

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУВШИНОВ ОЛЕКСІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 343.14 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
СПЕЦІАЛІСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
(КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
АСПЕКТИ)**

08 Право

081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. Д. Кувшинов**

Науковий керівник: **Коваленко Володимир Вікторович**, кандидат юридичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Кувшинов О. Д. Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2024.

Дисертація є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінальних процесуальних та криміналістичних проблем участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

У роботі обґрунтовується, що, зважаючи на «удосконалення» та «осучаснення» способів вчинення кримінальних правопорушень, використання порушниками при цьому сучасних досягнень науки і техніки в дізнавача, слідчого, прокурора, суду виникає необхідність залучення до кримінального провадження спеціаліста, як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Утім, стан науково-методичного забезпечення залучення спеціаліста до кримінального провадження лишається не оптимальним. Зокрема, недостатньо опрацьованими або дискусійними залишаються загальні теоретичні і практичні проблеми залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні, організація залучення спеціаліста до участі у С(Р)Д, тактика участі спеціалістів і застосування ними сучасних науково-технічних засобів під час проведення окремих С(Р)Д (особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану), можливості отримання допомоги спеціаліста під час призначення судових експертиз, процесуальна природа отримання висновку спеціаліста тощо. Наведене зумовлює актуальність даної проблеми та вказує

на необхідність проведення комплексних цільових досліджень за зазначеною тематикою.

У роботі опрацьовано генезу інституту спеціаліста як учасника кримінального провадження, виокремлено п'ять основних етапів його розвитку: 1) дореволюційний (до 1917 року); 2) радянський (від 1917 до 1991 року); 3) перехідний або пострадянський (від 1991 до 2012 року); 4) змагальний (від 2012 до 2019 року); та 5) євроінтеграційний (від 2019 року). Наголошено, що на попередніх (1-4) стадіях чітко прослідковується тенденція щодо поступового посилення ролі спеціаліста в кримінальному процесі, розширення його повноважень та встановлення відповідальності за неналежне виконання покладених на нього функцій. Поточний період розвитку інституту спеціаліста в українському кримінальному судочинстві пов'язаний із приведенням національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу. Здійснено попередній порівняльний аналіз стану правового регулювання інституту спеціаліста у кримінальних процесуальних законодавствах деяких країн Європейського Союзу (Латвійської, Литовської, Естонської, Польської Республік) та України. Перспективи адаптації відповідних положень вітчизняного законодавства до вимог Європейського Союзу оцінено позитивно.

Висвітлено стан наукового дослідження проблем теорії та практики участі спеціаліста у кримінальному провадженні. За хронологічним критерієм наукові праці в цій сфері поділено на чотири групи: перша – література з кримінального процесу та криміналістики з часів Ганса Гросса до захоплення нинішньої території України більшовистським режимом; друга – джерела радянського періоду (1918–1991 рр.); третя – джерела пострадянського періоду (1991–2013 рр.), до прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України; четверта – новітня література, опублікована після прийняття КПК України 2012 року (2013 р. – дотепер). За змістовним критерієм виокремлено дослідження, що присвячені загальним питанням використання спеціальних знань, без жорсткої прив'язки

до кримінальних проваджень певного виду; дисертації, у яких проаналізовані проблеми використання конкретних видів спеціальних знань у кримінальному провадженні; роботи, де опрацьовані проблеми використання спеціальних знань під час розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень; дисертації з методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у яких, зазвичай, хоча б один підрозділ присвячений тактичним особливостям використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. Констатовано, що комплексних монографічних досліджень, у яких би спільно та у взаємозв'язку досліджувались і кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, в Україні не проводилось.

Процесуальний статус спеціаліста у кримінальному провадженні охарактеризовано як сукупність визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством України прав та обов'язків спеціаліста, які виникають у зв'язку з його залученням до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. До ключових елементів такого статусу віднесено:

- 1) сукупність юридичних норм, які регламентують його права, обов'язки та завдання у кримінальному провадженні;
- 2) легальне визначення спеціаліста, ключовою ознакою якого є володіння спеціальними знаннями;
- 3) процесуальні (юридичні) форми участі та завдання спеціаліста в кримінальному провадженні (надання допомоги в ході проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, надання висновку спеціаліста, надання усних консультацій або письмових роз'яснень у судовому провадженні);
- 4) права та обов'язки спеціаліста, а також додаткові гарантії захисту й невторчання в його процесуальну діяльність;
- 5) юридичну відповідальність спеціаліста за невиконання чи неналежне виконання його процесуальних обов'язків;
- 6) обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні;
- 7) регламентацію оплати роботи спеціаліста.

Відмічено проблемність питання вибору спеціаліста, якого залучено до кримінального провадження та підтвердження його кваліфікації. Запропоновано чітко регламентувати у КПК України профіль усіх спеціалістів, залучення яких є обов'язковим, та визначити порядок підтвердження їхньої кваліфікації, зобов'язати таких осіб перед початком процесуальної дії демонструвати її учасникам свій диплом про профільну освіту та, за наявності, сертифікати або інші документи про підвищення кваліфікації чи вузькопрофільне навчання. Оцінено перспективи створення реєстрів осіб, які можуть залучатися до кримінального провадження як спеціалісти, за аналогією з відповідним реєстром атестованих судових експертів.

Наголошено, що отримання висновку спеціаліста є новою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Утім, аналіз нормативно-правової бази показав, що чинний КПК України не визначає сутність та зміст висновку спеціаліста, вимоги до особи, яка може його надавати, способи його отримання та використання в кримінальному провадженні тощо, а практика використання такого процесуального джерела доказів є неоднорідною. З метою розв'язання окресленої проблеми запропоновано внести зміни до КПК України та дозволити використовувати висновки спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо всіх видів кримінальних правопорушень (крім випадків, коли обов'язковим є призначення судової експертизи); визначити, що сторона обвинувачення призначає дослідження спеціаліста умотивованою постановою, а сторона захисту та потерпілий залучають спеціаліста на договірних засадах; встановити конкретні вимоги щодо кваліфікації такого спеціаліста та його повідомлення про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КПК України); закріпити, що висновок експерта має вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста; а також регламентувати порядок використання висновку спеціаліста в доказуванні.

З'ясовано, що загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначені КПК України та деякими чинними підзаконними нормативно-правовими актами. Констатовано, що найбільш ефективним на практиці є механізм залучення як спеціалістів інспекторів-криміналістів, які є штатними співробітниками слідчих підрозділів, а також працівників державних судово-експертних установ. Водночас негативною визнано практику встановлення на підзаконному рівні складних бюрократизованих процедур залучення спеціалістів до кримінального провадження.

Спеціалістів, які залучені до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, поділено на три категорії: 1) спеціалісти, залучення яких є обов'язковим відповідно до закону; 2) універсальні спеціалісти, які можуть залучатися до проведення практично усіх процесуальних дій певного виду (на сучасному етапі для невербальних процесуальних дій це спеціалісти-криміналісти, для вербальних – психологи); та 3) ситуативні спеціалісти (певного вузького профілю), які залучаються залежно від специфіки кримінального правопорушення для виконання окремих завдань, пов'язаних із використанням спеціальних знань.

За результатами аналізу судово-слідчої практики та опитування правоохоронців встановлено, що спеціалісти найчастіше залучаються до проведення таких процесуальних дій: огляд місця події (80,6 %), огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних (53,6 %), обшук (51,7 %), огляд речей і документів (40,8 %), слідчий експеримент (40 %), освідування (24,2 %), допит (16,7 %), пред'явлення для впізнання (4,4 %), а також негласні слідчі (розшукові) дії (8,9 %). Розглянуто «типових» спеціалістів та певні закономірності обрання й залучення ситуативних фахівців під час проведення окремих С(Р)Д. Стан використання можливостей носіїв спеціальних знань під час проведення деяких слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, освідування та пред'явлення для впізнання визнано незадовільним.

Показано, що практики активно користуються консультаціями спеціалістів під час підготовки й призначення судових експертиз (77,9 % слідчих і дізнавачів, 65,9 % прокурорів у своїй професійній діяльності отримують консультації щодо можливостей призначення експертиз, а 69,8 % спеціалістів-криміналістів НП України та 75 % судових експертів – регулярно їх надають). З'ясовано види допомоги, яку здатні надавати спеціалісти в таких ситуаціях: визначення виду чи різновиду судової експертизи, експерта (експертної установи), яким доцільно доручити проведення експертизи; відібрання зразків для порівняльного дослідження; формулювання питань, які варто поставити перед судовим експертом тощо.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, процесуальний статус спеціаліста, висновок спеціаліста, функції спеціаліста, кваліфікація спеціаліста, консультативна допомога спеціаліста, досудове розслідування, слідчий, слідча (розшукова) дія, судовий розгляд, залучення спеціаліста, судова експертиза, відібрання зразків для експертизи.*

SUMMARY

Kuvshynov O. D. Specialist in Criminal Proceedings (Criminal Procedural and Forensic Aspects). – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 Law. – Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi, 2024.

The dissertation is one of the first comprehensive monographic studies in Ukraine on the criminal procedural and forensic issues related to the participation of a specialist in criminal proceedings.

The study argues that, considering the "improvement" and "modernization" of methods used in committing criminal offenses, and the use of modern scientific and technological advancements by offenders, there is a need for the investigator, prosecutor, and court to involve a specialist in criminal proceedings. This specialist, possessing specialized knowledge and skills, can provide consultations, explanations, references, and conclusions during the pre-trial investigation and court proceedings on issues that require such specialized knowledge and skills. However, the state of scientific and methodological support for involving a specialist in criminal proceedings remains suboptimal. In particular, the general theoretical and practical problems of involving a specialist in criminal proceedings, the organization of involving a specialist in investigative (search) actions, the tactics of specialist participation, and their use of modern scientific and technical means during specific investigative (search) actions (especially under martial law), the possibilities of obtaining specialist assistance during the appointment of forensic examinations, the procedural nature of obtaining a specialist's opinion, and so on, remain insufficiently developed or are subject to debate. This highlights the relevance of this issue and points to the necessity of conducting comprehensive targeted research on this topic.

The study examines the genesis of the institution of the specialist as a participant in criminal proceedings, identifying five main stages of its development: 1) Pre-revolutionary (up to 1917); 2) Soviet (from 1917 to 1991); 3) Transitional or Post-Soviet (from 1991 to 2012); 4) Adversarial (from 2012 to 2019); and 5) Euro-integrational (from 2019 onwards). It is emphasized that in the previous stages (1-4), there is a clear trend toward the gradual strengthening of the specialist's role in the criminal process, expanding their powers, and establishing responsibility for the improper performance of their duties. The current period in the development of the specialist institution in Ukrainian criminal justice is associated with aligning national criminal procedural legislation with European Union standards. A preliminary comparative analysis was conducted on the state of legal regulation of the specialist institution in the criminal procedural laws of certain European Union countries (Latvia, Lithuania, Estonia, Poland) and Ukraine. The prospects for adapting relevant provisions of domestic legislation to the requirements of the European Union are evaluated positively.

The state of scientific research on the theory and practice of the participation of specialists in criminal proceedings is highlighted. Based on a chronological criterion, the scientific works in this field are divided into four groups: the first – literature on criminal procedure and forensics from the time of Hans Gross until the occupation of present-day Ukraine by the Bolshevik regime; the second – sources from the Soviet period (1918–1991); the third – post-Soviet sources (1991–2013), up until the adoption of the current Criminal Procedure Code of Ukraine; and the fourth – modern literature published after the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 (from 2013 to the present). Based on a content criterion, the following types of research are distinguished: studies dedicated to general issues of using specialized knowledge without a strict connection to specific types of criminal proceedings; dissertations analyzing problems related to the use of specific types of specialized knowledge in criminal proceedings; works addressing the issues of using specialized knowledge during the investigation of specific types of criminal offenses; and dissertations on the

methodics of investigating certain types of criminal offenses, which usually include at least one section dedicated to the tactical aspects of using specialized knowledge in the form of involving a specialist in conducting investigative (search) actions. It is noted that in Ukraine no comprehensive monographic studies have been conducted that simultaneously and interrelatedly explore both the criminal procedural and forensic aspects of a specialist's participation in criminal proceedings.

The procedural status of a specialist in criminal proceedings is characterized as a set of rights and obligations defined by the current criminal procedural legislation of Ukraine, which arise in connection with the specialist's involvement in conducting procedural actions during the pre-trial investigation and court proceedings of criminal offenses. The key elements of this status include: 1) a set of legal norms that regulate the specialist's rights, obligations, and tasks in criminal proceedings; 2) the legal definition of a specialist, with the key characteristic being the possession of specialized knowledge; 3) the procedural (legal) forms of the specialist's participation and tasks in criminal proceedings (providing assistance during procedural actions in the pre-trial investigation, offering a specialist's opinion, and giving oral consultations or written explanations in court proceedings); 4) the rights and obligations of the specialist, along with additional guarantees of protection and non-interference in their procedural activities; 5) the legal responsibility of the specialist for failure to fulfill or improper fulfillment of their procedural duties; 6) restrictions on the specialist's participation in criminal proceedings; and 7) the regulation of payment for the specialist's work.

The problematic nature of the issue of selecting a specialist involved in criminal proceedings and confirming their qualifications has been noted. It is suggested that the Criminal Procedure Code of Ukraine clearly regulate the profile of all specialists whose involvement is mandatory, and establish a procedure for confirming their qualifications. Such individuals should be required, before the commencement of any procedural action, to present their diploma of specialized education and, if available, certificates or other documents related to continuing

education or specialized training to the participants of the proceedings. The prospects for creating registries of individuals who may be involved in criminal proceedings as specialists, analogous to the corresponding registry of experts, have been evaluated.

It is emphasized that obtaining a specialist's opinion is a new procedural form of utilizing specialized knowledge in criminal proceedings. However, an analysis of the normative legal framework shows that the current Criminal Procedure Code of Ukraine does not define the essence and content of a specialist's opinion, the requirements for the person who may provide it, the methods of obtaining and using it in criminal proceedings, etc. Moreover, the practice of using this procedural source of evidence is inconsistent. To address the outlined problem, it is proposed to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine to allow the use of specialists' opinions in criminal proceedings regarding all types of criminal offenses (except in cases where the appointment of a forensic examination is mandatory); to specify that the prosecution appoints the specialist's research through a reasoned ruling, while the defense and the victim engage the specialist on a contractual basis; to establish specific qualification requirements for such specialists and to inform them of their criminal liability for providing knowingly false opinions (Article 384 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); to affirm that the expert's opinion holds greater evidentiary weight compared to the specialist's opinion; and to regulate the procedure for using the specialist's opinion in evidence.

It has been determined that the general organizational principles for involving certain categories of specialists in procedural actions in criminal proceedings are defined by the Criminal Procedure Code of Ukraine and some current subordinate regulatory legal acts. It is noted that the most effective mechanism in practice is the involvement of specialists, such as criminalistics inspectors who are staff members of investigative units, as well as employees of state forensic institutions. At the same time, the practice of establishing

complicated bureaucratic procedures for involving specialists in criminal proceedings at the subordinate regulatory level has been recognized as negative.

Specialists involved in conducting investigative (search) actions in criminal proceedings are divided into three categories: 1) specialists whose involvement is mandatory according to the law; 2) universal specialists who can be involved in carrying out practically all procedural actions of a certain type (at the current stage, these are criminalistics specialists for non-verbal procedural actions and psychologists for verbal ones); and 3) situational specialists (of a certain narrow profile) who are engaged depending on the specifics of the criminal offense to perform specific tasks related to the use of specialized knowledge.

Based on the analysis of investigative practice and surveys of law enforcement officials, it has been established that specialists are most frequently involved in the following procedural actions: inspection of the crime scene (80.6%), inspection of computer equipment and data (53.6%), searches (51.7%), inspection of objects and documents (40.8%), investigative experiments (40%), inspections of persons (24.2%), interrogations (16.7%), presentations for identification (4.4%), as well as covert investigative (search) actions (8.9%). The study examined "typical" specialists and certain patterns in the selection and involvement of situational experts during specific investigative (search) actions. The state of utilizing the capabilities of holders of specialized knowledge during some investigative (search) actions, particularly during interrogations, inspections, and presentations for identification, has been recognized as unsatisfactory.

It has been shown that practitioners actively seek consultations with specialists during the preparation and appointment of forensic examinations, with 77.9% of investigators and interrogators and 65.9% of prosecutors receiving consultations regarding the possibilities of appointing examinations in their professional activities, while 69.8% of criminalistics specialists in the National Police of Ukraine and 75% of forensic experts regularly provide such consultations. The types of assistance that specialists can offer in these situations have been identified: selecting the type or subtype of forensic examination,

choosing the expert (or expert institution) to conduct the examination; collecting samples for comparative analysis; formulating questions to be posed to the forensic expert, and so on.

Keywords: *criminal proceedings, special knowledge, specialist, procedural status of a specialist, specialist's conclusion, specialist's functions, specialist's qualification, specialist's consultative assistance, pre-trial investigation, investigator, investigative (search) action, judicial proceedings, involvement of a specialist, forensic examination, collection of samples for examination.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кувшинов О. Д. Актуальні питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 573-577. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/137>.

2. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід США та деяких країн Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 284-292. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.42>.

3. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 416-424. DOI : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50>.

4. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616-621. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2024/149.pdf.

5. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93–106. DOI:10.33766/2786-9156.106.2.93-106.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід зарубіжних країн. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 червня 2023 р.), м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 141-146. DOI : <https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-35>.*

7. Кувшинов О. Д. Правові висновки Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement*

practice : International scientific conference (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 141-145. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-36>.

8. Кувшинов О. Д. Історія становлення та розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration*: International scientific conference (November 1–2, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2023. Pp. 189-194. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>.

9. Кувшинов О. Д. До питання практики використання висновків спеціаліста як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2024 р.). Дніпро: Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 115-118.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	28
1.1. Генеза інституту «спеціаліста» у вітчизняному кримінальному процесуальному праві.....	28
1.2. Стан наукового дослідження проблем участі спеціаліста у кримінальному провадженні.....	57
Висновки до розділу 1	85
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	88
2.1. Процесуальний статус спеціаліста та правове регулювання його участі у кримінальному провадженні.....	88
2.2. Отримання висновку спеціаліста як нова процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.....	128
Висновки до розділу 2	148
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	151
3.1. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій.....	151
3.2. Організація і тактика використання допомоги спеціалістів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.....	168
3.3. Участь спеціаліста у підготовці та призначенні судових експертиз.....	222
Висновки до розділу 3	240

ВИСНОВКИ.....	244
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	250
ДОДАТКИ.....	284

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БПЛА – безпілотний літальний апарат

ГУ ДФС – головне управління державної фіскальної служби

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота

ЕОМ – електронно-обчислювальна машина

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ІСТЕ СБУ – інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

КК – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МКСОГ – мобільний комплекс слідчо-оперативної групи

НДЕКЦ – Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

НС(Р)Д – негласна слідча (розшукова) дія

ОМП – огляд місця події

СБУ – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

СРД – слідча (розшукова) дія

СТЗ – спеціальний технічний засіб

ТЗІ – технічний засіб інформації

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Утім, зважаючи на «вдосконалення» та «осучаснення» способів вчинення кримінальних правопорушень, використання порушниками, при цьому, сучасних досягнень науки і техніки, у дізнавача, слідчого, прокурора, суду виникає потреба залучення до кримінального провадження спеціаліста як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Кримінальні процесуальні і криміналістичні засади використання спеціальних знань та участі спеціаліста у кримінальному провадженні в різний час досліджували такі науковці, як: Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Г. С. Бідняк, В. С. Бондар, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Ю. М. Грошевий, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, І. І. Когутич, Н. І. Клименко, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко, К. М. Ковальов, О. В. Ковальова, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, Н. В. Копча, О. О. Кочура, О. А. Кравченко, В. К. Лисиченко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, В. Я. Марчак, О. В. Одерій, Г. М. Надгорний, І. А. Петрова, Б. В. Романюк, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, З. М. Соколовський, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко,

І. Я. Фрідман, В. В. Циркаль, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько, В. Д. Юрчишин та інші відомі дослідники. Однак пік наукових досліджень зазначеної проблематики прийшовся на кінець минулого – початок нинішнього століття, тобто на період дії КПК УРСР – України 1960 року.

Після набуття чинності КПК України 2012 року й суттєвого посилення принципу змагальності сторін окремі аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні досліджувалися в роботах В. О. Яремчук «Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика)» (2014) [272], І. В. Пирога «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015) [151], М. Г. Щербаковського «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» (2016) [264], Д. В. Куриленка «Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні» (2017) [121], В. В. Юсупова «Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження)» (2018) [269], А. М. Тимчишина «Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика» (2023) [237] та інших. Проте комплексного дослідження кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів участі спеціаліста у кримінальному провадженні на монографічному рівні на сьогодні не проводилося. Зокрема, недостатньо розкритими або дискусійними залишаються загальні теоретичні і практичні проблеми залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні, організація залучення спеціаліста до участі у С(Р)Д, тактика участі спеціалістів і застосування ними сучасних науково-технічних засобів під час проведення С(Р)Д (особливо в умовах воєнного стану), питання можливості отримання допомоги спеціаліста під час призначення судових експертиз, процесуальна природа отримання висновку спеціаліста тощо.

Усе це зумовлює актуальність даної проблеми та викликає необхідність проведення комплексних цільових досліджень за зазначеною тематикою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано з урахуванням положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р), відповідно до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року), а також згідно з тематикою науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2024 рік «Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями» (0124U003107) та «Організаційні, правові та тактичні засади протидії організованій злочинній діяльності» (0123U104250).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол від 03 серпня 2023 року № 20).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне розроблення теоретичних засад та науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі **завдання**:

- дослідити генезу інституту спеціаліста у вітчизняному кримінальному судочинстві;
- оцінити стан наукових досліджень проблем участі спеціаліста у кримінальному провадженні;
- визначити й охарактеризувати ключові елементи процесуального статусу спеціаліста;

– окреслити процесуальні та організаційні засади отримання та використання висновку спеціаліста у кримінальному провадженні, оцінити ефективність указаної процесуальної форми спеціальних знань;

– охарактеризувати загальні організаційні засади залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні;

– опрацювати тактико-криміналістичні засади залучення та використання допомоги спеціаліста під час проведення окремих С(Р)Д;

– визначити види допомоги, що надають спеціалісти слідчому під час підготовки та призначення судових експертиз.

Об'єктом дослідження є суспільні (кримінальні процесуальні) відносини, пов'язані з участю спеціаліста у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти).

Методи дослідження. Методологія даного дослідження поєднує три основні групи методів: філософські методи, що включають закони, прийоми та принципи діалектики і метафізики; загальнонаукові методи, які включають такі прийоми логіки, як: аналіз, синтез, дедукція та індукція, системний та структурно-функціональний методи, метод порівняння, прийоми соціологічного методу тощо; спеціально-юридичні методи дослідження, що включають формально-юридичний метод як різновид аксіоматичного загальнонаукового методу, історико-правовий метод, методи юридичної логіки та статистики, методи порівняльного правознавства, а також методи юридичного моделювання й прогнозування.

Зокрема, для дослідження генези інституту «спеціаліста» у кримінальному процесуальному праві (підрозділ 1.1.) використано історико-правовий метод; для аналізу історіографії та оцінювання стану науково дослідження місця та ролі спеціаліста у кримінальному провадженні (підрозділ 1.2.) – системний та структурно-функціональний методи; для характеризування процесуального статусу спеціаліста та правових засад його участі у кримінальному провадженні (підрозділ 2.1.), а також з'ясування

процесуальних та організаційних засад отримання та використання висновку спеціаліста (підрозділ 2.2.) – догматичний (формально-юридичний) та системний методи; для оцінювання ефективності отримання та використання висновку спеціаліста (підрозділ 2.3.) – порівняльно-правовий, соціологічний (прийом анкетування) та метод прогнозування; для опрацювання загальних організаційних засад залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій (підрозділ 3.1.) – соціологічний (прийом анкетування) та метод системного аналізу; для формулювання тактико-криміналістичних засад залучення та використання допомоги спеціаліста під час проведення окремих С(Р)Д (підрозділ 3.2.), а також для визначення можливостей отримання допомоги спеціаліста під час підготовки й призначення судових експертиз – структурно-функціональний та метод юридичного моделювання.

Нормативною базою дослідження виступили положення Конституції України, чинних міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, кримінального та кримінального процесуального законодавства, інших вітчизняних законів та підзаконних нормативно-правових актів, а також положення кримінального процесуального законодавства окремих країн Європейського Союзу (Латвійської, Литовської, Естонської та Польської Республік).

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних учених у сферах кримінального та кримінального процесуального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, судової експертології, юридичної психології тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення та узагальнення правових позицій Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні, статистичні дані, акумульовані Державною службою статистики України, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України; матеріали 150 кримінальних проваджень, у яких використовувалася допомога спеціалістів; результати анкетування 360 практичних працівників (слідчих/дізнавачів НП України, прокурорів,

спеціалістів-криміналістів НП України та судових експертів, які мають досвід участі у кримінальному провадженні як спеціалісти) щодо теоретичних та практичних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні (*Додатки А, Б*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів участі спеціаліста у кримінальному провадженні. За результатами проведеної наукової роботи сформульовано ряд положень та висновків теоретичного і практичного спрямування, зокрема:

уперше:

- розкрито елементний склад процесуального статусу спеціаліста як учасника кримінального провадження. До таких елементів віднесено сукупність відповідних юридичних норм, легальне визначення поняття спеціаліста, його процесуальні (юридичні) форми участі у провадженні, права й обов'язки, додаткові гарантії, відповідальність, обмеження щодо участі в судочинстві, а також порядок оплати роботи;

- з'ясовано сутність та процесуальну природу отримання висновку спеціаліста, констатовано низьку якість норм, які регламентують указану процесуальну форму використання спеціальних знань. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо доповнення чинного КПК України змінами, якими, зокрема, доцільно дозволити використовувати висновки спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо всіх видів кримінальних правопорушень та чітко встановити, що висновок експерта має вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста;

удосконалено:

- наукові положення щодо генези інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. Наголошено, що поточний період розвитку указанного інституту пов'язаний із приведенням національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Показано, що вітчизняне законодавство в частині правового статусу спеціаліста є в цілому наближеним до стандартів пост-соціалістичних країн-членів ЄС;

- тактико-криміналістичні засади залучення та використання допомоги спеціаліста під час проведення окремих С(Р)Д. Запропоновано диференціювати спеціалістів, на тих, участь яких у проведенні процесуальної дії є обов'язковою відповідно до вимог закону, «універсальних» для певного виду С(Р)Д спеціалістів та ситуативних спеціалістів, які залучаються залежно від специфіки кримінального правопорушення для виконання окремих завдань;

- тактичні й організаційні положення щодо участі спеціаліста в підготовці та призначенні судових експертиз. Наголошено, що спеціалісти здатні надати допомогу з визначенням виду судової експертизи, моменту її проведення, конкретного експерта чи експертної установи, відібранням та підготовкою матеріалів дослідження, формулюванням запитань, оцінкою висновку експерта тощо;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо стану наукових досліджень проблем участі спеціаліста у кримінальному провадженні. Аргументовано, що протягом сучасного етапу розвитку кримінального судочинства не проводилося комплексних монографічних досліджень, які б сукупно та у взаємозв'язку опрацьовували й кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні;

- наукові узагальнення щодо організації залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій в кримінальному провадженні. Продемонстровано, що найбільш ефективними на практиці є механізми залучення як спеціалістів штатних співробітників правоохоронних органів та державних судово-експертних установ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано в:

– науково-дослідній діяльності – під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесу та криміналістики (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 20 листопада 2024 року);

– освітньому процесі – під час викладання дисциплін ОК21 «Кримінальний процес» та ОК27 «Криміналістика» галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 20 листопада 2024 року).

– практичній діяльності слідчих підрозділів (акт впровадження СУ ГУНП в Полтавській області від 20 серпня 2024 року) та експертних підрозділів (акт впровадження Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса МЮ України від 29 серпня 2024 року).

Результати дослідження також можуть бути використані в *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін і доповнень до КПК України та до відомчих нормативно-правових актів, що регламентують порядок участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно здійснених досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на чотирьох всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема: «Восьмі Таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ – Львів – Торунь, 16-17 червня 2023 року); «European potential for the development of legal science, legislation and

law enforcement practice» (Wloclawek, the Republic of Poland, August 2–3, 2023); «Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration» (Częstochowa, the Republic of Poland, November 1–2, 2023); «Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні» (м. Дніпро, 30 травня 2024 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел (283 найменування на 34 сторінках) і додатків (на 22 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 305 сторінок, із яких основного тексту – 231 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Генеза інституту «спеціаліста» у вітчизняному кримінальному процесуальному праві

Питання становлення та розвитку інституту спеціальних знань в Україні розглядалися в працях таких науковців, як: Л. Н. Дереча, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Комаха, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Д. В. Куриленко, В. К. Лисиченко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, О. Г. Рувін, М. В. Салтевський, Г. О. Стрілець, М. Л. Цимбал, В. М. Чисніков, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов і багатьох інших.

Зокрема, Г. О. Стрілець виділяє такі етапи формування систем судово-експертних установ в Україні: перший етап з 1914 по 1917 рр. – створення і діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи – перших в Україні багатoproфільних судово-експертних установ; другий етап з 1918 - 1925 рр. – боротьба за виживання і законодавча регламентація перших в Україні Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи та створення у 1923 році третьої в Україні судово-експертної установи – Харківського кабінету науково-судової експертизи; у 1922 році була організована науково-технічна служба МВС, що стало початком створення системи судово-експертних установ МВС України; третій етап з 1925 по 1941 рр. – реорганізація перших судово-експертних установ в Україні – Київського, Одеського та Харківського кабінетів науково-судової експертизи в Інститути науково-судової експертизи та розвиток їх судово-експертної і наукової роботи; четвертий етап з 1944 по 1990 рр. – етап формування поряд із існуючими судово-експертними установами МЮ, судово-експертних установ у системі МОЗ України – Бюро судово-медичної експертизи; п'ятий етап з 1991 по 2008 рр. – період інтенсивного

реформування судово-експертних установ в Україні, розвитку та вдосконалення напрямів їх діяльності [228, с. 11].

М. Г. Щербаковський виокремив п'ять етапів розвитку судових експертиз на підставі становлення процесуальної інституалізації та формування наукової теорії: 1) з XVI ст. до середини XIX ст., коли відбувалося зародження та становлення судових експертиз; 2) 1864 р. – середина 1910 х рр., коли з'являється процесуальний інститут обізнаних осіб; 3) середина 1910-х рр. – початок 1960-х рр., що характеризується появою державних спеціалізованих експертних установ, професійних експертів, розробкою теоретичних основ судової експертології; 4) початок 1960-х рр. – середина 2000-х рр., пов'язаний із формуванням судової експертології як самостійної галузі наукового знання; 5) з середини 2000-х р., що характеризується подальшим розвитком судової експертології, уточненням її предмета, об'єкта, структури, співвідношенням з іншими науковими галузями [264, с. 26].

Д. В. Куриленко виділяє п'ять етапів становлення та розвитку інституту обізнаних осіб, заснованих на формуванні процесуальних правил їх залучення у кримінальне провадження і підвищення доказового значення результатів діяльності. Перший етап – кінець XVII ст. – 1864 р. характеризується відсутністю загальної регламентації та нерегулярним випадковим залученням обізнаних осіб (в основному лікарів) у кримінальне провадження. Другий етап починається з судової реформи 1864 року, згідно з якою законодавчо закріплюється процедура залучення обізнаних осіб до слідчих дій, наводиться їх перелік та регламентується порядок проведення експертизи. Третій етап визначається появою першого КПК УСРР 1922 року. Законодавчо закріплюються випадки обов'язкового призначення експертизи, участь перекладача та особи, яка розуміє знаки німого і глухого, лікарів та педагогів, а також допит експерта. Початком четвертого етапу становлення інституту обізнаних осіб стало введення в дію КПК УРСР 1960 року, у якому діяльність фахівців у кримінальному провадженні вдосконалюється. П'ятий

етап розвитку інституту обізнаних осіб починається із прийняттям у 2012 році нового КПК України [121, с. 8-9].

В. В. Юсупов виокремив чотири періоди розвитку криміналістичних знань в Україні: I період – зародження основ криміналістичних знань та їх формування (з XI ст. до кінця XIX ст.), що має два етапи: перший – зародження основ криміналістичних знань (із часів дії «Руської правди» до середини XVI ст.); другий – виникнення та формування криміналістичних знань (із середини XVI ст. до кінця XIX ст.); II період – виникнення криміналістики як науки, її подальший розвиток (з кінця XIX ст. до середини XX ст.). Він містить два етапи: перший – виникнення криміналістики в Західній Європі, її впровадження в Російській імперії (1893–1917); другий – виникнення та розвиток радянської криміналістики (з 1918 р. до середини XX ст.); III період – розвиток криміналістики як самостійної юридичної науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності (із середини XX ст. до 1991 р.); IV період – сучасний стан розвитку криміналістики в Україні (з 1991 р. й донині) [269, с. 417].

А. М. Тимчишиним здійснено періодизацію розвитку спеціальних знань, що умовно окреслені в контексті основних віх становлення криміналістики і судової експертизи. При цьому автор виділяє: I) «описово-емпіричний» (з давніх часів – до кінця XIX ст.) – із часу виникнення та формування наукових основ; II) «інтеграційно-технологічний» (кінець XIX ст. – 70-ті рр. XX ст.) – характеризується диференціацією наук та формуванням для кожної з них предмета, термінології, методології тощо. Зокрема, у різних галузях знань учені почали розробляти власні методи дослідження або здійснювати їх запозичення із суміжних, що охоплює систематизацію таких знань (кінець XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) та узагальнення теорії криміналістики, судової медицини, товарознавства тощо (з 30-х рр. XX ст. – до 70-х рр. XX ст.); III) «теоретико-практичний» – свідчить про розвиток галузей знань як самостійних наук (із 70-х рр. XX ст. – до сьогодні) й апробацію їх досягнень у практичній площині та

складається із двох етапів – удосконалення загальної теорії й практики (від кінця 70-х рр.) та розвиток спеціальних знань у сучасних умовах (теперішній час) [238, с. 61].

Як бачимо, у спеціальній літературі не сформовано єдиного погляду на етапи становлення та розвитку інституту спеціальних знань в Україні. До того ж ми не зустріли робіт, у яких би на монографічному рівні було розглянуто генезу саме інституту «спеціаліста» у вітчизняному кримінальному процесуальному праві, що й обумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження зазначеної проблематики.

Грунтовне та об'єктивне дослідження будь-якого правового явища чи процесу не можливе без вивчення історії його появи, становлення та розвитку. Так кримінальне право та кримінальний процес в історії людства тривалий час носили репресивний та обвинувальний характер: для визнання особи винуватою у вчиненні злочину достатньо було її зізнання, причому, у який спосіб було отримане це зізнання, часто не мало значення. Більше того, застосування тортур під час допиту було регламентовано та активно використовувалось. Тож тривалий час у суб'єктів, які здійснювали розслідування злочинів, не було потреби у зверненні до обізнаних осіб, які володіли спеціальними знаннями та могли допомогти виявити сліди кримінального правопорушення, зібрати доказову базу для обвинувачення певної особи у вчиненні злочину тощо [117, с. 189]. Однак поступово, долаючи значні перепони, на зміну тортурам приходить використання в розслідуванні злочинів слідів та речових доказів. Так почали з'являтися люди, які були обізнаними щодо можливостей виявлення та використання в доказуванні певної слідової інформації. Їх знання накопичувалися і передавалися із покоління до покоління. Водночас з'явилася потреба правового врегулювання процедури отримання та використання такої інформації. Як зазначає Т. Лоза, в Європі витоки залучення обізнаних осіб до кримінального процесу беруть свій початок у європейських правових актах із середини XVI ст. [126, с. 1011].

На теренах нинішньої території України нормативне закріплення використання «наукових» знань під час встановлення обставин учинення кримінальних правопорушень вперше відбулося в «Руській правді» – пам'ятці давнього права Київської Русі, у якій містилися зведення законів, що походять зі звичаїв, які сформувалися між давньоруськими народами.

За оцінкою О. А. Сокиринської початковий етап на шляху розвитку криміналістичного слідознавства характеризується використанням слідів-відображень людини з прадавніх часів народними слідопитами для пошуку злочинця та накопичення відповідних знань у цій галузі, діяльність яких мала емпіричний характер [221, с. 6-7].

Аналізуючи положення цієї пам'ятки права, В. В. Юсупов доходить висновку, що на ранніх стадіях діяльності посадових осіб із розслідування злочинів та судового розгляду були випадки залучення відомостей із таких галузей науки, як математика, природознавство, медицина, що активно розвивалися. А зародження основ криміналістичних знань в Україні безпосередньо пов'язане з «Руською правдою», датованою XI ст. [269, с. 48].

В. В. Семенов зауважує, що ще на ранніх етапах розвитку державності на території Давньої Русі використання фахових знань у боротьбі зі злочинністю було досить поширеним явищем. Однак цей процес не був урегульований законодавчо і мав стихійний характер. Тому він може бути названий етапом залучення фахових знань у процес розслідування злочинів. Суб'єктами-носіями фахових знань того періоду були люди, які обізнані в певних видах ремесла, або які перебували на державній чи церковній службі. До них необхідно віднести і людей, які могли застосовувати технічні засоби й методи (вимірювання, зважування, ділення, множення тощо). На етапі залучення фахових знань істотно змінився й перелік об'єктів їх застосування. Інтенсивніше стали використовуватися фахові знання для дослідження документів (договорів, заповітів, векселів, грошей тощо). У цей період розвитку суспільства перераховані об'єкти досліджувалися, головним чином,

через візуальне спостереження, і дуже рідко використовувалися спеціальні методи і технічні засоби [215, с. 9-10].

Відтоді в різних документах починають виокремлювати перші слідчі дії (заклич, звід, гоніння слідом), називати виявлені сліди доказами, які повинні підлягати дослідженню обізнаними в науці, ремеслі або мистецтві фахівцями [229, с. 8].

Однак, лише у ХІХ столітті, завдяки змінам у суспільному житті країн, які на той час вважалися найбільш розвинутими, та розвитку наукових знань, людство почало поступово відмовлятися від катувань і запроваджувати нові методи правосуддя, перш за все, використання у кримінальному процесі речових доказів. Першою країною, яка закріпила такий правовий механізм вважається Франція. У кримінальному процесуальному кодексі Франції (Кодексі Наполеона 1808 р.) висновок експерта визнавався доказом. Крім того, цей документ закріплював принцип вільної оцінки доказів та участі в кримінальному судочинстві народних представників (шеффенів та присяжних) [141, с. 46]

Як зауважує В. О. Яремчук, деякі пропозиції науковців та положення нормативно-правових актів ХVІІІ-ХХ ст. дійшли до наших днів та використовуються на практиці під час організації взаємодії зі спеціалістами у кримінальному провадженні [276, с. 8]. Так, наприклад, у Кримінально-судовому уложенні під обізнаними людьми розумілися професійні юристи (ст. LXXIII); обізнані жінки (повивальні бабки), лікарі й аптекарі (ст. LXXV), хірурги (ст. CXLVII) [280]. Звід законів Російської імперії (1832) уперше нормативно закріпив поняття «обізнані особи», зазначивши про них як про свідків, що володіють особливими відомостями або досвідом у яких-небудь науці, мистецтві або ремеслі [229, с. 9].

На теренах частини нинішньої території України практика залучення обізнаних осіб до участі у кримінальному судочинстві отримала своє законодавче закріплення в Статуті кримінального судочинства (1864 р.), який встановлював, що «у тих випадках, коли для точного усвідомлення

обставини, що зустрічається у справі, необхідні спеціальні відомості або досвід у науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи будь-якому занятті, запрошуються обізнані люди» (ст. 112). «Як обізнані люди можуть бути запрошені: лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбничі й особи, які тривалими заняттями в будь-якій службі або частині набули особливого досвіду» (ст. 326). Оцінюючи дану норму, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко зазначають, що мета залучення обізнаних осіб у ній конкретизована не була, а викладається достатньо широко – «потрібні спеціальні відомості або досвід». За такої редакції цієї норми обізнаних осіб, у сучасному розумінні, могли запрошувати для участі у проведенні окремих слідчих дій для надання практичної допомоги слідчому або для проведення відповідних досліджень та надання висновку експерта. Також цитовані автори звертають увагу на те, що застосування в даній нормі поняття «спеціальні відомості» могло сприяти в подальшому формуванню поняття «спеціальні знання», яке широко використовується в законодавстві, науці і практиці [132, с. 289].

За оцінкою М. М. Михеєнка, В. Т. Нора та В. П. Шибіко, Статут кримінального судочинства 1864 р. дуже ретельно визначав умови й хід попереднього розслідування справи, порядок провадження справ у мировому суді і на з'їзді мирових суддів, в окружному суді і судовій палаті, а також порядок оскарження в апеляційній і касаційній інстанціях вироків. Статут закріпив так звану змішану (або континентальну) форму кримінального процесу, яка набрала свого класичного законодавчого виразу у кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 р. Пізніше ця форма процесу була сприйнята всіма континентальними державами [140, с. 9].

Аналізуючи правове регулювання участі обізнаних осіб у кримінальному процесі у ХІХ ст., Т. Лоза зазначає, що після судової реформи 1864 р. стаття 112 Статуту кримінального судочинства сприяла їх масовому залученню у кримінальне судочинство. Використання спеціальних знань у різних формах пізнання призвело до того, що погляди вчених розділили

обізнаних людей на спеціалістів, які залучаються для дачі роз'яснень суду з різних питань, а також експертів для дослідження речових слідів [126, с. 1012].

Протягом наступних років у практику розслідування злочинів впроваджується «Бертильйонаж», тобто метод антропометричної реєстрації злочинців, який базується на обмірюваннях різних частин тіла людини, заснований Альфонсом Бертильйоном та запроваджені ним же єдині правила фотографування затриманих осіб у фас і правий профіль, що зумовило відкриття 27 березня 1887 року при префектурі поліції Парижа Антропометричного бюро [249, с. 214].

Після заснування на теренах нинішньої території України поліції були створені поліцмейстерські контори, у складі яких наприкінці ХІХ ст. почали засновуватися розшукові частини. Першу розшукову частину було утворено в Києві у 1880 році, у складі якої у 1902 р. почав функціонувати антропометричний кабінет. У 1905 році аналогічні кабінети стали функціонувати в Одесі та Харкові [270].

Завдяки відкриттям, зробленим Вільямом Гершелем (1858), Генрі Фулдсом (1880), Френсісом Гальтоном (1895) [248, с. 135-136] на зміну антропометричній реєстрації приходять дактилоскопія. За даними В. К. Лисиченка, дактилоскопічна реєстрація в Київській поліції починає використовуватися з 1903 році [125, с. 35], спочатку нарівні з антропометричною, поступово витісняючи останню.

Запровадження в практику боротьби зі злочинністю новітніх на той час досягнень науки потребувала чіткої регламентації вказаної діяльності. З цією метою у 1906 році була розроблена та введена в дію «Інструкція чинам Київської розшукової поліції», яка передбачала можливість залучення обізнаних осіб для надання допомоги слідчому в проведенні огляду місця події при роботі зі слідами пальців рук та слідами ніг [144, с. 31].

Як зазначає В. Ю. Шепітько, значний внесок у розширення криміналістичних знань саме на теренах України, формування теоретико-

методологічної моделі криміналістики, визначення її місця в системі інших наук та обґрунтування необхідності викладання як університетської дисципліни на юридичних факультетах університетів здійснив Ганс Гросс [258, с. 59].

У результаті двадцятирічної праці на посаді слідчого засновник сучасної криміналістики Ганс Гросс у 1893 році видав «Порадник для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів». Як писав сам автор, він був потрібним і для працівників прокуратури, суддів, чинів поліції, жандармів, усіх урядових органів, покликаних охороняти громадський порядок [41, с. 8]. За оцінками сучасників, у цій праці Ганс Гросс не лише узагальнив існуючий на той час досвід слідчої роботи, а й запропонував використовувати в слідчій практиці розроблені ним та його попередниками тактичні й технічні прийоми, засновані на положеннях різних (переважно природних) наук, спеціально пристосованих до розслідування злочинів [250, с. 146].

У 1899 році Ганс Гросс отримав посаду декана юридичного факультету Чернівецького університету. Під час роботи в останньому він видає цілу низку важливих публікацій, серед яких: статті «Інститут криміналістики», «До питання криміналістики», «Завдання кримінальної психології», «Криміналістика», «До питання про рефлексивне діяння», монографії «Підробка раритету», «Енциклопедія криміналістики» [134, с. 5].

Задля розвитку своїх теоретичних напрацювань, з метою пошуку та фіксації слідів на місці події, Гансом Гроссом було створено слідчу валізу (портфель), який було представлено на виставці криміналістичної техніки в Дрездені (1903). Така валіза стала основним комплектом інструменту слідчого, а в подальшому й спеціаліста, який усе частіше залучався до участі в оглядах місця події.

Подальшим поштовхом для становлення інституту «спеціаліста» на теренах нинішньої території України стало заснування в лютому 1914 р. при прокурорах Київської і Одеської судових палат кабінетів науково-судової

експертизи. Окрім проведення судових експертиз, до функцій співробітників кабінетів входили виїзди на місця події, виявлення ознак злочину, застосування фотозйомки, участь в оглядах місцевості, трупів, зламувань та інших найрізноманітніших слідів, що однозначно свідчило про зростаюче правове визнання науково-технічних досягнень як засобів доказування [212, с. 46-49].

Створення й діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи (з 1914 по 1917 рр.) Г. О. Стрілець називає першим етапом формування системи багатoproфільних судово-експертних установ в Україні [228, с. 11].

У подальшому генеза інституту спеціаліста у кримінальному провадженні пов'язана з радянським кримінальним процесом.

Після жовтневого перевороту 1917 року було видано Декрети про суд № 1 і № 2. За оцінкою Т. Лози, положення декретів про суди, виданих у перші роки радянської влади, стали основою перших законів про суд радянської України. Отже, за «буквою закону» українським судам не заборонялось застосовувати знання та досвід обізнаних осіб у судочинстві на підставі норм Статуту кримінального судочинства 1864 р. [126, с. 1013].

Перший КПК УСРР набрав чинності 20 вересня 1922 року. Він складався із 6 розділів, 32 глав, які містили 481 статтю. Зокрема, другий розділ містив норми щодо провадження слідства: порушення кримінальної справи, дізнання, пред'явлення обвинувачення, допит обвинуваченого, свідків, експертів, оскарження дій слідчого та ін. [222, с. 558]. У ст. 61 було сформульовано положення про те, що суд не обмежений ніякими формальними доказами і від нього залежить – допустити ті чи інші докази або вимагати їх від третіх осіб, для яких такі вимоги є обов'язковими. Ст. 62 відносила до доказів висновки експертів. У вимогах до протоколу (ст. 82 КПК), зазначалося, що в ньому відображаються заяви й клопотання сторін, свідків, експерта та інших осіб. Ст. 117 КПК визначала, що обвинувачений і

потерпілий, що беруть участь у слідчих діях, мають право задавати запитання експертам [113].

Оцінюючи норми КПК УСРР 1922 року, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко доходять висновку, що законодавець на цьому етапі унормування інституту спеціальних знань не виділяє такого учасника провадження як спеціаліст, проте на експерта покладається функція допомоги слідчому під час проведення слідчих дій та проведення досліджень для формулювання висновку експерта, який визнається доказом у справі. Завдання експерта під час участі у провадженні слідчої дії не конкретизуються, а визначаються в загальній формі – викликається у випадках, коли потрібні пізнання в науці, мистецтві або ремеслі [132, с. 289].

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що, відповідно до норм КПК УСРР 1922 року, експерт міг залучатися до участі в слідчих діях для виконання функцій спеціаліста (у сучасному розумінні цього терміна).

Тим часом, законодавче закріплення правових основ цих положень зумовило подальше формування та становлення системи організації застосування досягнень науки й техніки в боротьбі зі злочинністю [79, с. 19].

У 1923 році було відкрито кабінет науково-судової експертизи в Харкові. Його засновником став видатний український науковець М. С. Бокаріус [271, с. 54], котрий зробив значний вклад у становлення та розвиток не лише судової експертизи, а й інституту спеціаліста. Становленню інституту спеціаліста сприяло також заснування судово-експертних установ у системі МВС України, які почали свій розвиток з організації науково-технічної служби) з 20-х рр. ХХ ст. [228, с. 6].

Таким чином, у 1914-1923 роках на теренах нинішньої території України сформувалася система спеціальних криміналістичних установ – кабінетів науково-судової експертизи, а також судово-експертних установ МВС України, співробітники яких, окрім проведення експертиз, залучалися до участі у проведенні слідчих дій як обізнані особи. За визначенням

Г. О. Стрілець на 1918-1925 рр. припадає другий етап формування системи судово-експертних установ в Україні [228, с. 11].

Подальший розвиток інституту спеціаліста був пов'язаний зі вступом у дію кримінально-процесуального кодексу УРСР 1927 року. Термін «спеціаліст» у ньому був відсутній, однак він передбачав можливість використання спеціальних знань у формі судової експертизи (ст. 64), а також у формі залучення експерта до участі в огляді (ст. 189) [112]. У коментарі до цієї статті наводилася рекомендація виконувати фотографування об'єктів огляду. У ст. 190 КПК йшлося про те, що для огляду й розтину трупа, для огляду потерпілого або обвинуваченого, і в інших випадках, коли потрібна медична експертиза, слідчий запрошує як експерта судового медика свого району або представника інституту науково-судової експертизи. У разі утруднення такого виклику запрошується найближчий лікар [253].

Оцінюючи правову регламентацію використання спеціальних знань у КПК УРСР 1927 року, В. В. Коваленко зазначив, що таким чином, законодавець істотно розширював коло питань, для вирішення яких стало можливим застосовувати спеціальні знання, а також установлював більш чіткі та виважені норми для регулювання цієї діяльності, що стимулювало й активізувало роботу з удосконалення науково-технічних засобів [79, с. 23].

Таким чином, у зазначений період на законодавчому рівні повноваження експерта і спеціаліста у кримінальному провадженні не розмежовувалися, оскільки діяльність останнього не регламентувалася і взагалі не передбачалася. Хоча на практиці залучення осіб, які володіли спеціальними знаннями, ставало все більш розповсюдженим.

1 квітня 1961 року було введено в дію кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року [111], який на початку своєї чинності також не містив спеціальної норми, яка би прямо регламентувала залучення спеціаліста до участі в слідчих діях. І лише в 1971 році, згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 30 серпня 1971 року № 117-VIII, кодекс було доповнено ст. 128-1 (Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій) та ст.

270-1 (Участь спеціаліста в судовому розгляді). Наступні зміни до ст. 128-1 вносилися згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 № 6834-X та Законом України від 13.01.2000 № 1381-XIV. Дана стаття не містила визначення поняття «спеціаліст», тому в кримінальній процесуальній та криміналістичній літературі того періоду точилася жвава дискусія щодо цього терміна.

У ч. 1 ст. 128-1 КПК УРСР 1961 року зазначалося, що в необхідних випадках для участі у проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст, який не заінтересований у результатах справи. Виклик слідчим спеціаліста став обов'язковим для керівника підприємства, установи чи організації, де працює спеціаліст. Зазвичай, ця вимога стосувалася лише керівників підприємств, установ й організацій, які не мали відношення до правоохоронних органів, якщо їх працівника залучали як спеціаліста. Щодо працівників експертної служби МВС, які найчастіше залучалися до участі в слідчих діях, то це було однією зі складових їх повсякденної діяльності, передбаченої відомчими інструкціями та функціональними обов'язками.

Ч. 2 ст. 128-1 КПК УРСР 1961 року визначала обов'язки спеціаліста (з'явитися на виклик; брати участь у проведенні слідчої дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів; давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії) та його права (звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів. Спеціаліст за наявності відповідних підстав отримав право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України) [111].

Відповідно до ч. 4 цієї статті, на слідчого покладался обов'язок, перед початком слідчої дії, у якій бере участь спеціаліст, пересвідчитися в його особі та компетентності, з'ясувати його стосунки з обвинуваченим і

потерпілим та роз'яснити спеціалістові його права й обов'язки. Про виконання слідчим цих вимог мало зазначатися в протоколі слідчої дії.

У разі відмови або ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків слідчий мав повідомити про це адміністрацію підприємства, установи чи організації за місцем роботи спеціаліста або громадську організацію для відповідного реагування (ч. 5 ст. 128-1 КПК).

Кримінально-процесуальним кодексом УРСР – України 1960 року не було передбачено ні адміністративної, ні кримінальної відповідальності за ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків, проте виклик слідчим спеціаліста був обов'язковим для керівника підприємства, установи чи організації, де працював останній. Враховуючи адміністративно-командні відносини в державному секторі Радянської України, який був якщо не монопольним, то домінуючим, повідомлення слідчим про ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків адміністрації підприємства, установи чи організації за місцем роботи спеціаліста, для відповідного реагування, було цілком дієвим засобом забезпечення добросовісної участі спеціаліста в кримінальному провадженні та виконання спеціалістом поставлених перед ним завдань.

Вказівка на можливість залучення спеціаліста містилася і в ряді норм, що регламентували проведення окремих слідчих дій (ст. 183 «Порядок проведення обшуку і виїмки»; ст. 187-1 «Огляд і виїмка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку»; Стаття 191 «Порядок проведення огляду»; Стаття 194 «Відтворення обстановки й обставин події» тощо).

Спеціаліст до участі в цих процесуальних діях залучався на розсуд слідчого. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР – України 1960 року закріплював лише один випадок обов'язкового залучення спеціаліста визначеної спеціальності, а саме судово-медичного експерта, для участі в зовнішньому огляді та ексгумації трупа (ст. 192 КПК).

Захиснику, з моменту допуску до участі в справі було надано право ставити в судовому засіданні питання спеціалісту, брати участь у дослідженні доказів (п. 7 ч. 2 ст. 48 КПК) та збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази в справі, у тому числі одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань (п. 13. ч. 2 ст. 48 КПК).

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 52-1, якою Кодекс доповнено, згідно із Законом від 13.01.2000 № 1381-XIV (1381-14), спеціаліст отримав право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав.

Серед обставин, що виключають участь судді в розгляді справи (п. 2 ч. 1 ст. 54 КПК), участь у справі захисника (п. 1 ч. 1 ст. 61 КПК), що є підставами для відводу слідчого й особи, яка провадить дізнання (п. 2 ч. 1 ст. 60 КПК), було визначено їхню участь у даній справі як спеціалістів.

Пояснення спеціалістів мали фіксуватися в протоколі судового засідання (п. 12 ч. 3 ст. 87 КПК).

У Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року також було врегульовано питання відшкодування витрат по явці за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду спеціалістам (ст. 91 КПК). Згідно з цією нормою, за час, витрачений у зв'язку з явкою за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури й до суду, за спеціалістом зберігався середній заробіток за місцем роботи. Особам, які не є робітниками чи службовцями, передбачалася виплата винагороди за відрив їх від занять (ч. 2 ст. 91 КПК).

Спеціалісти, крім того, мали право на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої їм роботи не входить до їхніх обов'язків по службі (ч. 3 ст. 91 КПК).

Зазначені виплати провадилися з коштів органів дізнання, досудового слідства й суду. Порядок виплати й розмір сум, що підлягають виплаті, визначалися відповідною інструкцією [178] (ч. 4 ст. 91 КПК).

У ч. 2 ст. 121 КПК була закріплена норма про те, що в необхідних випадках слідчий попереджає спеціаліста, який присутній при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Для винних у розголошенні даних досудового слідства була передбачена кримінальна відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України.

КПК УРСР – України 1960 р. також регламентував можливість залучення спеціаліста до судового розгляду. Згідно зі ст. 270-1 «Участь спеціаліста в судовому розгляді», у необхідних випадках до судового засідання міг бути викликаний спеціаліст, який брав участь у судовому слідстві ,відповідно до правил, встановлених ст. 128-1 КПК (1960 р.) [111].

Таким чином, КПК УРСР – України 1960 року (з урахуванням внесених змін і доповнень), порівняно з КПК УРСР 1927 року, мав доволі чітке врегулювання участі спеціаліста в слідчих і судових діях, визначав його права і обов'язки, передбачав механізми відводу спеціаліста і відшкодування витрат по явці за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду.

Згідно з нормами КПК УРСР – України 1960 року, спеціаліст у кримінальному провадженні виконував в основному технічні, допоміжні функції при проведенні окремих слідчих дій. Можливість надання спеціалістом довідок та висновків під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, передбачена не була.

Прогалини, які містив КПК УРСР – України 1960 року, певною мірою намагалися компенсувати відомчими нормативно-правовими актами. Так наказом МВС України від 09.03.1992 № 140 було затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України. Одним із основних завдань ЕКП цим Положенням було визначено техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій та оперативно-

розшукових заходів (п. 1.2.1.) [181], тобто їх участь у проведенні слідчих дій як спеціалістів.

У 1998 році постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.1988 № 617 було утворено Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України [200]. Наказом МВС України від 30.08.1999 № 682 затверджено Настанову про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України [181], якою на співробітників служби покладалися такі основні завдання: техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій (п. 3); техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукових заходів (п. 4); проведення експертиз і досліджень (п. 5); ведення криміналістичних обліків (п. 6) [181].

Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 було затверджено «Інструкцію про проведення судово-медичної експертизи», відповідно до п. 1.6. якої, як фахівці, судово-медичні експерти могли бути залучені у встановленому законом порядку до участі в початкових та інших слідчих діях: огляду трупів на місці події (знайдення), ексгумації, вилучення зразків і т. ін. П. 2.15 Інструкції визначалося, що у випадках участі в невідкладних та інших слідчих діях судово-медичний експерт зобов'язаний сприяти слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів, давати по можливості пояснення, брати участь разом з іншими особами в складанні протоколу огляду та підписувати його. Організація участі експерта в означених діях та забезпечення його транспортом покладалася на органи дізнання, попереднього слідства та суд. У ч. 5 п. 2.21.2. зазначалося, що попередня участь експерта у справі як фахівця з судової медицини при огляді трупа на місці події не є підставою для відводу [61].

КПК УРСР – України 1960 року діяв до 19 листопада 2012 року. Але за своїм духом та своєю суттю це був рудимент радянщини. Після проголошення Україною незалежності до кримінально-процесуального кодексу було внесено багато змін, деякі з яких стосувалися й питань правового регулювання діяльності спеціаліста.

У 2001 році вступив у дію новий Кримінальний кодекс України [107], що вимагало розроблення й адаптованого до його реалій нового КПК України. З огляду на цю проблему, було підготовлено декілька проєктів оновленого кримінального процесуального кодексу України.

Так у проєкті КПК України від 19.05.2003 № 3456-1 [202], внесеному до ВРУ народними депутатами України Г. А. Васильєвим, В. Р. Мойсиком, О. М. Бандуркою та ін., ст. 78 мала назву «Спеціаліст». Позитивним моментом слід визнати те, що ч. 1 цієї статті містила визначення поняття «спеціаліст», яким є незаінтересована в справі особа, котра має відповідну освіту або володіє науковими, технічними чи іншими спеціальними знаннями чи навичками, використовуючи які, надає особі, яка здійснює дізнання, слідчому, суду чи судді допомогу у виявленні і з'ясуванні доказового значення окремих фактів, проведенні й оформленні процесуальних дій.

У ч. 2 даної статті зазначалося, що на вимогу особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, суду чи судді, а також за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, їхніх законних представників і захисників, потерпілого, позивача, відповідача, їхніх представників спеціаліст дає усні чи письмові консультації з питань, що потребують спеціальних знань, сприяє особі, котра здійснює дізнання, слідчому, суду у виявленні, закріпленні, вилученні та дослідженні доказів, застосуванні технічних засобів, дає пояснення з приводу спеціальних питань, що виникають при розслідуванні й судовому розгляді справи, у межах своєї компетенції за дозволом особи, яка здійснює дізнання, слідчого, суду бере участь у слідчих діях.

Ч. 3 ст. ст. 78 Проєкту КПК № 3456-1 визначала обов'язки спеціаліста (з'являтися за викликом особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, суду чи судді; у разі неможливості з'явитися за викликом у призначений строк, він зобов'язаний заздалегідь повідомити про це та про причини неможливості явки особу, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, суд чи суддю; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених статтею 98

цього Кодексу; брати участь у провадженні процесуальної дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні і дослідженні доказів, звертати увагу особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, суду чи судді на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів; без дозволу особи, яка здійснює дізнання, слідчого не розголошувати дані дізнання і досудового слідства, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків) [202].

Відповідно до ч. 4 цієї статті, перед початком процесуальної дії особа, яка здійснює дізнання, слідчий, суд чи суддя переконуються в особі спеціаліста, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, потерпілим і роз'яснюють його права й обов'язки, про що зазначається в протоколі слідчої дії чи протоколі судового засідання.

Ч. 5. даної статті закріплювала права спеціаліста (знайомитися з протоколом процесуальної дії, висловлювати свої зауваження щодо його змісту і підписувати його; одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із викликом до органів дізнання, досудового слідства чи суду; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України) [202].

Спеціалісту надавалося право на забезпечення безпеки (п. 6 ч. 2 ст. 82).

У ст. 155 Проекту КПК зазначалося, що невиконання або неналежне виконання спеціалістом процесуальних обов'язків, покладених на нього, згідно з цим Кодексом, постановою особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді або ухвалою суду в стадії досудового розслідування чи судового розгляду справи, тягне за собою встановлену законом відповідальність. Яка це має бути відповідальність – кримінальна, адміністративна чи дисциплінарна – у Проекті не зазначалося.

Серед засобів перевірки інформації про злочини було передбачено витребування висновків відомчих перевірок і спеціалістів (ч. 1 ст. 211

Проекту 1 КПК). Також була передбачена можливість участі спеціаліста при попередній перевірці заяв, повідомлень чи іншої інформації про злочини (ст. 212 Проекту № 3456-1) [202].

До другого читання Проект кримінального-процесуального кодексу України, внесений Народними депутатами України Г. А. Васильєвим, В. Р. Мойсиком, О. М. Бандуркою та ін., у частині, що стосується участі спеціаліста у слідчих і судових діях, зазнав деяких змін.

Зокрема, у ч. 1 ст. 78 доопрацьованого Проекту з'явилася норма про те, що в разі необхідності для участі у проведенні процесуальної дії може бути залучений спеціаліст. Виклик спеціаліста є обов'язковим для керівника підприємства, установи чи організації, де працює спеціаліст. У разі відмови або ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя, суд повідомляють про це адміністрацію підприємства, установи чи організації за місцем роботи спеціаліста для відповідного реагування. Як бачимо, ця норма, по суті, була перенесена із КПК УРСР – України 1960 року (ч. 5 ст. 128-1). Щодо визначення поняття «спеціаліст» то в доопрацьованому Проекті з нього було виключено вказівку на те, що спеціалістом є незаінтересована у справі особа (ч. 2 ст. 78 доопрацьованого Проекту).

У доопрацьованому Проекті КПК було дещо розширено права спеціаліста. Відповідно до ч. 6 ст. 78, спеціалісту надавалося право звертатися з дозволу особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, суду із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні процесуальної дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів; знайомитися з протоколом процесуальної дії і висловлювати свої зауваження щодо його змісту; у порядку, встановленому чинним законодавством, одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із викликом до органів дізнання, досудового слідства чи суду, якщо її виконання не є його службовим обов'язком; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки

шляхом застосування заходів, передбачених цим Кодексом та іншими законами України.

Таким чином, норми щодо участі спеціаліста в слідчих і судових діях у Проєкті КПК України, внесеному народними депутатами України Г. А. Васильєвим, В. Р. Мойсиком, О. М. Бандуркою та ін., від першого до другого читання суттєвих змін не зазнали й мало чим відрізнялися від норм, закріплених у кримінально-процесуальному кодексі УРСР – України 1960 року.

Ще один Проєкт кримінально-процесуального кодексу України було внесено народними депутатами України В. Р. Мойсиком, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним (Проєкт Закону України від 13.12.2007 № 1233) [201]. Стаття 69 цього Проєкту «Спеціаліст» за змістом повністю збігається зі ст. 78 підготовленого до другого читання варіанту Проєкту КПК України, внесеного народними депутатами України Г. А. Васильєвим, В. Р. Мойсиком, О. М. Бандуркою та ін.

Наступний етап розвитку інституту «спеціаліста» у вітчизняному кримінальному судочинстві пов'язаний із прийняттям у 2012 році нового, чинного на сьогодні, Кримінального процесуального кодексу України [109], у якому запроваджено принцип змагальності. Нині спеціаліста може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження і суд. Крім того, на відміну від попередніх, згаданих вище КПК 1922, 1927 та 1960 років, поточний Кодекс містить законодавче визначення терміна «спеціаліст». Детальний аналіз норм чинного КПК України, які регламентують участь спеціаліста у кримінальному провадженні, буде наведено в підрозділі 2.1. дисертації.

З прийняттям та набранням законної сили КПК України 2012 року розвиток української кримінальної юстиції в цілому та інституту спеціаліста у кримінальному провадженні зокрема не зупиняється. Так у 2019 році в Конституції України було офіційно закріплено курс нашої держави на

євроінтеграцію [169]. З того часу Україна поступово адаптує власне законодавство, зокрема й кримінальне процесуальне, до загальних стандартів Європейського Союзу. Тому поточний етап становлення інституту спеціаліста у вітчизняному кримінальному провадженні ми вважаємо євроінтеграційним, пов'язаним із приведенням національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Оскільки Верховна Рада України ще не прийняла жодного євроінтеграційного закону, який би прямо регулював процесуальний статус спеціаліста, можна констатувати, що цей етап тільки-но розпочався. Тому, як певний взірєць, науковий інтерес для нас можуть становити положення законодавства окремих країн-членів Європейського Союзу щодо правового положення спеціаліста у кримінальному провадженні.

Особливо цінним для потреб нашого дослідження є досвід Республіки Польща та країн Балтії (Литовської, Латвійської та Естонської Республік), які, відійшовши від радянщини, дуже швидко адаптували свої національні кримінальні процесуальні законодавства до стандартів ЄС. Порівняння процесуального положення спеціаліста за законодавством цих країн з його процесуальним статусом в українському кримінальному судочинстві дозволить оцінити загальні перспективи адаптації відповідних положень КПК України до вимог та стандартів Європейського Союзу.

Зокрема, аналіз положень КПК Республіки Польща показує, що його ст. 205 має назву «Участь спеціалістів у провадженні». Відповідно до § 1 цієї статті, спеціалісти можуть бути запрошені до участі у проведенні огляду, допиту з використанням технічних засобів, що дають змогу здійснювати цю діяльність дистанційно, проведенні експерименту, експертизи, вилучення речей чи обшуку, якщо при цьому є необхідним проведення технічних дій, зокрема обмірів, обчислень, фотографування, фіксація слідів [279]. Тобто, польський законодавець визначає обмежене коло слідчих дій, до участі у яких залучається спеціаліст, а саме до огляду, допиту, експерименту, обшуку, вилучення речей. Не зрозумілою для нас є вказівка на залучення спеціаліста

до проведення експертизи. При цьому форма участі спеціаліста у перелічених слідчих діях не є обов'язковою.

У § 2 ст. 205 КПК Республіки Польща зазначається, що спеціаліст, який не є посадовою особою процесуальних органів, має бути закликаний перед початком діяльності скласти присягу. Далі в цій нормі наводиться текст такої присяги: «Усвідомлюючи важливість дорученої мені діяльності та свою відповідальність перед законом, урочисто обіцяю, що я виконуватиму покладені на мене обов'язки з повною сумлінністю та неупередженістю» [279]. Із наведеного випливає, що, як спеціаліст, до участі в слідчих діях можуть бути залучені як посадові особи процесуальних органів (тобто особи, які виконують таку роботу на професійній основі), так й інші фахівці відповідного профілю.

Відповідно до § 1 ст. 206 КПК Республіки Польща, положення, що стосуються експертів, застосовуються й до спеціалістів, за винятком ст. 194 «Ухвали про допуск доказів з висновку експерта», ст. 197 «Присяга експерта», ст. 200 «Висновок експерта» та ст. 202 «Експерт-психіатр». § 2 цієї статті передбачає можливість допиту спеціаліста як свідка [279].

З наведеного можна зробити висновки, що процесуальні фігури спеціаліста й експерта у КПК Республіки Польща не є тотожними. Спеціаліст не проводить судових експертиз, не складає Присягу експерта та не складає висновок експерта. Він бере участь у визначених процесуальних діях з метою надання допомоги технічного характеру та документування їх ходу та результатів. У разі необхідності спеціаліст може бути допитаний як свідок.

Відповідно до КПК Литовської Республіки, спеціалістом (*specialistas*) у кримінальному процесі є особа, яка має необхідні спеціальні знання і навички, якій доручається провести обстеження об'єкта та скласти свій висновок або пояснення з питань, що належать до його компетенції, або брати участь в інших процесуальних діях (ст. 89 КПК Литовської Республіки).

Спеціалістом може бути посадова особа органів досудового слідства, а також особи, які там не працюють. Судово-медичні експерти визначаються як спеціалісти, які здійснюють обстеження тіла людини або трупа. Судові психіатри і судові психологи – спеціалісти, які здійснюють обстеження психічного стану людини. Спеціаліст зобов'язаний з'являтися за викликом органів дізнання, досудового слідства, прокурора або суду; робити незалежні висновки, давати пояснення з приводу спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчої дії. До спеціалістів, які без поважних причин не з'являються до суду або без поважних причин відмовляються виконувати свої обов'язки, можуть бути застосовані процесуально-примусові заходи в порядку, передбаченому ст. 163 КПК Литовської Республіки [231, с. 378-379].

При проведенні дорученого обстеження об'єкта спеціаліст складає висновок про результати обстеження. Висновок спеціаліста оформляється окремим документом або може бути занесений до протоколу огляду. Після висновку, який заноситься до протоколу огляду, спеціаліст ставить свій підпис.

У висновку спеціаліста, який оформляється окремим документом, зазначаються: анкетні дані спеціаліста – прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, кваліфікація; досліджувані об'єкти; використані методи дослідження та технічні засоби; встановлені спеціалістом обставини, що мають значення для розслідування кримінального правопорушення або індивідуалізації умов пробації. До висновку спеціаліста додається наочний матеріал (ст. 90 КПК Литовської Республіки) [277].

У КПК Латвійської Республіки, який діяв до 2005 року (вступ Латвії до ЄС відбувся 1 травня 2004 року) стаття 134-1 мала назву «Участь спеціаліста». Згідно з цією нормою, особа, що веде процес, могла викликати спеціаліста не зацікавленого в результаті справи, якщо для виявлення, закріплення або вилучення доказів необхідні спеціальні знання та навички. Вимога особи, що веде процес, про виклик спеціаліста є обов'язковою для

керівника підприємства, установи чи організації, де працює спеціаліст. У цьому чітко вбачається вплив кримінально-процесуального законодавства радянських часів, у якому так само існувала аналогічна норма.

Перед початком слідчої дії, у якій бере участь спеціаліст, особа, що веде процес, мала роз'яснити його права та обов'язки та попередити про відповідальність за відмову або ухилення від виконання своїх обов'язків, про що робиться відповідний запис у протоколі слідчої дії та засвідчується підписом спеціаліста.

У цій же статті було визначено обов'язки та права спеціаліста. До обов'язків віднесено: з'являтися за викликом; застосовуючи свої спеціальні знання та вміння, брати участь у слідчих діях для надання допомоги особі, яка веде процес, у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу особи, яка веде процес на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів; давати пояснення щодо вчинених ним дій. Спеціаліст мав право робити заяви для внесення до протоколу про виявлення, підтвердження або вилучення доказів. У разі неявки спеціаліста без поважних причин на вимогу особи, яка веде процес, ця особа мала право скласти протокол і направити його до суду для розгляду суддею для вирішення питання про притягнення спеціаліста до передбаченої законом адміністративної відповідальності. У разі неявки спеціаліста без поважної причини після виклику суд, який розглядав справу, міг накладати на спеціаліста штраф у розмірі до двох мінімальних місячних заробітних плат.

Стаття 134-2 встановлювала підстави відводу спеціаліста. При цьому зазначалося, що попередня участь особи у справі не була підставою для її усунення від участі в провадженні.

Ряд статей КПК Латвійської Республіки передбачав можливість залучення спеціаліста до участі в слідчих діях. Так, відповідно до ст. 160, при допиті свідка, який не досяг чотирнадцяти років, а за рішенням слідчого або прокурора, при допиті свідка, який не досяг шістнадцяти років, залучався педагог або спеціаліст-психолог. Зазначені особи, присутні під час допиту,

могли задавати свідкові запитання з дозволу особи, яка веде процес. Після допиту ці особи мали право ознайомитися з протоколом допиту та зробити письмові відмітки про правильність і повноту його складання. Надалі зазначена особа мала підписати протокол допиту.

Ст. 160-1 КПК детально регламентувала опитування неповнолітнього через спеціаліста-психолога. Відповідно до цієї норми, якщо спеціаліст-психолог вважав, що під час безпосереднього допиту психіці свідка віком до 14 років або потерпілого чи неповнолітнього визнаного жертвою насильства, у тому числі сексуального, цей допит може проводитися за допомогою технічних засобів та спеціаліста-психолога.

Особа, яка веде процес та запрошені нею особи розміщувалися в іншому приміщенні або в іншій будівлі, де технічні засоби забезпечують можливість бачити й чути особу, яку допитують. Особа, яка веде процес забезпечувала фіксацію ходу допиту в протоколі та відеозапис. Неповнолітній, який допитувався, разом зі спеціалістом-психологом, перебував у кімнаті, придатній для бесіди з неповнолітнім і у якій технічно забезпечено, щоб лише спеціаліст-психолог міг почути запитання особи, яка веде процес. Якщо допитуваному не виповнилося 14 років, спеціаліст-психолог, спостерігаючи за конкретними обставинами, мав роз'яснювати неповнолітньому необхідність здійснюваної діяльності та важливість наданої ним інформації; формувати питання, які ставить особа, яка веде процес, у формі, яка відповідає психіці неповнолітнього; повідомляти особу, яка веде процес, про необхідність перерви та поновлення слідчої дії.

Як бачимо, наведена норма, по суті, на законодавчому рівні достатньо детально врегульовувала допит (опитування) малолітньої особи за методикою «зелена кімната», яка останніми роками успішно впроваджується і в Україні.

Крім того, ст. 93 КПК Латвійської Республіки передбачала можливість відшкодування спеціалістові витрат, пов'язаних із прибуттям до слідчого, прокурора чи суду [282].

У чинному на сьогодні КПК Латвійської Республіки інституту спеціаліста приділено значно менше уваги, ніж у попередньому. Основною статтею, що передбачає участь спеціаліста у процесуальних діях, є стаття 113, яка має назву «Спеціаліст» (Speciālists).

Згідно з ч. 1 цієї статті, спеціалістом є особа, яка на прохання посадової особи, яка веде кримінальне провадження, надає допомогу, використовуючи свої спеціальні знання або навички роботи в певній сфері.

Обов'язки та права спеціаліста наведені чч. 3 та 4 даної норми, згідно з якими спеціаліст зобов'язаний: 1) з'являтися у визначеній посадовою особою, яка веде кримінальне провадження, час на місце проведення процесуальної дії та брати в ній участь; 2) надавати допомогу, використовуючи свої знання та вміння при виявленні слідів кримінального правопорушення, з'ясуванні фактів та обставин, що мають значення для розслідування; 3) звертати увагу слідчого на обставини, що мають значення для виявлення та розуміння слідів кримінального правопорушення; 4) не розголошувати зміст і результати процесуальної дії, якщо є спеціальне застереження про їх нерозголошення.

Спеціаліст має право робити зауваження у зв'язку зі своїми діями або наданим поясненням [278].

Не зовсім зрозумілим є зміст ст. 33 КПК Латвійської Республіки, яка має назву «Експерт експертної установи». Відповідно до покладених на нього цією статтею повноважень, експерт: 1) проводить експертизу, якщо для отримання відомостей, необхідних для доказування, необхідно провести дослідження із застосуванням спеціальних знань, приладів та речовин; 2) проводить огляд місця події чи іншого місця, трупа, місцевості, предметів; 3) проводить огляд осіб; 4) відбирає зразки для порівняльного дослідження; 5) бере участь у проведенні інших слідчих дій; 6) використовує спеціальні знання для виявлення та вилучення слідів кримінального правопорушення та інше (ч. 2 ст. 33 КПК Латвійської Республіки).

Як бачимо, даною нормою експерту – співробітнику експертної установи – надаються повноваження як щодо проведення експертизи, так і щодо участі у проведенні слідчих дій. Вірогідно, участь експерта в слідчих діях допускається в рамках проведення дорученої йому експертизи, якщо для цього є необхідним збирання зразків для експертного дослідження.

Ексгумація трупа (ст. 166 КПК Латвійської Республіки) проводиться за участі судово-медичного експерта. Процес ексгумації фіксується в протоколі та знімається на фото- чи відеозапис [278].

§ 109-1 КПК Естонської Республіки має назву «спеціаліст» (asjatundja), згідно з яким спеціалістом є фізична особа, котра має спеціальні знання, які застосовує у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом, але не залучається до кримінального провадження як експерт.

Спеціаліст може бути залучений до проведення процесуальних дій. Перед їх початком слідчий встановлює особу спеціаліста, його компетенцію та стосунки з підозрюваним чи обвинуваченим. Висновки спеціаліста щодо виявлення та зберігання доказів протоколюються.

Також у цій статті наведені обставини, які може дослідити спеціаліст, а саме: 1) хід процесуальної дії, яка проводиться за його участю; 2) інші обставини, щодо яких спеціаліст завдяки своїм спеціальним знанням може дати пояснення, якщо це необхідно для кращого розуміння обставин предмета доказування.

Спеціаліст може бути допитаний відповідно до чинних положень щодо допиту свідка. Якщо виявиться, що спеціалісту можуть бути відомі обставини, зазначені в § 66 Кодексу Естонської Республіки, він буде допитаний про них як свідок. Що цікаво, одна й та сама особа може бути допитана як свідок і як спеціаліст під час однієї процесуальної дії (ч. 5 § 109-1 КПК Естонської Республіки).

Якщо взяття зразків для порівняльного дослідження порушує недоторканість тіла особи, до процесуальної дії залучається судово-медичний

або медичний працівник чи інший експерт (ч. 4 § 100 КПК Естонської Республіки).

Згідно з ч. 1 § 178 КПК Естонської Республіки, передбачається можливість відшкодування спеціалісту, який не працює в державній експертній установі, витрат, понесених у зв'язку з кримінальним провадженням, а саме: 1) втраченого доходу; 2) добових; 3) витрат на проїзд та проживання. Ч. 2 цього параграфу передбачає спеціалісту можливість отримання винагороди за виконання своїх обов'язків, якщо він не виконував свої обов'язки як професійне завдання [281].

У процесуальних законах країн-членів ЄС з радянським минулим, у цілому спостерігається тенденція до спрощення правового регулювання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. Це особливо помітно на прикладі кримінальних процесуальних законів Латвійської Республіки, де чинний КПК, порівняно з минулим, містить суттєво скорочені норми щодо порядку участі спеціаліста у проведенні окремих процесуальних дій. На нашу думку, внесення таких змін до КПК країн північно-східної Європи стало можливим, завдяки високому рівню правової культури та професійної підготовки працівників правоохоронних органів цих держав. Видається, що у зв'язку з цією тенденцією посилюється значення тактико-криміналістичних рекомендацій щодо залучення спеціаліста до кримінального провадження.

Крім того, попередній аналіз стану правового регулювання інституту спеціаліста у кримінальних процесуальних законодавствах деяких країн Європейського Союзу, зокрема Латвійської, Литовської та Естонської Республік, як пострадянських країн, які стали повноправними членами Європейської спільноти, та Республіки Польща, показав, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство в частині правового регулювання інституту спеціаліста в цілому є наближеним до встановлених у цих країнах стандартів. Тому, перспективи його адаптації до відповідних вимог Європейського Союзу ми оцінюємо позитивно.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що дослідження генези становлення інституту спеціаліста як учасника кримінального провадження, дозволило виокремити п'ять основних етапів його становлення: 1) дореволюційний (до 1917 року); 2) радянський (від 1917 до 1991 року); 3) перехідний або пострадянський (від 1991 до 2012 року); 4) змагальний (від 2012 до 2019 року); та 5) євроінтеграційний (від 2019 року).

На попередніх (1-4) етапах чітко прослідковується тенденція щодо поступового посилення ролі спеціаліста в кримінальному процесі, розширення його повноважень та встановлення відповідальності за неналежне виконання покладених на нього функцій. Такий напрям реформування є позитивним, враховуючи ускладнення суспільних відносин у сучасному світі, розвиток нових технологій та способів комунікації. Водночас, у країнах-членах Європейського Союзу останніми роками спостерігається зворотній процес спрощення правового регулювання процесуального статусу спеціаліста у кримінальному судочинстві. Видається, що такі зміни пов'язані з підвищенням рівня правової культури та професійної підготовки правоохоронців цих держав. У сучасних українських умовах, реалізація такого підходу можлива тільки в межах загального та системного реформування кримінального процесуального законодавства, як того вимагає процес інтеграції України до Європейського Союзу.

1.2. Стан наукового дослідження проблем участі спеціаліста у кримінальному провадженні

Витоки перших досліджень щодо залучення обізнаних осіб до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень містяться вже в ранніх роботах з кримінального процесуального права та криміналістики. До таких можна віднести праці Ганса Гроса «Handbuch für Untersuchungsrichter Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w.» («Посібник для слідчих суддів, поліцейських, жандармів тощо») (1893), «Encyklopädie der Kriminalistik» («Енциклопедія

криміналістики») (1901), «Gesammelte Kriminalistische Aufsätze» («Збірник криміналістичних нарисів») (1902), «Kriminal-Psychologie. Zweite Auflage» («Кримінальна психологія. Друге видання») (1905), «Kriminalistische Tätigkeit und Stellung des Arztes» («Криміналістична діяльність і позиція лікаря») (1908) тощо. Оцінюючи вклад цього науковця у становлення криміналістики як науки В. Ю. Шепітько зазначає, що його заслугою є систематизація криміналістичних знань, формулювання власного бачення розвитку науки для судових слідчих, визначення напрямів її розвитку. В інтерпретації Ганса Гросса зміст криміналістики складають такі компоненти: вчення про виявлення, вивчення та використання речових доказів, дослідження окремих видів злочинів, а також побуту злочинців [254, с. 42].

Перші рекомендації щодо використання допомоги обізнаних осіб та передових досягнень науки і техніки того часу під час розслідування кримінальних правопорушень були викладені в працях таких дослідників того часу, як: А. А. Квачевський (1869), І. М. Угрюмов (1868), П. В. Макалінський (1881), О. О. Жижиленко (1900), Є. Ф. Буринський (1903), В. І. Лебедєв (1908) та ін.

Протягом радянського періоду проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, у тому числі в формі спеціаліста, у своїх працях розглядали такі вітчизняні науковці, як: Ю. П. Аленін, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевой, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. М. Колісниченко, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, О. Н. Колесніченко, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, З. С. Меленевська, П. П. Михайленко, Г. М. Надгортний, М. В. Салтевський, А. П. Сапун, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський (1969), З. Д. Смітєнко, В. К. Стринжа, П. Ю. Тимошенко, І. Я. Фрідман, В. В. Ціркаль та ін.

Зокрема, фундаментальними є праці таких авторів, як: З. М. Соколовський «Проблеми використання в кримінальному судочинстві спеціальних знань при встановленні причинного зв'язку» (1968); «Поняття

спеціальних знань» (1969), «Поняття спеціальних знань (до питання про призначення експертизи)» (1969), М. В. Салтевський «Способи отримання інформації про ідеальне відображення в криміналістиці» (1969), М. Я. Сегай «Методологія судової ідентифікації» (1970), В. К. Лисиченко «Використання даних природних і технічних наук у слідчій і судовій практиці» (1979), Г. М. Надгорний «Гносеологічні аспекти поняття «спеціальні знання»» (1980), В. Г. Гончаренко «Науково-технічні засоби в слідчій практиці» (1984), В. В. Циркаль «Тактика провадження слідчих дій за участі спеціалістів» (1984), С. Д. Коберник, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа, П. В. Цимбал «Удосконалення тактики слідчого огляду за участі групи спеціалістів» (1986), В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль «Використання спеціальних знань у слідчій і судовій практиці» (1987), В. Л. Буркацький «Питання використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування крадіжок» (1990) та ін. Згаданими та іншими вченими напрацьована значна теоретична база, яка стала підґрунтям для подальших наукових розвідок.

Зауважимо, що всі з перелічених і багато інших праць свого часу знайшли своє прикладне застосування на практиці та мали велике значення для подальших наукових розробок у визначеному напрямі. Проте роботи, підготовлені того часу, не вирізнялися системністю викладення матеріалу відповідно до сучасного розуміння інституту спеціаліста у кримінальному провадженні та певною мірою спиралися на сумнівні ідеологічні положення комуністичної філософії.

Нового імпульсу у своєму розвитку науки кримінального циклу набули після проголошення Україною незалежності, коли почалося формування національної доктрини кримінального процесу та криміналістики з поступовим відходом від радянщини.

Однією із перших дисертаційних робіт із проблем теорії і практики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, підготовлених в Україні після 2000 року, є дисертація Б. В. Романюка

«Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві» (2002) [211]. У роботі автор дослідив теоретичні основи використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності, правове регулювання використання спеціальних знань у процесі розслідування в кримінальній справі, залучення слідчим спеціаліста при проведенні слідчих дій тощо.

Спірним, на наш погляд, є запропоноване автором поняття «спеціальні знання». Це будь-які знання, у тому числі окремі правові, але тільки у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, отримані в процесі спеціальної підготовки чи професійної діяльності.

Спеціаліст, на думку дослідника, це особа, яка володіє певними спеціальними знаннями, навичками та досвідом діяльності в галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і залучається особою, що проводить дізнання, слідчим або судом для надання їм допомоги в організації, проведенні й оформленні слідчих чи судових дій.

Детально розглянувши проблеми залучення спеціалістів при освідуванні та проведенні так званих попередніх досліджень матеріальних об'єктів у справі Б. В. Романюк висловив думку про те, що судово-медичне освідування у кожному випадку має здійснювати слідчий, оскільки це є слідча дія і її не може проводити інший суб'єкт. Судово-медичний експерт або лікар, котрі залучаються до проведення судово-медичного освідування слідчим, виконують тільки пізнавальну діяльність [211],

В. Я. Марчак у дисертації «Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві» (2003) [135], дослідив теоретичні та практичні проблеми використання і правове регулювання спеціальних психологічних знань на стадії досудового розслідування, а також особливості їх використання в ході розслідування окремих категорій справ.

Автором висловлено ряд пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства з питань застосування спеціальних психологічних знань слідчим, експертом тощо.

Значну вагу в роботі приділено дослідженню підходів до визначення поняття «спеціальні знання», як процесуальної категорії. При цьому автор пропонує враховувати два критерії: а) спеціальний, що відображає внутрішню специфіку змісту цього явища; б) юридичний, що передбачає певну форму застосування спеціальних знань в норму права. Головний акцент у визначенні науковець ставить на те, що спеціальні знання – це ті знання, які отримані в результаті професійної підготовки та досвіду від зайняття якоюсь діяльністю. Критеріями використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі, на думку автора, є: 1) норма процесуального права, яка містить спеціальні елементи в певній формі; 2) рівень розвитку наукових знань, які дозволяють використовувати їх для практичних цілей; 3) наявність об'єктивного зв'язку між способом застосування певних наукових знань та юридичною метою їх використання.

Під спеціальними психологічними знаннями В. Я. Марчак пропонує вважати набуті особою, яка залучається до кримінального процесу як консультант, спеціаліст чи експерт, у процесі навчання чи роботи за психологічними спеціальностями, професійні знання про психічні закономірності людини, що можуть використовуватися в кримінальному процесі для забезпечення завдань кримінального судочинства [135, с. 8].

На думку цитованого автора, спеціаліст у кримінальному процесі – це особа, яка володіє необхідними спеціальними знаннями та вміннями і надає слідчому або судові науково-технічну та іншу допомогу з метою отримання необхідної інформації та наданні пояснень, що виникають у ході розслідування [135, с. 11].

О. О. Бондаренком у дисертації «Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України» (2004) [17] сформульовано висновок, згідно з яким обізнані особи виконують у кримінальному процесі допоміжну функцію – сприяння органам дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду у встановленні обставин справи. Визначено структуру та запропоновано нормативну модель

кримінально-процесуального статусу обізнаних осіб (експерта, спеціаліста та ін.), який включає: процесуальні права, гарантії процесуальних прав, процесуальні обов'язки і ретроспективну відповідальність за їх невиконання. Досліджено правовідносини дільника і слідчого з обізнаними особами, які виникають при перевірці заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і події, а також на досудовому розслідуванні. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення КПК та інших нормативно-правових актів України, які спрямовані на підвищення ефективності взаємодії дільника та слідчого з обізнаними особами.

Науковець наводить власне визначення поняття спеціальних знань, під якими пропонує розуміти сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла і т. ін., крім правових знань дільника, слідчого, прокурора і судді, набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, та які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів [17, с. 12].

Викликає інтерес досліджене О. О. Бондаренком питання щодо правовідносин дільника та слідчого з обізнаними особами на досудовому розслідуванні, зокрема, у ході надання ними консультацій. Визначаються форми консультативної допомоги у кримінальній справі з боку осіб, які володіють спеціальними знаннями, а також досліджуються об'єкт і зміст наведених правовідносин. Автор стверджує, що об'єктом правовідносин дільника і слідчого з консультантом є отримання доказової інформації, яка буде зафіксована в довідці [17, с. 14-15].

В. В. Коваленком у дисертації «Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій» (2004) [74] досліджено й удосконалено термінологічний апарат, зокрема поняття спеціальних знань та спеціаліста, науково-технічних засобів тощо. Автор вважає, що спеціальні знання в судочинстві – це наукові та практичні знання й навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних

галузей людської діяльності (за винятком знань у галузі процесуального та матеріального права), використовуються (застосовуються) при розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ з метою сприяння слідчому чи суду в збиранні та дослідженні доказів.

Ґрунтуючись на власному визначенні поняття «спеціальні знання» та аналізі літератури, В. В. Коваленко пропонує трактувати поняття «спеціаліст» в процесуальному значенні цього терміна: це особа, яка не зацікавлена в результатах справи, має наукові та практичні знання й навички у відповідній галузі людської діяльності, за винятком знань у галузі процесуального і матеріального права, і залучена у встановленому процесуальним законом порядку органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом для сприяння в збиранні доказів.

Значну увагу в роботі приділено дослідженню статусу та функцій спеціаліста-криміналіста. На думку автора, спеціаліст-криміналіст – це особа, котра не зацікавлена в результатах справи й має спеціальні криміналістичні знання і навички, залучена у встановленому процесуальним законом порядку органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом для сприяння у збиранні доказів.

Винятковий інтерес викликає пропозиція автора щодо доцільності залучення до одночасної участі в слідчих діях груп різнопрофільних спеціалістів. По цьому функції з координації їх дій слідчим мають покладатися на спеціаліста-криміналіста як фахівця, найбільш обізнаного в загальній криміналістичній методиці збирання речових доказів [74].

У дисертації В. М. Ревеки «Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні» (2006) [205] розглядаються, переважно, кримінальні процесуальні проблеми застосування спеціальних пізнань у досудовому провадженні. Автором обґрунтовано значущість їх використання, сформульовано поняття спеціальних пізнань та спеціаліста, внесена пропозиція щодо розмежування понять «спеціальні пізнання» та «спеціальні знання», з'ясовано місце спеціаліста в системі суб'єктів

кримінального судочинства, наведено теоретичне узагальнення особливостей досудових стадій кримінального процесу й розглянуті форми використання спеціальних пізнань у них, проаналізовано процесуальне положення спеціаліста.

Дана робота є цінною й тим, що в ній висловлюються пропозиції щодо розроблення нового кримінального процесуального кодексу України. Зокрема пропонується ввести в проєкт КПК нову форму застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, у зв'язку з чим КПК України доповнити статтею «Розслідування злочинів слідчо-спеціальною групою».

Запропоновано також у КПК передбачити нові джерела доказів – довідок і меморандумів спеціаліста. Додатково аргументовано внесення до проєкту КПК окремої глави «Використання спеціальних знань». Констатовано, що у практичній діяльності намітилася тенденція до групової участі спеціалістів, тобто до складу такої групи входять представники різних галузей знань [205].

В. В. Семеновим у дисертації «Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання)» (2006) [215] уточнено й сформульовано авторські поняття «спеціальні знання» та «спеціаліст». На думку науковця, спеціальні знання – це неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань.

На підставі вивчення історично-правової літератури автор доходить висновку про те, що в стародавні часи основними формами використання фахових знань були: запрошення (залучення) знаючих осіб для уточнення, перевірки значущої для розслідування інформації; дослідження матеріальних носіїв інформації.

Серед найбільш поширених напрямів використання фахових знань у ті часи науковець виділяє: а) дослідження отрути, зілля; б) встановлення фізичного стану тварин; в) дослідження документів; г) встановлення напряму пересування злочинців за їх слідами; д) дослідження фальшивих грошей; е) виявлення і дослідження слідів, що вказують на протиправну зміну меж лісних угідь [215, с. 9].

Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні науковець традиційно поділяє на процесуальні і непроцесуальні. Непроцесуальні форми, на думку автора, можна класифікувати в залежності від напряму діяльності фахівця. При тому науковець виявляє чотири підгрупи форм – консультації, науково-технічна допомога, контрольно-перевірочна діяльність, дослідницька робота [215, с. 13].

На підставі аналізу нормативної бази, літературних джерел, а також досвіду практичної діяльності слідчих та експертних підрозділів автор виділяє основні напрями підвищення ефективності використання спеціальних знань, до яких відносить: законодавче забезпечення використання спеціальних знань, відповідно до потреб практики розслідування злочинів; науково-методичне забезпечення використання спеціальних знань слідчих та експертних підрозділів; забезпечення експертних підрозділів фахівцями високої кваліфікації і в достатній кількості; підвищення рівня техніко-криміналістичної підготовки й оснащення слідчих і співробітників експертно-криміналістичних підрозділів; створення слідчо-оперативних груп, що включають спеціаліста, який бере участь у подальшій роботі з розслідування конкретного злочину; інформованість слідчих щодо можливостей традиційних і нових видів досліджень; організацію чіткої взаємодії між спеціалістами-криміналістами і слідчим при виконанні слідчих дій [215, с. 13-16].

О. О. Волобуєва в дисертації «Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин» (2006) [37] проаналізувала поняття спеціальних знань та доцільність їх використання під час досудового

розслідування за допомогою залучення фахівців; розкрила сутність, поняття, принципи, форми та напрями взаємодії слідчого з фахівцями; дослідила теоретичні і практичні аспекти зазначеної взаємодії тощо.

На думку авторки, фахівці – це особи, що володіють спеціальними знаннями, які, залежно від мети та форм використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні, можуть мати процесуальний статус і спеціаліста, й експерта. Суб'єкти досліджуваної взаємодії мають чітко регламентований процесуальний статус – слідчий, спеціаліст та експерт.

У роботі розглянуто специфіку та виділено основні напрями взаємодії слідчого з фахівцями під час проведення окремих слідчих дій, попереднього та експертного дослідження, метою якої (взаємодії), зокрема, є збір джерел інформації про особу, що скоїла злочин, та реалізація їх інформаційно-доказового потенціалу. На підставі отриманих у процесі дослідження результатів запропоновано нові редакції норм чинного Кримінально-процесуального кодексу й Закону України «Про судову експертизу», що спрямовані на вдосконалення процесуального статусу спеціаліста та експерта й усунення прогалин і неточностей у чинному законодавстві [37, с. 19].

І. В. Пиріг у дисертації «Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті» (2006) [152], базуючись на працях вчених-криміналістів, виділяє основні критерії, що використовуються при визначенні поняття «спеціальні знання», а саме: а) спеціальні знання не є професійними для слідчого, працівників органів дізнання, прокурора, судді; б) спеціальні знання повинні базуватись на досягненнях науки й не можуть бути загальновідомими; в) за способом отримання спеціальні знання набуваються шляхом теоретичного засвоєння певної інформації або періодичними практичними заняттями окремим видом роботи; г) загальна мета використання спеціальних знань – сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства. Узагальнюючи зазначене, цитований науковець визначає спеціальні знання як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки,

мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів [152, с. 7]. Як бачимо, дане визначення принципово не відрізняється від висловлених попередніми науковцями, але більш стисло й точно розкриває зміст поняття «спеціальні знання».

Також автором у дисертації визначено види та форми спеціальних знань, які використовуються при виявленні ознак розкрадання вантажів та початку кримінального провадження; встановлення місця скоєння розкрадання вантажу; особи, яка вчинила розкрадання та місця знаходження викраденого. Розроблено алгоритм дій спеціаліста-криміналіста під час огляду місця події, а також особливості участі інших спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій, які проводяться в процесі розслідування розкрадань вантажів на залізничному транспорті. Розглянуто види та форми використання спеціальних знань залежно від застосовуваних способів розкрадання вантажів [152, с. 12].

Н. Я. Дондик у дисертації «Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів» (2006) [49], спираючись на праці попередників робить висновок про те, що спеціальні бухгалтерські знання формуються за рахунок таких галузей, як: 1) загальна теорія бухгалтерського обліку та його галузеві види; 2) аналіз господарської діяльності підприємства; 3) суміжні з бухгалтерським обліком галузі знань (бюджетна сфера, кредитно-банківські відносини, оподаткування тощо). На думку автора, їх особливістю є те, що, на відміну від інших спеціальних знань, вони, значною мірою, є знаннями нормативно-правових положень і правил, встановлених певними нормативними актами. З урахуванням зазначеного науковець наводить власне визначення поняття «бухгалтерські знання» – це система відомостей про бухгалтерський облік, аналіз господарської діяльності підприємств та суміжних з ними економічних відомостей, отриманих у результаті наукової чи практичної діяльності та

зафіксованих у нормативно-правових актах і науковій та методичній літературі.

Певний теоретичний інтерес викликає зроблений Н. Я. Дондиком висновок про те, що в практичній діяльності правоохоронних органів і судів спеціальні бухгалтерські знання використовуються для вирішення таких завдань: 1) виявлення ознак економічного злочину та їх документування як підстав для порушення кримінальної справи (сфера оперативно-розшукової діяльності); 2) встановлення обставин економічного злочину, що вимагає застосування спеціальних знань, та їх процесуальна фіксація як доказів на стадії досудового розслідування; 3) перевірка доказів, отриманих із застосуванням спеціальних бухгалтерських знань, при судовому розгляді кримінальної справи [49, с. 9-10].

У дисертації В. Д. Юрчишина «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України» (2006) [267] для потреб нашого дослідження цікавими є авторське визначення поняття «спеціальні знання» – як сукупність науково обґрунтованих знань в галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, є необхідними для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, що входять до предмету доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу [267, с. 8], а також питання правового регулювання призначення судової експертизи у кримінальному процесі України, у тому числі із залученням спеціаліста [268, с. 9-10].

Значної уваги заслуговує дисертація І. Р. Куриліна «Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності» (2007) [123], у якій автор дослідив зміст спеціальних знань, форми їх використання, участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих дій, особливості призначення й проведення окремих видів судових експертиз під час розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності тощо.

Проведений науковцем аналіз кримінальних справ про злочини, які посягають на права інтелектуальної власності дозволив дійти висновку про те, що для участі в процесуальних та непроцесуальних діях залучаються фахівці зі складу 1) співробітників судово-експертних підрозділів всіх рівнів та різної відомчої приналежності; 2) компетентних працівників контролюючих органів; 3) представників інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності; 4) приватних осіб. Такі фахівці надають суб'єктам діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності, допомогу у формі консультацій, порад, рекомендацій, передачі довідкової інформації, участі в підготовці та проведенні різноманітних, не тільки слідчих чи судових дій, а й шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території та інших об'єктів, проведення контрольних перевірок й інших заходів [123, с. 11].

До процесуальної форми використання спеціальних знань у досліджуваній категорії злочинів автор традиційно відносить призначення експертизи та участь спеціаліста у проведенні слідчих дій. Поширеною непроцесуальною формою під час розслідування злочинів, що посягають на права інтелектуальної власності, науковець вважає консультативну допомогу фахівців.

У роботі детально розглянуто особливості участі спеціалістів різного профілю під час проведення слідчого огляду, обшуку та виїмки, допиту, відтворення обстановки й обставин події, одержанні зразків для експертного дослідження та ін., а також наведено визначення поняття «спеціаліст». На думку автора, спеціаліст – це особа, яка не підміняє слідчого, а обізнана в певній галузі, покликана своїми спеціальними знаннями допомогти слідчому в усіх тих випадках, коли з питань, що мають значення для справи, необхідна його допомога [123].

В. С. Бондарем у дисертації «Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло» (2008) [15] сформульовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення організаційних та криміналістичних засад участі спеціаліста-криміналіста при проведенні конкретних слідчих дій, особливостей призначення і проведення окремих видів судових експертиз, використання обліків по конкретних кримінальних справах при розслідуванні крадіжок із проникненням у житло тощо.

В аналізованій праці визначено критерії поняття «спеціальні знання» у кримінальному процесі: 1) процесуальний, який свідчить, що: а) вони відокремлені від суб'єктів доказування; б) за їх допомогою встановлюються доказові факти, формуються докази; 2) гносеологічний, згідно з яким спеціальними знаннями слід вважати «знання та навички, які є в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій», а за видовою ознакою розрізняти: медичні, криміналістичні та інші. На думку автора, криміналістичні знання, отримані на загальнопрофесійному юридичному рівні, перетворюються в спеціальні лише тоді, коли виникає потреба в спеціалізації та процесуальній диференціації носіїв таких знань від суб'єктів доказування у кримінальному судочинстві [15, с. 8].

В. В. Ковальов у дисертації «Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України» (2008) [87], серед іншого, дослідив діяльність спеціаліста, як учасника такої взаємодії, зазначивши, що реальне поліпшення якості досудового слідства, можливе за умови залучення до розслідування з метою виявлення, фіксації, вилучення, а тим паче дослідження матеріальних об'єктів відповідних спеціалістів і застосування останніми сучасних науково-технічних засобів. Автором обґрунтовується думка про те, що спеціаліста слід розглядати як самостійного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, оскільки, у разі залучення до участі у слідчих діях, він набуває певного процесуального статусу.

Проаналізувавши коло питань, що пов'язані з попередніми дослідженнями, цитований автор поділяє їх на дві групи: а) ті, що проводяться в процесі слідчої дії; та б) ті, що проводяться в лабораторних умовах за запитом слідчого.

У роботі аргументовано тезу щодо провідної ролі працівників експертно-криміналістичних підрозділів МВС під час пошуку на місці події джерел інформації про особу злочинця, про механізм вчинення злочину тощо, та при дослідженні таких джерел з метою своєчасного одержання відомостей, необхідних для визначення напрямів розслідування.

До процесуальних форм взаємодії слідчого з працівниками експертної служби МВС України автор відносить таке: залучення спеціаліста для участі у проведенні слідчих дій; призначення та проведення експертизи; допит експерта. До непроцесуальних – консультації зі спеціалістом; проведення відомчих досліджень за завданням слідчого; взаємний обмін інформацією та спільне обговорення зібраних по справі доказів, висунення обґрунтованих версій та визначення шляхів їх перевірки [87, с. 14-16].

Н. М. Косміна в дисертації «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків» (2011) [98] розглянула сутність, структуру та принципи використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також організаційні і тактичні особливості участі спеціаліста при проведенні огляду, допиту, обшуку, відібрання зразків для експертного дослідження, затримання підозрюваного, оперативно-розшукових заходів.

На думку авторки, спеціальні знання – це систематизовані наукові та практичні знання, вміння і навички в певній галузі людської діяльності, за винятком знань у галузі матеріального і процесуального права), отримані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки й досвіду роботи, які використовуються в процесуальній та непроцесуальній формах для встановлення обставин злочину. Структура спеціальних знань спеціаліста і

експерта, які залучаються при розслідуванні незаконного обігу наркотиків, містить базові знання з біології, фармації, хімії та допоміжні, що мають забезпечувальний характер, – із судової експертології, криміналістики, кримінального процесу.

Значну увагу в роботі приділено дослідженню видів допомоги, яку можуть надавати спеціалісти під час участі у проведенні окремих слідчих дій, зокрема огляду, обшуку та допиту [98].

А. В. Мирівська у дисертації «Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва» (2012) [138] дослідила поняття, цілі та правове регулювання використання спеціальних знань, особливості та правові засади підготовки та призначення експертиз фальшивих грошових знаків при розслідуванні фальшивомонетництва тощо.

Під спеціальними знаннями, що використовуються в процесі розслідування фальшивомонетництва, авторка пропонує розуміти систему незагальновідомих, незагальнодоступних, науково обґрунтованих та апробованих практикою знань теоретичного й прикладного характеру в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих унаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини в кримінальних справах у випадках і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством [138, с. 7].

Удосконалення правового регулювання використання знань спеціаліста в кримінальному судочинстві, на думку авторки, має здійснюватися за чотирма напрямками: удосконалення правового регулювання статусу спеціаліста; надання процесуального значення джерел доказів документам, що оформляються спеціалістом; унормування процесуального порядку проведення слідчих дій за участю спеціаліста; забезпечення захисту прав та

інтересів інших учасників процесу, що охороняються законом, під час проведення слідчих дій за участю спеціаліста.

У роботі сформульовано низку конструктивних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до кримінально-процесуального законодавства щодо визначення правового статусу даного суб'єкта кримінального судочинства. Доведена потреба комплексної участі в огляді місця події кількох різнопрофільних спеціалістів (поліграфістів, граверів, осіб, пов'язаних із роботою з ковальсько-пресовим обладнанням, гальванотехнікою, спеціалістів, які мають глибокі знання та досвід діяльності у сфері комп'ютерних технологій, й інших осіб). Акцентовано на важливості проведення попереднього дослідження виявлених об'єктів під час огляду місця події або відразу після його закінчення.

Розроблено рекомендації щодо тактики проведення допиту за участю спеціаліста-криміналіста, психолога, поліграфолога, перекладача. Указано на значущість ролі спеціалістів у проведенні обшуку та виїмки, відтворення обстановки та обставин події, пред'явлення для впізнання, в одержанні зразків для експертного дослідження [138].

О. А. Кравченком в дисертації «Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів» (2012) [102] розкрито суть та значення спеціальних знань для пізнання істини, юридичні й практичні аспекти проблем їх застосування. На історіографічному підґрунті виникнення й розвитку наукових знань та їх окремих видів – спеціальних знань сформульовано авторське визначення термінів понятійного апарату інституту спеціальних знань і досліджено принципи допустимості їх застосування в кримінальному процесі. Визначено поняття, права й обов'язки суб'єктів, що володіють спеціальними знаннями, обґрунтовано процесуальні й непроцесуальні форми застосування спеціальних знань. Розкрито механізм застосування спеціальних знань сторонами кримінального провадження й судом під час збирання, дослідження та використання речових доказів.

На думку автора, спеціаліст – це особа, залучена до участі у проведенні слідчої дії, яка застосовує спеціальні знання й навички для надання допомоги дізнавачу, слідчому чи суду у виявленні та з'ясуванні окремих фактів, що мають доказове значення.

На підставі аналізу позицій різних дослідників автором виділено такі форми застосування спеціальних знань: 1) зазначені й регламентовані кримінально-процесуальним кодексом (участь спеціаліста в проведенні слідчих і судових дій, проведення експертизи); 2) зазначені, але не регламентовані КПК України (ревізії, які призначаються згідно норм КПК); 3) не зазначені й не регламентовані законом (відомчі ревізії та розслідування, попередні дослідження матеріальних слідів злочину, консультативна допомога фахівців поза слідчими діями) [102, с. 9].

Як бачимо, у роботах згаданих та багатьох інших науковців аналізувалась та узагальнювалась реальна юридична практика застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, виявлялись актуальні проблеми правової регламентації та забезпечення участі спеціаліста у кримінальному провадженні, а також формулювались пропозиції щодо вирішення вказаних проблемних питань, внесення змін до чинного на той час та розроблюваного кримінального процесуального законодавства.

Результатом клопіткої та наполегливої праці вчених і практиків стало прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України [109], у якому запроваджено принцип змагальності сторін у наданні доказів. На реалізацію цього принципу сторона захисту отримала право залучати спеціаліста для сприяння в збиранні доказів. На законодавчому рівні було закріплено визначення поняття «спеціаліст» тощо. Усе це послужило поштовхом до активізації наукових пошуків, пов'язаних із дослідженням проблем теорії та практики використання спеціальних знань та участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Однією із перших дисертацій, яка була підготовлена в цей період, є праця В. О. Яремчук «Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій

(організація і тактика)» (2014) [272]. Для потреб нашого дослідження вона є особливо цікавою та значущою, оскільки присвячена розробленню теоретичних засад організації й тактики залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Авторкою в роботі досліджено правову регламентацію участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій», визначено роль спеціаліста під час слідчих (розшукових) дій, розкрито форми допомоги, що надається спеціалістами, відповідно до КПК України. Систематизовано функції, які виконує спеціаліст під час досудового розслідування, досліджено механізми взаємодії слідчого і спеціаліста під час слідчої (розшукової) дії, розкрито участь спеціаліста в діяльності окремих видів слідчо-оперативних груп, розроблено тактику залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, допиту, обшуку та слідчого експерименту. Запропоновано тактичні засоби, що використовує спеціаліст відповідно до виду слідчої (розшукової) дії [272].

Значний інтерес викликає дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук І. В. Пиріга «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015) [151], підрозділ 3.3 якої присвячено розгляду організаційних питань участі працівників експертних установ у проведенні слідчих (розшукових) дій. При цьому науковцем проаналізовано визначення спеціаліста як суб'єкта використання спеціальних знань, що міститься у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України та законодавствах республік близького зарубіжжя. На цій основі автором запропоновано визначення процесуальної фігури спеціаліста як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та вилучення об'єктів, що мають інформацію про злочин, здійснити консультації та надати технічну допомогу під час досудового розслідування й судового розгляду справи.

У роботі розглянуто, також питання щодо застосування техніко-криміналістичних засобів фіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Наголошено на необхідності законодавчого закріплення обов'язкової фото-, відеофіксації ходу й результатів слідчих (розшукових) дій. Визначено особливості участі працівників експертних підрозділів у проведенні слідчих (розшукових) дій і надання ними криміналістичної, методичної, консультативної та технічної допомоги в розслідуванні [151, с. 20-21].

У дисертації на здобуття науково ступеню доктора юридичних наук «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» (2016) [264], підготовленій М. Г. Щербаковським, для потреб нашого дослідження становить інтерес проведений автором історико-правовий аналіз становлення та розвитку судових експертиз і дослідження сутності спеціальних знань як ознаки судових експертиз. На думку цитованого науковця, сутність спеціальних знань визначають суб'єкт їх застосування та предмет (сукупність галузей). Спеціальні знання спеціаліста – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної і практичної діяльності, котру отримує спеціаліст у результаті навчання або досвіду з певної спеціальності, застосовує на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формі з метою збирання (формування), дослідження, оцінки, перевірки доказів, встановлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних і тактичних (організаційних) рішень у кримінальному судочинстві [264, с. 26].

М. В. Кривоносом у дисертації «Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (2016) [103] розкрито ознаки та сутність спеціальних знань, визначено особливості правового регулювання їх використання, досліджено механізм реалізації та значення спеціальних знань у розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень. Досліджено особливості використання спеціальних знань при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (слідчого огляду, допиту,

обшуку). Визначено особливості використання спеціальних знань фахівця у профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, сформульовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення практики використання спеціальних знань у розслідуванні та запобіганні злочинам у цій сфері [103].

Винятковий науковий інтерес для потреб нашого дослідження представляє дисертаційна робота Д. В. Куриленка «Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні» (2017) [122], у якій автор розглянув генезис інституту обізнаних осіб у кримінальному провадженні, поняття, види та характеристики обізнаних осіб у кримінальному провадженні, функції спеціаліста в процесуальних діях, правове положення перекладача у кримінальному провадженні, проблеми участі педагога та психолога в процесуальних діях за участю малолітніх і неповнолітніх тощо.

На думку науковця, спеціальні знання – це знання з будь-якої галузі людської діяльності, за винятком права, що застосовуються обізнаними особами, залученими у кримінальне провадження в межах своєї компетенції.

З метою реалізації засад змагальності, у кримінальному провадженні Д. В. Куриленком запропоновано: 1) збирання доказів стороною захисту проводити з обов'язковою фіксацією у протоколі, який підписується адвокатом, учасниками заходів, двома незаінтересованими особами; 2) надати право суду з власної ініціативи вживати заходів для отримання і перевірки доказів, включаючи доручення щодо проведення експертизи; 3) компенсувати витрати сторони захисту на проведення експертизи з Державного бюджету України у випадку закриття кримінального провадження, згідно з пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України, ухвалення судом виправдувального вироку тощо [122].

Г. С. Бідняк у дисертації «Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств» (2018) [10], розглядаючи дефініцію «спеціальні знання» в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному та криміналістичному аспектах, виділяє такі їх основні ознаки: 1) становлять

комплекс знань і навичок у різних галузях; 2) складаються з системи відомостей з галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності; 3) використовуються на досудовому розслідуванні та судовому провадженні у випадках та в порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством; 4) їх використання здійснюється у взаємозв'язку із науково-технічними засобами; 5) реалізуються визначеним суб'єктом кримінального судочинства в процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду й засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі; 6) як правило, їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль; 7) сприяють розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування [9, с. 9-10].

Один із підрозділів роботи вчена присвятила проблемам участі спеціаліста в окремих слідчих (розшукових) діях. Слушною є думка авторки про те, що успіх проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайства цілком залежить від визначення оптимальної їх послідовності та доцільності проведення, своєчасного і правильного застосування спеціальних знань [9, с. 10].

Є. О. Даніч у дисертації «Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту» (2018) [46] визначено засади використання спеціальних знань як складової тактики слідчого експерименту. Окреслено напрями вдосконалення використання спеціальних техніко-криміналістичних, психологічних і спеціальних знань з інших галузей під час проведення слідчого експерименту тощо.

На думку вченої, участь спеціаліста-психолога у цій слідчій (розшуковій) дії сприяє підвищенню її ефективності, зокрема створенню сприятливої обстановки проведення слідчого експерименту, налагодженню психологічного контакту, наданню допомоги учасникам кримінального провадження, насамперед потерпілим. Перспективним напрямом використання результатів спеціальних психологічних знань під час

проведення слідчого експерименту, як вважає дослідниця, є використання отриманих відомостей для формування психологічного портрета (профілю) злочинця в кримінальному провадженні.

Авторкою обґрунтовано тезу про те, що застосування спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту має бути комплексним, тобто необхідно залучали до участі в даній С(Р)Д інспекторів-криміналістів, судових експертів Експертної служби МВС України, судово-медичних експертів або лікарів, автотехніків, психологів, біологів [46].

У дисертації А. М. Таранової «Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (2018) [233] розглянуто поняття, зміст та форми використання спеціальних знань при розслідуванні таких діянь, проаналізовано зарубіжний досвід використання спеціальних знань при розслідуванні згаданого виду кримінального правопорушення, розглянуто особливості участі спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а саме, огляду, освідування особи, допиту [233].

Н. В. Тимофєєва в дисертації «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва» (2018) [236] проаналізувала генезу наукового знання щодо використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на виробництві в різні історичні періоди, розглянула наукові, практичні та правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень, а також організаційні й тактичні аспекти участі спеціаліста у проведенні огляду місця події, огляду документів та допиту [236].

Значний інтерес представляє дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук В. В. Юсупова «Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження) (2018) [269]. Серед іншого, автором сформульовано визначення криміналістичних знань у широкому значенні як систематизованої інформації про закономірності

злочинної діяльності й закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів у різних видах юридичних процесів, що пізнані суб'єктами, які застосовують ці дані у своїй професійній діяльності; та у вузькому значенні – як сукупність відомостей з криміналістики й інших спеціальних юридичних дисциплін, що набута під час навчання та професійної діяльності слідчими, прокурорами, суддями, захисниками (адвокатами). Розмежовано криміналістичні і спеціальні знання. Встановлено, що в законодавчих і підзаконних актах України містяться вимоги щодо володіння особами, яких залучають у судочинство як спеціалістів або експертів, знаннями з науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки та медицини [269].

У дисертації Б. Б. Теплицького «Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» (2021) [234] для потреб нашого дослідження цікавим є обґрунтування доцільності залучення до проведення С(Р)Д під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень спеціаліста з комп'ютерних систем (за освітою інженер-програміст, програміст-математик, інженер з технічної експлуатації та ремонту комп'ютерів). На думку цитованого автора, спеціальні знання спеціаліста будуть необхідні під час підготовки до обшуку, а також для оперативного аналізу інформації і кваліфікованого її вилучення [234].

О. М. Шрамко в дисертації «Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень» (2021) [259] розглянув питання щодо видів, суб'єктів та форм використання спеціальних знань під час розслідування таких діянь, а також дослідив особливості участі спеціаліста-криміналіста в слідчих (розшукових) діях, зокрема огляду, обшуку, пред'явлення особи та речей для впізнання, слідчого експерименту та отримання зразків для експертизи.

Так до переліку спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, автором віднесено: а) криміналістичні знання та їх підвиди – спеціальні криміналістичні знання в галузі судової фотографії, відеозйомки та звукозапису, у галузі криміналістичного слідознавства та трасології, у галузі технічного дослідження документів і почеркознавства, у галузі зброєзнавства та балістики, у галузі вибухотехніки; б) спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин та виробів; в) спеціальні знання в галузі радіоактивних матеріалів; г) спеціальні економічні знання тощо.

Спеціалістами, які найчастіше залучаються у кримінальне провадження про корупційне правопорушення, на думку автора, є: а) спеціалісти-криміналісти; б) експерти науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів та інших державних спеціалізованих установ, що здійснюють судово-експертну діяльність; в) слідчі-криміналісти слідчих управлінь Національної поліції України; г) інші фахівці (економісти, ревізори та перевіряючі; посадові особи – військовослужбовці; товарознавці, автотоварознавці, фахівці з оцінки майна; інженери-будівельники, проєктанти, землевпорядники, геодезисти; інженери-програмісти і фахівці у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій й ін.) [259].

Значної уваги заслуговує дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук А. М. Тимчишина «Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика» (2023) [238], у якій автор дослідив генезис наукових уявлень про спеціальні знання, розглянув стан дослідження проблем використання спеціальних знань, доктринальні підходи до поняття та змісту спеціальних знань і класифікації суб'єктів їх використання, криміналістичну характеристику форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, праксеологічні особливості використання спеціальних знань під час огляду місця події та інших С(Р)Д за участю підозрюваного, порядок призначення і проведення судової

експертизи, використання спеціальних знань при розслідуванні деяких видів кримінальних правопорушень тощо [238].

О. В. Гайдар у дисертації «Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна» (2023) [40] сформульовано визначення поняття «спеціальні знання», констатовано, що під час розслідування крадіжок застосовуються такі форми використання спеціальних знань, як: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; залучення експерта до проведення судових експертиз; довідково-консультаційна форма використання спеціальних знань; проведення перевірок (ревізії). Розкрито особливості залучення інспекторів-криміналістів під час огляду місця події в рамках кримінальних проваджень за фактом крадіжок. Сформульовано обставини правопорушення, встановленню яких може сприяти спеціаліст, залучений до участі в допиті, обшуку, слідчому експерименті. Визначено підстави залучення психологів, педагогів, перекладачів під час розслідування таємного викрадення чужого майна. З'ясовано особливості консультаційно-довідкової допомоги, яка надається спеціалістами різних галузей у кримінальних провадженнях за фактом крадіжок.

На думку авторки спеціальні знання, які використовуються під час розслідування таємного викрадення чужого майна – це знання в певних галузях, крім права, отримані за результатами засвоєння теоретичного матеріалу та закріплені під час здійснення практичної діяльності, з використанням яких здійснюється допомога сторонам кримінального провадження та суду у вирішенні завдань кримінального провадження [40, с. 189].

Окрім наведених дисертацій, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти використання спеціальних знань та участі спеціаліста у кримінальному провадженні вітчизняними науковцями досліджувалися також на рівні монографій, навчальних посібників, наукових статей та тез доповідей на науково-практичних конференціях. Це, зокрема,

монографії таких відомих науковців, як: А. В. Іщенко, І. П. Красюк та В. В. Матвієнко «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» (2002) [64], А. В. Іщенко «Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень» (2003) [63], С. М. Стахівський «Теорія і практика кримінально-процесуального доказування» (2005) [223], В. Ю. Шепітько «Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз)» (2007) [256], П. Д. Біленчук, А. П. Гель та Г. С. Семаков «Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів» (2007) [11], К. О. Чаплинський «Тактичне забезпечення проведення слідчих дій» (2010) [245], Е. Б. Сімакова-Єфремян «Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика» (2016) [218], В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та інші. «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції» (2017) [60], Ю. М. Чорноус «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів» (2017) [251], Р. І. Благута та А. В. Мовчан «Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання» (2020) [12] та інші.

Підводячи підсумки викладеного, слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі накопичена значна джерельна база щодо аналізу проблем теорії та практики участі спеціаліста у кримінальному провадженні, що дозволяє поглиблено вивчити та розкрити предмет нашого дослідження.

Наукові праці, у яких проаналізовані кримінальні процесуальні і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, за хронологічним підходом можна поділити на чотири групи: перша – література з кримінального процесу та криміналістики з часів Ганса Гросса до захоплення нинішньої території України більшовистським режимом; друга – джерела радянського періоду (1918–1991 рр.); третя – джерела пострадянського періоду (1991–2013 рр.), до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України; четверта – новітня література, опублікована після прийняття чинного Кримінального

процесуального кодексу України, у якому запроваджено принцип рівності сторін у представленні суду доказів (2013 р. – дотепер).

Пік наукових досліджень на рівні дисертаційних робіт, де розглянуто як процесуальні, так і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, припадає на початок 2000-х років, що було обумовлено проголошенням Україною незалежності й поступовим відходом від радянщини, впровадженням у практичну діяльність з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень новітніх досягнень науково-технічного прогресу, напрацюванням пропозицій для розроблення нового Кримінального процесуального кодексу.

За тематикою проаналізованих проблем дисертаційні дослідження, у яких розглянуто кримінальні процесуальні і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, можна поділити на чотири групи. До першої групи доцільно віднести праці, котрі присвячені загальним питанням використання спеціальних знань, без жорсткої прив'язки до кримінальних проваджень певного виду, до другої – дисертації, у яких досліджені проблеми використання конкретних видів спеціальних знань у кримінальному провадженні, до третьої – наукові праці, де розглянуті проблеми використання спеціальних знань під час розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень, до четвертої – дисертації з методики розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень, у яких, зазвичай, хоча би один підрозділ присвячений тактичним особливостям використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення конкретних слідчих (розшукових) дій.

При всьому комплексних монографічних досліджень, де б сукупно та у взаємозв'язку досліджувались і кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, в Україні не проводилось.

Висновки до розділу 1.

1. Дослідження генези інституту спеціаліста як учасника кримінального провадження, дозволило виокремити п'ять основних етапів його розвитку: 1) дореволюційний (до 1917 року); 2) радянський (від 1917 до 1991 року); 3) перехідний або пострадянський (від 1991 до 2012 року); 4) змагальний (від 2012 до 2019 року); та 5) євроінтеграційний (від 2019 року). На попередніх (1-4) стадіях чітко прослідковується тенденція щодо поступового посилення ролі спеціаліста в кримінальному процесі, розширення його повноважень та встановлення відповідальності за неналежне виконання покладених на нього функцій. Такий напрям реформування є позитивним, враховуючи ускладнення суспільних відносин у сучасному світі, розвиток нових технологій та способів комунікації. Водночас у країнах-членах Європейського Союзу останніми роками спостерігається зворотній процес спрощення правового регулювання процесуального статусу спеціаліста у кримінальному судочинстві. Видається, що такі зміни пов'язані з підвищенням рівня правової культури та професійної підготовки правоохоронців цих держав.

2. Поточний період розвитку інституту спеціаліста в українському кримінальному судочинстві пов'язаний із приведенням національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу. Формально перехід до цього етапу відбувся у 2019 році, із внесенням до Конституції України змін щодо закріплення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Проте, оскільки Верховна Рада України ще не прийняла жодного євроінтеграційного закону, який би прямо регулював процесуальний статус спеціаліста, можна констатувати, що цей етап тільки-но розпочався. Тому, як певний взірець, науковий інтерес становлять положення законодавства окремих країн-членів Європейського Союзу щодо правового положення спеціаліста у кримінальному провадженні. Попередній

аналіз стану правового регулювання інституту спеціаліста у кримінальних процесуальних законодавствах деяких країн Європейського Союзу, зокрема Латвійської, Литовської та Естонської Республік, як пострадянських країн, які стали повноправними членами Європейської спільноти, та Республіки Польща, показав, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство в частині правового статусу спеціаліста в цілому є наближеним до встановлених у цих країнах стандартів. Тому перспективи його адаптації до відповідних вимог Європейського Союзу ми оцінюємо позитивно.

3. У вітчизняній науковій літературі накопичена значна джерельна база щодо дослідження проблем теорії та практики участі спеціаліста у кримінальному провадженні, що дозволяє поглиблено вивчити та розкрити предмет нашого дослідження. Наукові праці, у яких розкриваються кримінальні процесуальні й криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, за хронологічним підходом можна поділити на чотири групи: перша – література з кримінального процесу та криміналістики з часів Ганса Гросса до захоплення нинішньої території України більшовистським режимом; друга – джерела радянського періоду (1918–1991 рр.); третя – джерела пострадянського періоду (1991–2013 рр.), до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України; четверта – новітня література, опублікована після прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України, де запроваджено принцип рівності сторін у представленні суду доказів (2013 р.– дотепер). При всьому пік наукових досліджень у даній сфері прийшовся на початок 2000-х років, що пов'язано з проголошенням Україною незалежності, поступовим відходом від радянщини в законодавстві, впровадженням новітніх досягнень науково-технічного прогресу та напрацюванням пропозицій для розроблення нового, власне українського, Кримінального процесуального кодексу.

4. За тематикою досліджуваних проблем наукові праці, в яких розглянуто кримінальні процесуальні і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, можна поділити на чотири групи.

До першої віднесено дослідження, які присвячені загальним питанням використання спеціальних знань, без жорсткої прив'язки до кримінальних проваджень певного виду; до другої – дисертації, у яких досліджено проблеми використання конкретних видів спеціальних знань у кримінальному провадженні; до третьої – роботи, де опрацьовано проблеми використання спеціальних знань під час розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень; до четвертої – дисертації з методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у яких, зазвичай, хоча б один підрозділ присвячений тактичним особливостям використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій.

При всьому комплексних монографічних досліджень, у яких би сукупно та у взаємозв'язку досліджувались і кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, в Україні не проводилось.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Процесуальний статус спеціаліста та правове регулювання його участі у кримінальному провадженні

З прийняттям КПК України 2012 року правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні суттєво змінилися. Було розширено можливості використання спеціальних знань стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, передбачено нові процесуальні форми отримання допомоги спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду, оновлено перелік прав та обов'язків такого учасника кримінального провадження тощо. При цьому в кримінальному процесуальному законодавстві міститься цілий ряд суперечливих положень, які ускладнюють використання допомоги спеціалістів на практиці, а тому потребують наукового опрацювання.

Проблеми правового статусу спеціаліста в кримінальному провадженні розглядали Г. К. Авдєєва, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, А. Г. Вуйма, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. А. Журавель, О. В. Капліна, В. В. Коваленко, О. В. Ковальова, І. І. Когутич, Д. В. Куриленко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, М. А. Погорецький, Д. В. Сидоренко, Р. Л. Степанюк, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші вітчизняні науковці. Проте, правове становище цього учасника кримінального провадження потребує додаткового вивчення, особливо з урахуванням постійного та безсистемного оновлення положень законодавства, які регулюють положення, роль та завдання спеціаліста в українському кримінальному судочинстві.

Найбільш загально правовий статус особи можна визначити як комплекс її суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків [204, с. 84]. Універсальний (загальний) правовий статус є спільним для усіх громадян

та осіб без громадянства. Однак певні групи людей можуть мати спільний «спеціальний» правовий статус – сукупність своєрідних додаткових прав та обов'язків [227, с. 43], пов'язаних з їх участю в конкретних правових відносинах. Специфічне правове положення мають й учасники кримінальних процесуальних відносин, зокрема й спеціалісти.

М. А. Погорецький указує, що кримінальний процесуальний закон містить вимоги до того чи іншого учасника процесу та умови, яким він повинний відповідати. Здатність особи бути учасником кримінального судочинства, мати кримінально-процесуальні права й нести обов'язки є його кримінально-процесуальна правоздатність, а здатність особи особисто, самостійно здійснювати в процесі свої права й обов'язки – кримінально-процесуальна дієздатність [158, с. 31]. Таким чином, з'ясування специфіки правового статусу спеціаліста можливе на основі аналізу положень відповідного законодавства, які докладно регулюють його участь у кримінальному провадженні.

Тому першою складовою процесуального статусу спеціаліста, на нашу думку, є **сукупність юридичних норм, які регламентують його права, обов'язки та завдання у кримінальному провадженні**. У першу чергу це положення Конституції України [94], яка встановлює основи конституційного ладу країни, закріплює права, свободи й обов'язки людини і громадянина, а також загальні засади судочинства: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення.

На правовий статус спеціаліста, як і будь-якого учасника кримінального провадження, також істотно впливають міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Серед таких можна окремо виділити Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [92], ст. 6 якої гарантує право на справедливий суд: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Г. К. Авдєєва вважає, що вирішальну роль для забезпечення реалізації принципу змагальності під час формування доказової бази (як складової справедливого судочинства) має обсяг та співвідношення прав сторін, які часто реалізуються шляхом використання спеціальних знань [1, с. 24]. Тому створення рівних можливостей сторін провадження у доступі до спеціальних знань, носієм яких є спеціаліст, виступає важливим елементом забезпечення права на справедливий суд.

Основним національним законодавчим актом, який регламентує статус спеціаліста у кримінальному провадженні, є чинний Кримінальний процесуальний кодекс України [109]. У ньому ст. 71 прямо визначає права й обов'язки спеціаліста та форми його участі в кримінальному провадженні, а ст. 72 – його відповідальність; ст. ст. 75, 78 – правила щодо відводу спеціаліста; ст. 118 – порядок компенсації витрат на його залучення. Окремі положення Глави 20 КПК України визначають особливості участі спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, а ст. 360 – у судовому розгляді тощо.

Серед інших Законів, які прямо чи дотично впливають на процесуальний статус спеціаліста, можна назвати Кримінальний кодекс України [107] (встановлює деякі гарантії захисту спеціаліста та його кримінальну відповідальність), Закони України «Про Національну поліцію» [193], «Про Державне бюро розслідувань» [171], «Про Службу безпеки України» [197], «Про оперативно-розшукову діяльність» [194], «Про

прокуратуру» [196], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [166], «Про судоустрій та статус суддів» [199] тощо (регламентують права та обов'язки осіб, які можуть залучати спеціалістів у кримінальному провадженні; крім того, ряд правоохоронних органів має власні підрозділи спеціалістів), «Про судову експертизу» [198], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [192] та багато інших.

Крім того, процесуальний статус спеціаліста у кримінальному провадженні визначається рядом підзаконних нормативно-правових актів, які будуть більш детально розглянуті в цьому підрозділі дисертації.

Другим важливим елементом процесуального статусу спеціаліста у кримінальному провадженні є його **легальне визначення**, яке запропоноване ч. 1 ст. 71 КПК України. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Головною ознакою легального визначення спеціаліста є володіння ним «спеціальними знаннями». Проте, ні чинне кримінальне процесуальне законодавство, ні положення кримінальних процесуальних кодексів радянського часу не містять визначення цього поняття, що значно ускладнює з'ясування процесуального статусу спеціаліста. Немає єдності й у наукових визначеннях цього поняття.

М. В. Салтевський під спеціальними знаннями у кримінальному провадженні розумів постійно удосконалюванні набуті знання, вміння та навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого й повного розкриття та розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [214, с. 397].

За В. В. Коваленком, спеціальні знання в судочинстві – це наукові та практичні знання й навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності, за винятком знань у галузі процесуального та матеріального права, використовуються (застосовуються) при розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних проваджень з метою сприяння слідчому чи суду в збиранні та дослідженні доказів [75, с. 7].

На думку В.Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальними знаннями є знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах, наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань. Такий підхід вимагає від спеціаліста органічного поєднання знань та навичок їх застосування, причому такі знання, на думку В. Гончаренка, можуть бути отримані або в результаті фахової освіти або практичної діяльності, або поєднання освіти та практичної діяльності. Тоді, наприклад, у галузі мистецтва чи ремесла особа може не мати певної фахової освіти, проте володіти спеціальними знаннями та навичками внаслідок тривалої практичної діяльності, набутого досвіду в певній сфері [44, с. 24].

Р. Л. Степанюк під «спеціальними знаннями» в кримінальному провадженні розуміє будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. За суб'єктом ці знання, на думку Р.Л. Степанюка, поділяються на три різновиди: а) професійні знання осіб, які здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників; в) професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження [225, с. 42].

В. Ю. Шепітько під «спеціальними знаннями» розуміє систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих

у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [257, с. 11].

М. Г. Щербаковський на основі аналізу літературних джерел зазначає, що в дефініціях, які формулюють дослідники визначаючи спеціальні знання, можна виділити в різних поєднаннях і кількості такі складові: 1) ознаки спеціальних знань та їх відмінність від інших знань; 2) перелік галузей, що наповнюють обсяг поняття спеціальних знань; 3) обізнаних осіб, які володіють знаннями; 4) спосіб придбання знань обізнаними особами; 5) форми використання спеціальних знань; 6) ступінь регламентації залучення обізнаних осіб; 7) ціль використання спеціальних знань. Науковець слушно зазначає, що вельми складно дати оптимальне визначення поняттю спеціальних знань з урахуванням існування несхожих форм їх застосування на різних стадіях кримінального судочинства, різноманіття обізнаних осіб, які ними володіють, неоднаковим ступенем регламентації й доказового значення результатів використання [262, с. 43].

В. В. Копча та Н. В. Копча зазначають, що спеціальні знання – це знання з різних галузей науки (крім правової), техніки, мистецтва, ремесла, здобуті в результаті навчання, спеціальної підготовки, практики, життєвого досвіду, що використовуються для забезпечення потреб правосуддя [95, с. 211].

За результатами дослідження поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні Д. В. Сидоренко зазначає, що під спеціальними знаннями у кримінальному провадженні слід розуміти знання в різних галузях, що отримані в результаті спеціальної підготовки чи досвіду та використовуються з метою отримання доказової інформації. Спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві є виключно знання неправового характеру. Правові ж знання є професійними знаннями для дізнавача, слідчого, прокурора, судді [216, с. 258].

О. О. Кочура слушно зазначає, що спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що

необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді, причому, спеціальними, на її думку, є знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо [100, с. 284-286.].

З огляду на наведені вище думки науковців щодо сутності спеціальних знань, які використовуються у кримінальному провадженні, вважаємо за доцільне виокремити їх основні ознаки:

- такі знання виходять за межі загальнодоступних знань, очевидних відомостей, загальноосвітніх знань та життєвого досвіду;

- спеціальними знаннями володіє та використовує їх певна процесуальна особа. Спеціальні знання можуть використовувати як суб'єкти доказування самостійно, так й інші залучені ними учасники процесу;

- їх застосовують у кримінальному провадженні та інших процесуальних галузях;

- змістом спеціальних знань є теоретичні положення та правила, які можуть належати до будь-якої галузі людських знань – науки, техніки, мистецтва, ремесла. Кожна з перерахованих областей знань має свої особливості та відрізняється одна від одної;

- до змісту спеціальних знань науковці не включають професійні знання слідчого, прокурора та суду, які є правовими знаннями. Такі правові знання не належать до галузі спеціальних знань, які необхідні для проведення експертиз та інших досліджень, які передбачають використання спеціальних знань. Не дарма КПК України виключає можливість призначення та проведення судових експертиз з питань права;

- спеціальні знання застосовуються для збирання, дослідження та оцінки доказів, а також для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

З урахуваннями викладеного можна зробити висновок, що спеціальні знання – це теоретичні, науково обґрунтовані знання в будь-якій галузі, за

винятком знань у галузі процесуального і матеріального права, суб'єктів кримінального провадження та обізнаних осіб, набуті в процесі практичної діяльності на основі спеціальної підготовки (освіти), які спрямовані на процес збирання доказів та пізнання певних фактів і явищ у кримінальному провадженні.

У вітчизняній науковій літературі усіх носіїв спеціальних знань прийнято об'єднувати під загальною назвою «обізнані особи». Цей термін не передбачений процесуальним законодавством України, хоча і вживається у юридичній доктрині щодо визначення осіб, які володіють спеціальними знаннями і залучаються до судочинства. К. А. Садчікова називає обізнаними особами будь-яких незацікавлених, компетентних осіб, які володіють спеціальними знаннями в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла й досвідом їх використання, та залучених сторонами кримінального провадження, судом (суддею) до участі як до початку, так і в ході кримінального провадження, з метою сприяння у вирішенні питань, які вимагають застосування спеціальних знань і практичних навичок [213, с. 9].

І. В. Гора вважає, що використання загального терміна «обізнана особа» у процесуальному законодавстві може спричинити виникнення суперечностей, тому що законодавцем не передбачено загальних положень, які регламентують діяльність і спеціаліста, й експерта як учасників будь-якого процесу в одній нормі закону. Навпаки, у Кримінальному процесуальному законодавстві акцент зроблено на різних цілях залучення спеціалістів та експертів (ст. 69 та 71 КПК України), відповідно й на розбіжностях у процесуальних правах та обов'язках, а також у процесуальному значенні результатів застосування такими фахівцями своїх спеціальних знань [45, с. 210].

Таким чином, термін «обізнана особа» є більш широким (родовим) відносно поняття «спеціаліст». Відповідно до чинного законодавства, обізнаними особами, поряд зі спеціалістом, можна визнати експерта та перекладача, які є окремими учасниками провадження з власним

процесуальним статусом. Крім того, до обізнаних осіб у кримінальному провадженні традиційно відносять лікаря, педагога та психолога. П. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України окремо не називає цих носіїв спеціальних знань, а тому вказані особи в розумінні чинного КПК України є спеціалістами та користуються відповідними процесуальними правами та обов'язками.

На нашу думку, для того щоб певна особа вважалась спеціалістом, вона має відповідати таким критеріям: 1) володіти спеціальними знаннями й навичками їх застосування; 2) бути залученою до кримінального провадження в порядку, передбаченому законом.

У цілому науковці виділяють дві групи форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: процесуальні та непроцесуальні [89, с. 114], які відрізняються регламентацією в чинному законодавстві. Тому наступним елементом процесуального статусу спеціаліста ми визнаємо передбачені законом **процесуальні (юридичні) форми його участі в кримінальному процесі та визначені КПК України завдання.**

Відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України, спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків із питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України.

Наведене дає підстави виокремити три групи процесуальних форм участі спеціаліста в кримінальному провадженні: 1) залучення до проведення процесуальних дій для надання безпосередньої технічної допомоги на стадії досудового розслідування; 2) залучення до проведення процесуальних дій під час судового розгляду; 3) надання висновку спеціаліста.

КПК України окремо регламентує правові засади залучення спеціалістів до проведення таких процесуальних дій на стадії досудового розслідування:

- огляд комп'ютерних даних та комп'ютерної техніки (ч. 4 ст. 99, чч. 1, 2 ст. 237 КПК України);
- тимчасове вилучення майна (абз. 3, 4 ч. 2 ст. 168 КПК України);
- усі слідчі (розшукові) дії за участі неповнолітніх, малолітніх осіб (ст. ст. 226, 227 КПК України);
- пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228 КПК України);
- обшук (ч. 1 ст. 236 КПК України);
- огляд (чч. 3, 7 ст. 237 КПК України);
- огляд трупа (ч. 1 ст. 238 КПК України) та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ч. 2 ст. 239 КПК України);
- слідчий експеримент (ч. 2 ст. 240 КПК України);
- освідування особи (ч. 2 ст. 241 КПК України);
- отримання зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245 КПК України);
- зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (чч. 2, 5 ст. 245-1 КПК України);
- огляд і виїмка кореспонденції (ч. 1 ст. 262 КПК України);
- дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (чч. 1, 3 ст. 266 КПК України).

Деякі з цих норм визначають види допомоги, яку можуть надавати спеціалісти під час проведення окремих процесуальних дій. Наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України, під час проведення огляду спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження. Водночас, ч. 2 ст. 241 КПК України містить вказівку на можливість залучення до

проведення освідчення судово-медичного експерта, лікаря чи іншого спеціаліста, проте не називає види допомоги, яку ці особи можуть надавати.

Видається, що такий підхід до регламентації завдань спеціаліста не означає, що він може залучатися до проведення тільки перелічених процесуальних дій та надавати виключно ті види допомоги, які визначені в КПК України. Якщо участь спеціаліста у проведенні певного виду процесуальних дій окремо не передбачена КПК України, він залучається у загальному порядку ч. 2 ст. 71 КПК України.

Не можна вважати вичерпним визначений ст. 71 та іншими нормами КПК України перелік видів технічної допомоги, яку надає спеціаліст. І ч. 2 ст. 71 КПК України, і, наприклад, ч. 7 ст. 237 КПК України до завдань залученого носія спеціальних знань в основному відносять фіксацію доказової інформації (фотографування, складення схем, планів тощо). Проте, КПК України не відносить до функцій спеціалістів пошук слідів кримінального правопорушення, хоча таке завдання і є традиційним.

За загальним правилом спеціалісти залучаються до кримінального провадження на розсуд особи, яка потребує використання спеціальних знань. Однак законом визначені й випадки обов'язкового залучення спеціаліста у кримінальному провадженні. До них можна віднести: залучення педагога або психолога до проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх чи малолітніх осіб (ст. ст. 226, 227 КПК України); залучення судово-медичного експерта або лікаря до проведення огляду трупа (ст. 238 КПК України) та судово-медичного експерта до огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України); залучення спеціаліста до копіювання комп'ютерних даних (ст. ст. 99, 168 КПК України).

Проведене нами опитування 360 практичних працівників (слідчих/дознавачів НП України, прокурорів, спеціалістів-криміналістів НП України та судових експертів, які мають досвід участі у кримінальному провадженні як спеціалісти) щодо теоретичних практичних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні, показало, що більшість

респондентів (47,8 %) вбачають чинний стан правового регулювання обов'язкової участі спеціалістів у кримінальному провадженні оптимальним. Водночас суттєва частка опитаних (42,2 %) вважає за доцільне збільшити кількість регламентованих законом випадків, коли участь певного спеціаліста у проведенні процесуальної дії є обов'язковою; та лише 10 % переконані, що кількість таких випадків потрібно зменшити (додаток Б). Особливості обов'язкового залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій будуть більш детально розглянуті в підрозділі 3.2. дисертації.

З урахуванням наведеного, вважаємо, що для регламентації залучення спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій під час досудового розслідування достатньо загальних положень ст. 71 КПК України. Видається, що безсистемні приписи, які допускають залучення спеціаліста до певних процесуальних дій та визначають (або не визначають) невичерпний перелік видів його допомоги, мають бути виключені з чинного законодавства. Натомість, в окремих нормах КПК України має бути наведено тільки випадки обов'язкового залучення спеціалістів та види допомоги, яку такі особи мають надавати (що, звичайно, не виключить можливість отримання від них інших, не передбачених законом, видів допомоги).

За результатами участі в проведенні процесуальних дій залучені спеціалісти можуть складати письмові пояснення спеціаліста (п. 2 ч. 1 ст. 105 КПК України), які залучаються до протоколу як додатки.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 № 2137-IX внесено ряд важливих змін до КПК України [170]. Так змінами до чч. 1, 4 ст. 71 КПК України передбачено, що спеціаліст може надавати не тільки консультації, але й пояснення та довідки, зокрема надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених частиною

третьою статті 245-1 КПК України. Проте, ч. 3 ст. 245-1 КПК України не містить жодних указівок на можливість отримувати від спеціаліста чи використовувати в доказуванні довідки. Лише в жовтні 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон [168], яким довідки спеціалістів було визнано процесуальними джерелами доказів – документами.

На практиці довідками оформлюються результати попередніх досліджень, які спеціалісти проводять із використанням польового чи лабораторного обладнання, наприклад, системи експрес-аналізу ДНК «ANDE 6C». Проте такі документи не передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством та не мають доказового значення в кримінальному провадженні. Видається, що, замість довідок, результати подібних досліджень можуть оформлюватися шляхом складання висновків спеціаліста. Докладна аргументація цієї тези наведена в наступному підрозділі дисертації.

Під час судового розгляду в кримінальному провадженні КПК України окремо регламентує можливість залучення спеціаліста до проведення таких процесуальних дій:

- дослідження речових доказів (ч. 3 ст. 357 КПК України);
- дослідження документів (ч. 2 ст. 358 КПК України);
- дослідження звуко- і відеозаписів (ч. 3 ст. 359 КПК України);
- огляд на місці (ст. 361 КПК України).

У цих нормах прямо не визначено, які види допомоги можуть отримуватися від спеціалістів під час проведення відповідних судових дій. Лише в ч. 3 ст. 357 КПК України зазначено, що питання можна ставити «спеціалістам, які оглядали речові докази», а в ч. 3 ст. 359 КПК України – що спеціаліст може залучатися «з метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах».

Окрім того, ст. 360 КПК України містить загальне правило, яке надає судові можливість під час дослідження доказів у судовому провадженні користуватися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями

спеціаліста. На думку М. Г. Щербаковського, консультативна допомога спеціаліста традиційно вважається непроцесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні [260, с. 43]. Але, оскільки отримання консультацій під час проведення судового розгляду прямо передбачене КПК України, таку форму участі спеціаліста у кримінальному провадженні доцільно віднести до процесуальних.

Крім того, під час дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України) та документів (ст. 358 КПК України), огляду на місці (ст. 361 КПК України) учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо досліджених об'єктів спеціалістам, якщо такі залучалися до проведення судової дії. Ч. 2 ст. 360 КПК України регламентує можливість ставити спеціалісту питання щодо суті наданих ним консультацій чи роз'яснень. Така процесуальна дія не є судовим допитом, адже допитуватися, відповідно до ст. ст. 351, 352, 353, 354, 356 КПК України, можуть тільки обвинувачений, потерпілий, свідки та експерт). Проте її процедура (процесуальної дії – *прим. авт.*) та сутність схожі на допит. За загальним правилом першою спеціалісту ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, котрі беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів.

Описана процесуальна дія найбільше нагадує допит експерта в судовому провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України, за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Предметом такого допиту є зміст висновку, роз'яснення його положень та встановлення кваліфікації експерта [156, с. 177]. На думку В. І. Чекотило, допит експерта є одним із способів оцінки його висновку, а отримані від нього показання не є самостійним джерелом доказів у розумінні ч. 2 ст. 84 КПК України [246, с. 132].

Ще однією, близькою за своєю природою до поставлення питань спеціалісту, процесуальною дією є допит понятого як свідка. Так, відповідно до абз. 4 ч. 7 ст. 223 КПК України, зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення слідчої (розшукової) дії, до проведення якої вони долучалися. О. В. Белькова вважає, що допит понятого не створює нових джерел доказів, а надає судові можливість перевірити законність проведення С(Р)Д, у яких він брав участь і які особисто сприймав [7, с. 93]. Видається, що і спеціаліст, який у процесуальній формі залучався до проведення слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування, може надати судові цінні відомості про хід та результати проведення такої дії, та головне – про застосовані ним прийоми, методи й науково-технічні засоби. Така інформація дозволить судові оцінити законність проведення процесуальних дій органами досудового розслідування, методичну грамотність застосування спеціальних знань та достовірність зібраних ними доказів. Для того щоб отримані від спеціаліста відомості мали доказове значення під час судового розгляду, процесуальне спілкування з ним має відбуватися у формі допиту.

Більшість опитаних нами практиків (59,2 %) підтримують пропозицію передбачити в КПК України можливість допиту спеціаліста і під час досудового розслідування і в ході судового розгляду (серед прокурорів таку позицію підтримала переважна більшість – 78 %). Ще 22,2 % респондентів вважають, що спеціалістів доцільно допитувати тільки під час судового розгляду. І лише 18,6 % опитаних виступили проти такої новели. Що цікаво, останню опцію обрала половина (50,9 %) спеціалістів-криміналістів НП України, які, вірогідно, не хотіли б викликатися на допит щодо наданої ними допомоги у кримінальному провадженні. Водночас судові експерти, які мають широкий досвід давання показань у суді, навпаки, вважають, що запровадження допиту спеціалістів у кримінальному провадженні є раціональним (70,4 %) (додаток Б).

На нашу думку, доцільно, за аналогією з допитами експерта та понятих-свідків, передбачити у КПК України можливість допиту спеціаліста в судовому розгляді щодо ходу та результатів процесуальних дій, у яких він брав участь під час досудового розслідування, а також особливостей застосування ним спеціальних знань. Такий допит може проводитися з метою оцінки судом допустимості та достовірності доказів, зібраних стороною обвинувачення під час досудового розслідування за участі такого спеціаліста.

З цією метою пропонуємо внести зміни до ч. 5 ст. 71 КПК України та доповнити її новим пунктом такого змісту: *«5) у разі виклику для допиту в судовому провадженні давати правдиві показання щодо ходу та результатів процесуальних дій, у яких спеціаліст брав участь, та застосованих ним спеціальних знань»*. Відповідних змін потребують й інші норми КПК України. Так ч. 2 ст. 72 КПК України після слів *«За завідомо неправдивий висновок»* доповнити словами *«..., відмову від давання показань та давання завідомо неправдивих показань»*; у ч. 1 ст. 95 КПК України після слова *«експертом»* необхідно додати слово *«..., спеціалістом»*. Назву ст. 360 КПК України пропонується змінити на *«Стаття 360. Отримання консультацій та роз'яснень, а також допит спеціаліста»*. Вважаємо за доцільне доповнити цю статтю новою частиною такого змісту: *«3. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд може викликати спеціаліста для допиту щодо обставин застосування ним спеціальних знань під його час участі у проведенні процесуальних дій на стадії досудового розслідування.*

Перед допитом спеціаліста головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю говорити суду правду й лише правду».

Після цього головуючий попереджає спеціаліста про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання.

Допит спеціаліста проводиться за загальними правилами допиту експерта в суді».

Крім того, задля забезпечення виконання спеціалістами обов'язку щодо давання правдивих показань, мають бути оновлені ст. ст. 384 та 385 КК України, з метою встановлення кримінальної відповідальності таких осіб за завідомо неправдиві показання та відмову від давання показань.

Окремою законодавчо закріпленою процесуальною формою участі спеціаліста у кримінальному провадженні є надання ним висновку спеціаліста. Однак правові положення, які регламентують цей новий інститут кримінального процесу, заслуговують окремого ґрунтовного розгляду та будуть проаналізовані в підрозділі 2.2. дисертації.

Дискусійним є питання щодо можливості та потреби регламентації в КПК України процесуального порядку отримання консультацій спеціаліста під час досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст може надавати консультації у кримінальному провадженні, а ст. 360 КПК України визначає порядок й умови отримання таких консультацій під час судового розгляду. Проте в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України відсутні конкретні положення, які б встановлювали порядок отримання консультаційної допомоги спеціалістів саме під час досудового розслідування.

М. Г. Щербаковський звертає увагу на те, що в ч. 3 ст. 71, ч. 2 ст. 105 КПК України згадуються «пояснення» спеціаліста, проте їх не можна повністю ототожнювати з «консультаціями» [260, с. 44]. У ч. 1 ст. 71 КПК України зазначено, що спеціаліст може надавати і консультації, і пояснення, тобто, з погляду законодавця, це дві різні форми використання його спеціальних знань. Крім того, ст. 360 КПК України усну форму взаємодії зі спеціалістом називає «усними консультаціями», а письмову – «письмовими роз'ясненнями». При цьому передбачена ст. 71 КПК України категорія «пояснення» не згадується в ст. 360 КПК України і, навпаки, згадані в

спеціальній нормі «роз'яснення» не використовуються в загальній нормі, яка регламентує процесуальне положення спеціаліста.

Цікаво також, що, на відміну від КПК України, Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, Наказ МВС України [177] до завдань спеціалістів відносить надання консультацій під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок (абз. 2 п. 3 розділу 1). Тобто, у розумінні цієї інструкції, працівники Національної поліції, які надають консультативну допомогу з питань спеціальних криміналістичних знань усе ж набувають процесуального статусу спеціалістів. Причому, такі спеціалісти не отримують окремої винагороди за надання консультацій, бо вказані дії входять до їхніх службових обов'язків.

Таким чином, положення кримінального процесуального законодавства щодо отримання від спеціалістів консультативної допомоги містять ряд прогалин та колізій.

На думку М. Г. Щебаковського, необхідно законодавчо передбачити можливість отримання слідчим консультацій та роз'яснень спеціаліста сторонами провадження під час досудового розслідування [260, с. 45]. Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко також вважають, що форма, зміст і порядок надання консультацій, пояснень і довідок під час досудового провадження потребують нормативного врегулювання [131, с. 174].

Схожу позицію підтримали й опитані нами практики. Зокрема, 77,8 % респондентів переконані, що в КПК України варто регламентувати порядок отримання консультацій спеціаліста під час досудового розслідування. При всьому, 49,4 % із них вважають, що таким консультаціям потрібно надати доказового значення, а 28,4 %, навпаки, недоказового (додаток Б). Відтак, з'ясування потребує конкретний спосіб унормування консультативної допомоги спеціаліста в кримінальному провадженні.

Д. В. Куриленко, наприклад, пропонує використовувати в законодавстві термін «пояснення» спеціаліста як загальний, який включає і консультативну, і довідкову діяльність спеціаліста. На його думку, у довідках повідомляються загальні дані, а в консультаціях надаються поради, пов'язані з обставинами та об'єктами кримінального провадження [122, с. 10]. З іншого боку, А. Г. Вуйма звертає увагу на те, що термін «пояснення» окремо передбачений ст. 95 КПК України, де визначено, що це відомості отримані сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, від інших осіб, які за загальним правилом не є джерелом доказів. Тому, на її думку, консультаційна допомога спеціаліста не може бути віднесена до процесуальних форм використання спеціальних знань [39, с. 60-61].

Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко слушно запропонували розмежувати в КПК України усні та письмові консультації спеціаліста. На їхню думку, ст. 71 КПК України варто доповнити приписом про те, що під час участі спеціаліста безпосередньо у проведенні процесуальної дії консультації та роз'яснення надаються в усній формі, а за письмовим зверненням до нього – консультації та роз'яснення надаються у письмовій формі у вигляді відповідей на поставлені запитання [131, с. 176]. Однак ми не можемо погодитися з думкою про те, що усні консультації мають отримуватися тільки в ході проведення процесуальних дій, а письмові – поза ними. На нашу думку, за усним запитом уповноваженої особи спеціаліст, який бере участь у процесуальній дії, може надавати письмові консультації, у тому числі й відповіді на поставлені йому питання, та оформлювати їх у вигляді пояснень, які будуть додані до протоколу як додаток. І навпаки, за межами проведення процесуальної дії спеціаліст цілком може надавати й усні консультації за запитом суб'єкта доказування.

Причому, ми вважаємо, що усним консультаціям спеціаліста надати доказового значення неможливо, бо вони не фіксуються в письмовому вигляді та використовуються суб'єктами доказування тільки одразу після їх

отримання. Письмові консультації, отримані під час проведення конкретної слідчої (розшукової) дії та закріплені в «письмових поясненнях спеціаліста», додаються до відповідного протоколу та мають доказове значення разом із ним. Письмові консультації, отримані поза межами проведення процесуальних дій, на нашу думку, не мають набувати доказового значення, бо в такому випадку вони дублюватимуть висновки спеціалістів та експертів за своїм призначенням.

Ми переконані, що положення ст. ст. 71 та 360 КПК України щодо консультаційної допомоги спеціаліста мають використовувати єдину термінологію. Вважаємо, що терміни «консультація» та «консультативна допомога» мають вважатися загальними та включати й усну, і письмову форму отримання інформації від спеціаліста. Слово «пояснення», на нашу думку, має використовуватися виключно в значенні ст. 95 КПК України як непроцесуальний аналог показань. За таких умов більш правильним видається формулювання ст. 360 КПК України, де усна форма отримання інформації від спеціаліста називається «усними консультаціями», а письмова – «письмовими роз'ясненнями». Таким чином, у ч. 1 ст. 71 КПК України слова «консультації, пояснення» ми пропонуємо замінити словами *«усні консультації та письмові роз'яснення»*.

Правові форми участі спеціаліста у кримінальному провадженні додатково врегульовані відомчими підзаконними нормативно-правовими актами, які також потребують короткого огляду.

Наприклад, Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 [177] (далі – Інструкція) достатньо детально регламентує участь спеціаліста-криміналіста в огляді місця події.

Для потреб цієї інструкції, спеціалістами визнаються інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі

утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії.

Ця Інструкція визначає, що спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні ОМП. за письмовим, як виняток, за усним з подальшим оформленням у письмовій формі, клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, до керівництва відповідного підрозділу Експертної служби МВС України.

Відповідно до розділу IV цієї Інструкції, перед виїздом для участі в ОМП спеціалісти мають бути проінформовані про всі відомі обставини події. На спеціалістів покладається обов'язок підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади. На місці події спеціаліст-криміналіст підпорядковується слідчому, який керує проведенням огляду. Крім того, відповідно до пп. 12 п. 2 розділу IV Інструкції, спеціаліст відповідає за якість та повноту виконання отриманих ним від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення ОМП, а за їх неналежне виконання може наставати дисциплінарна відповідальність.

Завдання та функції спеціаліста-криміналіста у кримінальному провадженні регламентовані також Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, яке затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 [195]. Відповідно до цього Положення, у структурі слідчих підрозділів НП України існують посади слідчих-криміналістів та інспекторів (техніків)-криміналістів.

Перші з них виконують методичну роботу в підрозділі, а також надають консультативну допомогу слідчим. Крім того, слідчі-криміналісти можуть брати участь у проведенні огляду місця події при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину чи іншого кримінального правопорушення,

яке викликало значний суспільний резонанс і надавати кваліфіковану допомогу в пошуку й фіксації слідів кримінального правопорушення.

Інспектора-криміналіста (або техника-криміналіста) Положення визначає як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і як спеціаліст бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та надає практичну допомогу слідчим в організації їх проведення. Під час виконання функцій спеціаліста у межах слідчої (розшукової) дії інспектори-криміналісти зобов'язані неухильно виконувати доручення слідчих, які проводять таку дію.

Завдання та функції спеціаліста, як учасника кримінального провадження, також регламентовано Інструкцією про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затвердженої наказом Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138 [180]. Положення цього підзаконного НПА в цілому відповідають Інструкції, затвердженій МВС України від 03.11.2015 № 1339.

Особливості участі в кримінальному провадженні спеціалістів судово-медичних експертів та лікарів визначені Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затвердженого спільним наказом МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 [186]. Цей порядок є тимчасовим і по завершенню воєнного стану знову діятиме загальний Порядок, затверджений наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279 [187].

У цілому указані порядки дублюють положення ст. 238 КПК України: огляд трупа на місці його виявлення проводиться слідчим із залученням судово-медичного експерта або лікаря. У разі надходження повідомлення про

факт насильницької смерті людини, підозри на смерть людини або встановлення такого факту під час огляду трупа (частини трупа) людини, що померла раптово, такий спеціаліст має прибути на місце події.

Проте визначено й особливості, які є чинними тільки на період воєнного стану в Україні. Відповідно до діючого порядку, працівники закладів охорони здоров'я залучаються до огляду трупа лише за умови відсутності загроз життю та здоров'ю таких працівників. Тому, відповідно до п. 1 Розділу III тимчасового Порядку, у разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення (через обстріли, проведення бойових дій тощо) огляд трупа здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа.

Крім того, завдання та функції посадових осіб органів державного фінансового контролю (Державної аудиторської служби України), як спеціалістів у кримінальному провадженні, регламентовано Порядком взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України, який затверджено спільним наказом Головного КРУ України, МВС України, СБУ України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України» [188].

Спільним проблемним питанням для всіх процесуальних форм участі спеціаліста у кримінальному провадженні є **способи підтвердження наявності в такої особи спеціальних знань (підтвердження її кваліфікації)**. Етимологія словосполучення «спеціальні знання» свідчить про те, що під ними слід розуміти знання, які не є загальними, тобто такі знання використовуються лише в межах певних професійних груп у зв'язку із науковою або виробничою необхідністю – інженерами, техніками,

технологами, фізиками, біологами, хіміками, екологами, геодезистами, аудиторами, медичними працівниками тощо, тобто спеціалістами в певній галузі знань. Але те, що знання є спеціальними, не означає, що вони є недоступними для широкого загалу. В умовах все більшої цифровізації суспільних відносин, вільного доступу до мережі Інтернет, будь-які знання, які не становлять державної чи комерційної таємниці, є загальнодоступними. Проте, для правильного використання спеціальних знань має значення не тільки їх наявність в особи, а вміння ними користуватись. Тому, як зазначає І. О. Завидняк, однією з проблем залучення спеціаліста до кримінального провадження є саме вибір особи, яка має необхідну кваліфікацію [58, с. 454].

Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко зауважують, що, на відміну від вимог щодо особи, яка може бути експертом у кримінальному провадженні, подібних вимог до спеціаліста на нормативному рівні не передбачено [131, с. 173]. Тобто особи, які залучають спеціаліста у кримінальному провадженні, не мають ні обов'язку, ні процесуальних механізмів перевірки реальної компетентності такої особи.

На противагу цьому ч. 4 ст. 68 КПК України зобов'язує особу, яка залучила перекладача, перед початком процесуальної дії пересвідчитися в його особі та компетентності. Спосіб перевірки компетентності такого учасника кримінального провадження кримінальний процесуальний закон не визначає.

Опитані нами практики вважають за доцільне закріпити в КПК України способи підтвердження компетентності залученого спеціаліста. 35,6 % опитаних упевнені, що має перевірятися та підтверджуватися компетентність усіх спеціалістів, які залучаються у процесуальній формі; 42,5 % респондентів вважають, що такі вимоги мають розповсюджуватися тільки на регламентовані законом випадки обов'язкового залучення спеціаліста. І лише 21,9 % вважають доповнення КПК України такими положеннями зайвим (додаток Б).

Видається, що ступінь компетентності спеціаліста та способи її підтвердження залежить від сфери спеціальних знань такої обізнаної особи.

В окремих випадках КПК України прямо називає профіль спеціаліста, який має бути обов'язково залучений до проведення певної процесуальної дії. Слідчі (розшукові) дії за участі малолітніх та неповнолітніх осіб проводяться за участі педагога або психолога (ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 227 КПК України), огляд трупа має здійснюватися за участі спеціаліста судово-медичного експерта чи лікаря (ч. 1 ст. 238 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, – за участі спеціаліста судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 239 КПК України) тощо.

У деяких нормах КПК України визначено характер допомоги, яку має надати спеціаліст, проте прямо не названо його профіль. Відповідно до ч. 4 ст. 99 КПК України, спеціаліст має залучатися для виготовлення копій інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Ч. 2 ст. 168 КПК України визначає: «У разі необхідності слідчий чи прокурор виготовляє за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста». Можна лише здогадуватися, що до таких дій потрібно залучати спеціаліста з інженерно-комп'ютерною підготовкою та досвідом роботи в цій сфері.

В усіх інших ситуаціях сторони провадження чи суд визначають сферу спеціальних знань та особу, яка має бути залучена як спеціаліст, на свій розсуд.

Мабуть, найбільш чітко питання компетентності вирішено для судово-медичного експерта, який може виконувати функції спеціаліста під час

огляду трупа та ексгумації. Така особа має відповідати вимогам, визначеним ст. 69 КПК України, ст.ст. 7, 9, 10, 11 Закону України «Про судову експертизу» та Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста. П. 1.5. Інструкції про проведення судово-медичної експертизи визначає, що фахівці державних установ судово-медичної експертизи повинні мати вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта [61]. До участі в проведенні таких експертиз як експерти можуть бути залучені професори, викладачі кафедр судової медицини, фахівці закладів охорони здоров'я та інших відомств, проте, якщо такі особи не мають статусу судового експерта, на нашу думку, вони не можуть залучатися до кримінального провадження як спеціалісти-судові експерти.

Законодавством також врегульовано вимоги до лікарів. Відповідно до ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я, провадити медичну діяльність мають право особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [147]. Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 78 Охорона здоров'я) [48] визначено вимоги до лікарів різних профілів. Спільною кваліфікаційною вимогою для всіх лікарів Довідник визначає наявність вищої освіти (спеціаліст, магістр) за напрямом підготовки «Медицина» та спеціалізації відповідно до профілю лікаря.

Головною ознакою інших «іменних» спеціалістів, яких прямо називає КПК України є їх відношення до певної професії – педагога або психолога. Вимоги до представників цих професій також визначені на підзаконному рівні.

Перелік посад педагогічних працівників затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 [182]. З урахуванням того, що педагоги залучаються до кримінального провадження з метою роботи з неповнолітніми чи малолітніми, конкретна спеціалізація такої особи обирається індивідуально, залежно від віку та психологічних особливостей дитини. Наприклад, для участі в процесуальних діях з дітьми дошкільного віку залучаються спеціалісти у сфері дошкільної освіти. Для вихователів закладів дошкільної освіти професійним стандартом встановлені вимоги наявності вищої або фахової передвищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта та/або професійна кваліфікація вихователя [189]. Своєю чергою, для вчителів початкових класів та вчителів закладу початкової освіти встановлено вимогу наявності педагогічної освіти [191].

Загальні кваліфікаційні вимоги професії психолога [174], а також практичного психолога [175] передбачають обов'язкову наявність повної вищої освіти відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). При цьому обов'язкові випадки залучення психолога у кримінальному провадженні пов'язані з роботою з неповнолітніми та малолітніми, тому такі особи повинні мати відповідну спеціалізацію. Зокрема, Д. В. Куриленко пропонує залучати до процесуальних дій психолога, який має досвід роботи з відповідною віковою групою дітей [121, с. 11].

З метою забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальних провадженнях та надання допомоги слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду щодо визначення кандидатур психологів для залучення до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України та Офісом Генерального прокурора було реалізовано пілотний проєкт щодо залучення високо професіональних спеціалізованих психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги [173]. Для потреб пілотного проєкту психологом вважається особа,

яка має вищу освіту за спеціальністю 053 «Психологія» (бакалавр, магістр) та включена до Реєстру психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. До указанного Реєстру [208] заносяться відомості виключно щодо осіб, які успішно пройшли конкурсний відбір.

Ще однією групою спеціалістів, які традиційно залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, є спеціалісти-криміналісти. Проте, як зазначає І. В. Пиріг, у законодавстві, а саме КПК України та Законі України «Про судову експертизу», а також в інших законодавчих та відомчих нормативних актах чітко не визначено професійні та кваліфікаційні вимоги, що висуваються до даної категорії працівників [153, с. 137]. На підзаконному рівні для спеціалістів такого профілю також не було затверджено ні професійного стандарту, ні кваліфікаційних вимог.

Найбільш спорідненою для спеціалістів-криміналістів професією, для якої було затверджено професійний стандарт, є слідчий НП України [190] (зокрема цей стандарт містить вимоги до слідчих-криміналістів та старших слідчих-криміналістів Національної поліції). Для таких осіб встановлено вимогу наявності вищої освіти (диплом бакалавра чи магістра) у галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право та проходження спеціальної професійної підготовки поліцейських.

Р. Л. Степанюк і С. О. Шевцов наголошують, що основні практичні уміння і навички спеціаліста полягають у роботі з різними видами науково-технічних засобів на місці події, пошуку та вилученні слідів кримінального правопорушення й інших матеріальних об'єктів, а також застосуванні деяких прийомів і методів трасологічних експертних досліджень із метою попереднього вивчення виявлених слідів і надання слідчому орієнтуючої інформації для здійснення невідкладних слідчих дій та інших заходів на початковому етапі розслідування [226, с. 130]. З урахуванням цього вважаємо за доцільне розробити й затвердити професійний стандарт «Спеціаліст-

криміналіст (поліція)» та встановити для нього такі кваліфікаційні вимоги: повна вища освіта за спеціальностями 081 Право або 262 Правоохоронна діяльність (бакалавр чи магістр), а також проходження спеціальної професійної підготовки поліцейських з внутрішньою спеціалізацією «Спеціаліст-криміналіст». Надалі такий стандарт може бути взятий за основу й іншими правоохоронними органами, які мають власні криміналістичні підрозділи.

Спільною для всіх перелічених спеціалістів ознакою (вимогою) є наявність у них профільної (за сферою спеціальних знань) вищої або фахової передвищої освіти. На перший погляд, таку вимогу можна визнати універсальною та закріпити в КПК України положення про обов'язкову наявність у залученого спеціаліста повної вищої освіти за профілем його спеціальних знань. Проте можливі й випадки, коли для участі у кримінальному провадженні як спеціаліста необхідно залучити особу, яка має лише базову професійно-технічну освіту – слюсаря, столяра, сантехніка тощо. Крім того, може виникнути ситуація, коли сфера спеціальних знань, необхідних у провадженні, є надто вузькою чи новітньою, тому в Україні можуть бути відсутні заклади вищої освіти, які готують спеціалістів такого профілю. Тому вважаємо за доцільне встановити вимогу наявності профільної вищої освіти тільки для спеціалістів, залучення яких до кримінального провадження є обов'язковим. Щодо психологів, то доцільно також регламентувати вимогу наявності в них відповідної спеціалізації (спеціальної підготовки) та досвіду роботи з неповнолітніми, малолітніми особами.

Одним із можливих способів обліку та пошуку висококваліфікованих осіб, які можуть залучатися до кримінального провадження як спеціалісти, може бути створення їх реєстру, за аналогією з відповідним реєстром атестованих судових експертів. До останнього, наприклад, вносяться відомості про прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) судового експерта; унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному

реєстрі (за наявності); найменування Експертно-кваліфікаційної комісії, дата і номер її рішення та його стислий зміст; номер та строк дії свідоцтва або документа, що підтверджує наявність кваліфікації судового експерта; вид експертизи, індекс та вид експертної спеціальності; місце роботи, місцезнаходження, офіційна електронна адреса та номер телефону судового експерта; дата та номер наказу про звільнення судового експерта державної спеціалізованої установи [184].

Можливі дві моделі формування реєстру спеціалістів. Відповідно до першої, реєстр має бути загальним та включати базові відомості про осіб, які можуть залучатися як спеціалісти до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні (виключно за їх згодою). Доступ до подібного реєстру повинні мати тільки особи, які уповноважені залучати спеціаліста у кримінальному провадженні: представники сторони обвинувачення (слідчі, дізнавачі, детективи, прокурори), потерпілі, адвокати-захисники, а також судді.

До загального реєстру спеціалістів можуть вноситися такі відомості: ПІБ особи; сфера, у якій ця особа має спеціальні знання; освіта особи (спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень; назва закладу освіти; рік закінчення навчання; проходження підвищень кваліфікації).

Класифікувати сфери спеціальних знань для потреби такого реєстру можна відповідно до класифікації судових експертиз, які спираються на ті самі знання. М. Г. Щербаковський зазначає, що приблизний перелік завдань за різними родами та видами експертиз наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення експертиз та експертних досліджень, затверджених МЮ України [262, с. 136].

Якщо буде обрано модель загального реєстру, то положення про нього має бути розроблено спільно Офісом Генерального прокурора, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, Бюро економічної безпеки України та Державним бюро розслідувань [115, с. 422].

Відповідно до другої моделі, можливе створення окремих реєстрів висококваліфікованих спеціалістів певного вузького профілю (за аналогією з Реєстром психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги).

Питання створення реєстрів спеціалістів, які залучаються до кримінального провадження, є достатньо дискусійним та потребує подальшого наукового обговорення.

На нашу думку, у сучасних умовах доцільно конкретизувати в КПК України профіль спеціалістів для всіх випадків їх обов'язкового залучення, а також встановити загальні вимоги щодо способів підтвердження їх кваліфікації. Зокрема, такі особи мають демонструвати всім учасникам процесуальної дії оригінали або нотаріально завірені копії документів про наявність у них вищої освіти за відповідним профілем спеціальних знань.

Крім того, дію цих положень також слід поширити й на перекладача, який є обізнаною особою, проте спеціалістом не визнається. Якщо перекладач залучається для здійснення усного перекладу, перед початком процесуальної дії він має продемонструвати всім її учасникам диплом про вищу освіту перекладача з відповідної мови (або його нотаріально завірену копію), а до протоколу процесуальної дії має долучатися копія такого диплому. Якщо перекладач залучається для письмового перекладу якогось документа, він має завірити перекладений текст своїм підписом та додати до нього копію власного диплома.

Пропонуємо внести зміни до ч. 2 ст. 71 КПК України та доповнити її другим та третім абзацами такого змісту: *«Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі спеціаліста, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки.*

Якщо залучення такого спеціаліста, відповідно до положень цього Кодексу, є обов'язковим, особа, яка його залучила, має також пересвідчитися у його компетентності. З метою підтвердження своєї компетентності, спеціаліст має продемонструвати учасникам процесуальної дії оригінал або нотаріально завірнену копію документа про наявність у нього вищої освіти за профілем спеціальних знань, а також за наявності документів – про проходження підвищення кваліфікації. Копії таких документів додаються до протоколу процесуальної дії.»

Під час виконання своїх процесуальних функцій у кримінальному провадженні спеціаліст користується **правами та виконує обов'язки**, які визначені чч. 4, 5 ст. 71 КПК України й сукупність яких ми вважаємо наступним елементом його кримінального процесуального статусу.

Крім того, ст. 386 КК України надає додаткові гарантії захисту та невтручання в діяльність спеціаліста у кримінальному провадженні. Цією нормою передбачено кримінальну відповідальність за перешкоджання з'явленню спеціаліста (а також свідка, потерпілого чи експерта) до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування його до відмови від давання висновку, а також до давання завідомо неправдивого висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням його майна чи майна його близьких родичів або розголошення відомостей, що його ганьблять.

Окрім того, ч. 1 ст. 368-4 КК України передбачено відповідальність за пропозицію чи обіцянку особі, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг, спеціаліста, надати йому/їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди або прохання її надати за вчинення особою, яка надає публічні послуги, дій або її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в

інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи.

Суттєвою складовою правового статусу спеціаліста є правові засади його юридичної **відповідальності** як учасника кримінального провадження. За невиконання (неналежне виконання) своїх обов'язків спеціаліст може нести процесуальну, дисциплінарну, адміністративно-правову та кримінальну відповідальність.

Відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК України, спеціаліст зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади. Крім того, ст. ст. 133, 134 допускають виклик спеціаліста слідчим, прокурором, а також слідчим суддею чи судом. У цих нормах наведено відкритий перелік осіб, які можуть викликатися, а в ч. 2 ст. 133 КПК України чітко зауважено, що виклику підлягають особи, участь яких у процесуальній дії є обов'язковою, що стосується в тому числі й спеціалістів.

Проте, ст. 139 КПК України передбачає наслідки неприбуття на виклик без поважної причини тільки для підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Таким чином, кримінальний процесуальний закон не передбачає можливості накладення грошового стягнення на спеціаліста, який не прибув у судові засідання за викликом, а також не надає права суду постановити ухвалу про його привід. Кримінальна процесуальна відповідальність спеціаліста передбачена ч. 1 ст. 72 КПК України виключно за неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини такого неприбуття. Санкцією в цьому випадку є покладення на спеціаліста судом всіх витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні. При цьому жодних негативних наслідків за неприбуття без поважної причини за викликом слідчого, прокурора спеціаліст не зазнає.

Дисциплінарну (трудову) відповідальність за неналежне виконання своїх процесуальних обов'язків можуть нести особи, для яких виконання

функцій спеціаліста пов'язане з їх офіційною трудовою діяльністю. До них можна віднести працівників Національної поліції, судових експертів Експертної служби МВС та Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ тощо. Наприклад, до спеціалістів-криміналістів, які є поліцейськими, можуть застосовуватися такі дисциплінарні стягнення: зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, пониження в спеціальному званні на один ступінь, звільнення з посади, звільнення із служби в поліції [172].

Адміністративно-правову відповідальність спеціаліста, як учасника судового провадження, передбачено ст.ст. 185-3, 185-4 КУпАП [90]. Частина 1 ст. 185-3 КУпАП передбачає відповідальність спеціаліста за невідкорення розпорядженню головуючого або вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. Утім, таке порушення, як правило, не пов'язане з неналежним виконанням або невиконанням спеціалістом своїх процесуальних обов'язків. Крім того, ч 3 цієї статті передбачає відповідальність спеціалістів за лісне ухилення від явки в суд. Частиною 1 ст. 185-4 КУпАП встановлено аналогічну відповідальність за лісне ухилення спеціаліста від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування.

Підстави кримінальної відповідальності спеціалістів у кримінальному провадженні було суттєво розширено Законом України від 09.10.2024 № 4009-IX [168], та включають положення статей 358, 365-2, 384, 385 та 387 КК України. Так, згідно з ч. 2 ст. 358 КК України спеціаліст, аналогічно до експерта, несе кримінальну відповідальність за складання чи видачу завідомо підроблених офіційних документів; на основі ч. 1 ст. 365-2 КК України – за зловживання своїми повноваженнями. На підставі ч. 1 ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» КК України, завідомо неправдивий висновок спеціаліста, складений для надання або наданий органу, що здійснює досудове розслідування, суд, карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або

обмеженням волі на строк до двох років. Статтею 385 КК України тепер передбачено відповідальність спеціаліста за відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування. Крім того, спеціаліст, відповідно до ч. 1 ст. 387 КК України, може нести відповідальність за розголошення без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, за умови, що він попереджався про таку відповідальність.

Кримінальним процесуальним законом також встановлено **обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні**. Підстави для відводу спеціаліста встановлені ст. 79 КПК України. Так, згідно з ч. 1 вказаної статті, спеціаліст (так само, як і представник персоналу органу пробації, перекладач, експерт, секретар судового засідання), не має права брати участі у кримінальному провадженні та відводиться за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 77 КПК України, з тим лише винятком, що його попередня участь у кримінальному провадженні як спеціаліста, представника персоналу органу пробації, перекладача, експерта й секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Згідно з ч. 2 ст. 79 КПК України, спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні.

Таким чином, спеціаліст не має права брати участі в кримінальному провадженні в таких випадках:

– якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

– якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, представник персоналу органу пробації, перекладач;

– якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

За наявності вказаних підстав (передбачених ст.ст. 75-79 КПК України) спеціаліст зобов'язаний заявити самовідвід (ст. 80 КПК України). Наслідком відводу спеціаліста є необхідність залучення іншого спеціаліста у строк, визначений слідчим суддею, судом (ст. 83 КПК України).

Ще одним проблемним на практиці питанням є **оплата послуг (роботи)** спеціаліста як учасника кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 2 ст. 122 КПК України, залучення стороною обвинувачення спеціалістів, експертів спеціалізованих державних установ, проведення експертизи (обстежень і досліджень) за дорученням слідчого судді або суду здійснюються за рахунок коштів, що за цільовим призначенням виділяються таким установам із Державного бюджету України.

Крім того, згідно з ч. 4 ст. 122 КПК України, експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

При всьому, граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів, встановлюється Кабінетом Міністрів України (ч. 5 ст. 122 КПК України).

Відповідно до Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 [178], відповідно до законодавства (статті 121, 122 Кримінального процесуального

кодексу України, стаття 275 Кодексу України про адміністративні правопорушення) за свідками, потерпілими, законними представниками потерпілих, цивільними позивачами, представниками цивільних позивачів, а також експертами, спеціалістами і перекладачами зберігається середня заробітна плата за весь час, затрачений ними у зв'язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення. Особам, які не є працівниками підприємств, установ чи організацій, виплачується компенсація (здійснюється відшкодування) за відрив від звичайних занять.

Крім того, усім зазначеним вище особам, якщо виконання їх процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, компенсуються (відшкодовуються) такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад; витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення; добові. Такі витрати не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Сума компенсації (відшкодування) за втрачений заробіток обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 № 100.

Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, з огляду на трикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Сума компенсації (відшкодування) за відрив від звичайних занять обчислюється пропорційно до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, у якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна

дія, і не може перевищувати її розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять [178].

На практиці часто виникає питання виплати винагороди спеціалісту за виконану роботу, якщо така робота не входить до його службових обов'язків та відповідні кошти не передбачені кошторисом правоохоронного органу.

Так, наприклад, органам прокуратури не виділяються кошти на виплату винагороди спеціалістам, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, адже такі виплати не передбачені кошторисом. Тому у випадках, коли спеціаліст не є працівником державної спеціалізованої установи та відповідна робота не є його службовим обов'язком, виникає проблема виплати винагороди спеціалісту за виконану роботу як учаснику кримінального провадження.

Вирішити вказане питання необхідно на рівні закону або шляхом внесення змін до Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 [178], тобто чітко передбачити джерела оплати праці спеціаліста як учасника кримінального провадження. Органи прокуратури, слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів Державного бюро розслідувань, підрозділи детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України, а також відповідні підрозділи дізнання повинні мати окремий рядок у кошторисі для оплати праці спеціалістів, які залучаються для надання консультацій, пояснень, довідок та висновків у кримінальному провадженні.

Так, відповідно до ст. 90 Закону України «Про прокуратуру», фінансування прокуратури здійснюється згідно з кошторисами і щомісячними розписами видатків, затвердженими Генеральним прокурором, у межах річної суми видатків, передбачених Державним бюджетом України на поточний бюджетний період [196].

Відповідно, в Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, необхідно окремим пунктом передбачити обов'язок керівників органів публічної адміністрації передбачати в кошторисах відповідних органів окремий рядок видатків на оплату праці спеціалістів, які залучаються до участі у кримінальному провадженні.

Ще одним дискусійним питанням оплати послуг спеціаліста є встановлення його винагороди за надання консультаційної допомоги. Думки опитаних нами практиків з цього питання розділилися: 51,7 % респондентів підтримують таку ідею, 48,3 % – виступають проти неї. На нашу думку, якщо консультації надає спеціаліст, який в процесуальному порядку залучається до проведення процесуальної дії, то його винагорода включатиме й таку консультативну допомогу. При цьому усні консультації спеціалістів, які надаються за межами конкретних процесуальних дій, за чинних положень КПК України облікувати та оплатити фактично неможливо.

Таким чином, процесуальний статус спеціаліста у кримінальному провадженні можна визначити як сукупність визначених чинним законодавством прав та обов'язків такої особи, які виникають у зв'язку з її залученням до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень.

Ключовими елементами процесуального статусу спеціаліста є:

1) сукупність юридичних норм, які регламентують його права, обов'язки та завдання у кримінальному провадженні (Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, а також інші Закони України і підзаконні НПА);

2) легальне визначення спеціаліста (ч. 1 ст. 71 КПК України), ключовою ознакою якого є володіння спеціалістом спеціальними знаннями, які можна визначити як теоретичні, науково-обґрунтовані знання в будь-якій галузі (за винятком знань у галузі процесуального і матеріального права) суб'єктів кримінального провадження та обізнаних осіб, набуті в процесі практичної діяльності на основі спеціальної підготовки (освіти), які спрямовані на процес збирання доказів та пізнання певних фактів та явищ у кримінальному провадженні. Серед носіїв спеціальних знань, які згадуються КПК України, лікар, педагог та психолог є спеціалістами, а експерт та перекладач – окремими учасниками провадження з власним процесуальним статусом;

3) процесуальні (юридичні) форми участі та завдання спеціаліста в кримінальному провадженні (надання допомоги в ході проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, надання висновку спеціаліста, надання усних консультацій або письмових роз'яснень у судовому провадженні). Запропоновано запровадити можливість допиту в судовому провадженні спеціаліста, який брав участь у проведенні процесуальної дії під час досудового розслідування (за аналогією з допитом понятого-свідка та експерта). Проблемним на практиці також є питання підтвердження кваліфікації спеціаліста, який залучається до кримінального провадження. На нашу думку, доцільно закріпити в КПК України порядок підтвердження кваліфікації спеціалістів, участь яких у провадженні є обов'язковою. Перед початком процесуальної дії такі особи мають продемонструвати її учасникам свій диплом про профільну освіту та, за наявності, сертифікати або інші документи про підвищення кваліфікації чи

вузькопрофільне навчання. Копії таких документів мають додаватися до протоколу процесуальної дії як додатки;

4) права (ч. 4 ст. 71 КПК України) та обов'язки (ч. 5 ст. 71 КПК України) спеціаліста, а також додаткові гарантії захисту й невторчання в його процесуальну діяльність (ст.ст. 368-4, 386 КК України);

5) юридична відповідальність спеціаліста за невиконання чи неналежне виконання його процесуальних обов'язків: кримінальна процесуальна (ч. 1 ст. 72 КПК України), дисциплінарна (осіб, для яких виконання функцій спеціаліста пов'язане з їх офіційною трудовою діяльністю), адміністративно-правова (ст.ст. 185-3, 185-4 КУпАП) та кримінальна (ст. ст. 358, 365-2, 384, 385, 387 КК України);

6) обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 77 КПК України, ст. 79 КПК України);

7) регламентація оплати роботи спеціаліста (ст. 122 КПК України, Постанова КМУ від 01.07.1996 № 710).

2.2. Отримання висновку спеціаліста як нова процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні

Однією із найбільш спірних новел КПК України останніх років є положення, які регламентують висновок спеціаліста, як нове процесуальне джерело доказів, та отримання висновку спеціаліста – як нову слідчу (розшукову) дію в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

Висновок спеціаліста, як процесуальне джерело доказів та форму використання спеціальних знань у кримінальному провадженні досліджували такі науковці, як: П. Є. Антонюк, О. П. Бабіков, О. Б. Баулін, І. Л. Беспалько, В. С. Бондар, В. Г. Гончаренко, І. І. Ізотов, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко, О. В. Ковальова, О. А. Кожевніков, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, В. Д. Мішалов, О. Б. Микитенко, Т. В. Михальчук, В. А. Повстяний,

Є. Ю. Свобода, Е. Б. Сімкова-Єфремян, М. Г. Щербаковський та інші українські дослідники. Проте, кримінальні процесуальні норми, які регулюють висновок спеціаліста, є недосконалими, а практика їх застосування – неоднорідною. Указане обумовлює необхідність проведення ґрунтовного теоретичного дослідження висновку спеціаліста як нової процесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Сама категорія «висновок спеціаліста» не є новою для української кримінальної юстиції. За часів дії КПК України 1960 року [111], як писали М. Г. Щербаковський та І. І. Золотухін, у стадії порушення кримінальної справи могли залучатися спеціалісти для одержання необхідної інформації (фактичних даних) про ознаки злочину. Такі особи могли проводити попередні дослідження, результати яких відображались у різних документах: експертні установи МВС називали їх «довідками», експертні установи Міністерства юстиції «висновками спеціаліста». Проте такі «довідки» та «висновки спеціалістів» у доказуванні не могли замінити висновку експерта [265, с. 38-39].

В. Г. Гончаренко у 2011 році з цього приводу писав, що «треба рішуче викоринити з наукового, законодавчого й практичного обігу поняття висновку спеціаліста, надання різного статусу результатам роботи осіб, які виконують абсолютно однакові пізнавальні функції, тільки тому, що цими результатами користуються різні учасники процесу, бо таке явище є теоретичним безглуздям, а в практичному й етичному сенсах є укоріненням махрової нерівності сторін у судочинстві». На його думку, замість використання в практиці висновків спеціаліста, необхідно було законодавчо закріпити право адвоката-захисника призначати повноцінні судові експертизи [43, с. 3].

У 2012 році Верховною Радою України було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який не містив жодної згадки про висновки спеціаліста, а названий В. Г. Гончаренком недолік щодо

неможливості призначення експертиз стороною захисту був виправлений положеннями ст. ст. 243-244 КПК України. Протягом наступних 6 років висновки спеціалістів у судово-слідчій практиці кримінального судочинства практично не використовувалися та не згадувалися в науковій літературі.

КПК України 2012 року, між іншим, встановив специфічні правила досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. Однак оригінальна редакція (від 13.04.2012) Глави 25 КПК України не містила жодних специфічних норм щодо процесуальних джерел доказів та слідчих (розшукових) дій під час дізнання. Зокрема, ст. 300 КПК України у її оригінальній редакції визначала, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, окрім негласних слідчих (розшукових) дій.

Законом України від 22.11.2018 № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [167] спеціальні норми КПК України щодо процесуальних особливостей провадження дізнання було істотно розширено. Однією з суттєвих новел цього закону стало запровадження висновку спеціаліста, як нового процесуального джерела доказів, та отримання висновку спеціаліста – як нової слідчої (розшукової) дії в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

Цим законом КПК України було доповнено ст. 298-1, відповідно до якої процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. При цьому загальний перелік видів процесуальних джерел доказів, визначений ч. 2 ст. 84 КПК України, лишається незмінним від моменту набрання чинності КПК України 2012 року.

Ч. 2 ст. 298-1 КПК України також встановила загальне правило, що «нові» процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Для отримання (формування) названих ст. 298-1 КПК України процесуальних джерел доказів ст. 300 Кодексу передбачила нові слідчі (розшукові) дії: відбирання пояснень для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку; проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста; зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. Однак редакція КПК України від 22.11.2018 не містила жодної норми, яка б регламентувала процесуальний порядок проведення цих дій, що значно ускладнило запровадження аналізованих положень закону в практику.

З часом (у березні 2022 року [170]) зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, як слідча (розшукова) дія, отримало власну кримінальну процесуальну норму (ст. 245-1 КПК України), якою, з-поміж іншого, було дозволено проводити цю С(Р)Д також і під час розслідування злочинів. Але всі інші «нові» слідчі (розшукові) дії, включно з отриманням висновку спеціаліста, так і лишилися неврегульованими, відповідно до чинного законодавства.

Отже, правове регулювання висновку спеціаліста, як нової форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, є достатньо мізерним. Чи не єдина пряма вимога до висновку спеціаліста передбачена ч. 1 ст. 300 КПК України: такий висновок має «відповідати вимогам до висновку експерта». Окрім того, надання спеціалістом висновків віднесено

до його прав п. 3-1, 7 ч. 4 ст. 71 КПК України, а за надання завідомо неправдивого висновку ч. 2 ст. 72 КПК України та ст. 384 КК України передбачено кримінальну відповідальність.

КПК України не містить ні визначення висновку спеціаліста, ні конкретних вимог до його змісту. Автори науково-практичного коментаря до КПК України спробували сформулювати визначення висновку спеціаліста за аналогією з висновком експерта як складений спеціалістом документ, що містить опис проведених спеціалістом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені стороною кримінального провадження, яка його залучила, чи судом [142, с. 503] (хоча КПК України не містить жодної згадки про можливість отримання висновку спеціаліста судом).

Процедура отримання висновку спеціаліста чинним законодавством також не врегульована. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 214 та ст. 300 КПК України, висновок спеціаліста може бути отриманий до внесення відомостей про ознаки кримінального проступку до ЄРДР. Це положення видається досить дивним, адже, відповідності до ч. 1 ст. 214 КПК України, відомості до ЄРДР вносяться не пізніше 24 годин з моменту їх отримання дізнавачем чи прокурором. Викликає сумніви реальна можливість дізнавача підготувати матеріали, а спеціаліста – провести дослідження в такий стислий термін.

Відповідно до ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [198]. Жодних інших положень, які б регламентували висновки спеціаліста, цей Закон не містить.

Згідно з ч. 2 ст. 298-4 КПК України, одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідчення та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідчення або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК України. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду.

Таким чином, висновок спеціаліста залишається процесуальним джерелом доказів лише за наявності мовчазної згоди особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні кримінального проступку. У КПК України фактично закладена альтернатива вибору особою, яка притягається до кримінальної відповідальності, джерела доказів у кримінальному провадженні – висновку спеціаліста або висновку експерта в разі незгоди з висновком спеціаліста. У разі наявності очевидних фактів, які підтверджують винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, згода особи з висновком спеціаліста може значно заощадити час досудового розслідування та витрати на проведення судової експертизи.

Для того щоб оцінити якість правового регулювання отримання висновку спеціаліста, як нової форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, ми порівняли його з нормами, які регламентують його найближчий аналог – процес отримання висновку експерта (табл. 1).

Складова правового регулювання	Норми, які регламентують цю складову для висновку експерта	Норми, які регламентують цю складову для висновку спеціаліста
Легальне визначення та вимоги до змісту висновку	ст. 101, 102 КПК України	ст. 300 КПК України встановлює, що висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта
Визначення статусу процесуального джерела доказів	ст. 84 КПК України	ст. 298-1 КПК України
Процедура збирання (отримання) висновку	ст. 93, 242-245, 332, 509 КПК України; Наказ МЮ від 08.10.98 № 53/5; Наказ МОЗ від 17.01.1995 № 6; Наказ МОЗ від 08.05.2018 № 865	–
Підвиди досліджень, процесуальні вимоги та особливості їх проведення	Наказ МЮ від 08.10.98 № 53/5; Наказ МОЗ від 17.01.1995 № 6; Наказ МОЗ від 08.05.2018 № 865	–
Процесуальний статус особи, яка проводить дослідження	ст. 69, 70, 356 КПК України, ст. 12-14 11 ЗУ «Про судову експертизу»	ст. 71, 72 КПК України
Вимоги до кваліфікації суб'єкта, який проводить дослідження	ст. 7, 10, 11 ЗУ «Про судову експертизу»	–
Особливості використання у доказуванні	–	п. 3 ч. 3 ст. 214, абз. 2 ч. 1 ст. 298-1, ст. 298-4 КПК України

Таблиця 1. Порівняння нормативного регулювання висновку експерта та висновку спеціаліста в чинному КПК України

Можливо, отримання висновку спеціаліста, як спрощена форма застосування спеціальних знань, не потребує такого детального правового регулювання, яке має отримання висновку експерта. Проте, стан правового

регулювання отримання та використання у кримінальному провадженні висновку спеціаліста все ж слід визнати незадовільним.

Цілком очікувано, що наукова спільнота сприйняла описані новели КПК України досить негативно.

Так Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначила, що введення у кримінальний процес такого джерела доказів, як висновок спеціаліста, викликає сумніви, адже воно, по суті, нічим не відрізняється від висновку експерта, оскільки до нього законодавцем встановлені ті ж самі вимоги, тільки відносно встановлення фактів та обставин кримінального проступку, а не злочину. Нелогічною, на її думку, також є позиція закону щодо можливості призначення експертизи у випадку незгоди підозрюваного з висновком спеціаліста, адже не зрозуміло, що заважає призначити судову експертизу одразу [217, с. 116-117]. А. В. Коваленко достатньо радикально назвав положення КПК України щодо отримання та використання в доказовій діяльності висновку спеціаліста нежиттєздатними. На його думку, висновок спеціаліста має право на існування як спосіб процесуального оформлення та надання доказового значення усним консультаціям спеціаліста під час досудового розслідування і кримінальних проступків, і злочинів [67, с. 190]. О. В. Баулін та І. І. Ізотов назвали висновок спеціаліста результатом «ерзац-експертизи» [6, с. 102], тобто неповноцінним заміником висновку експерта. П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода та Т. В. Михальчук констатували неспроможність сприйняття висновку спеціаліста як процесуального джерела доказів при досудовому розслідуванні кримінальних проступків та недоцільність законодавчого закріплення такого способу залучення спеціальних знань [4, с. 92]. І. Л. Беспалько зауважила, що питання недостовірності висновку спеціаліста може бути поставлено навіть на тій підставі, що така особа не попереджається про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку [8, с. 55]. В. С. Бондар наголосив на юридичній невизначеності порядку формування та використання сторонами кримінального провадження та судом висновку спеціаліста як джерела

доказів як на законодавчому, так і на відомчому нормативно-правовому рівні, що впливає на практику його застосування. Науковець запропонував два варіанти розв'язання цієї проблеми: відмовитися від висновків спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків та, натомість, використовувати в доказуванні висновки експертів; або доопрацювати законодавство, яке регламентує висновки спеціалістів [14, с. 88-89].

О. В. Ковальова переконана, що висновок спеціаліста в сучасних умовах є, умовно кажучи, попереднім дослідженням речових доказів та обстановки вчиненого кримінального правопорушення з метою своєчасного отримання первинної інформації, котра з часом може бути частково втрачена [88, с. 217]. Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков і О. Б. Микитенко вважають, що нормативне регулювання отримання висновку спеціаліста не здатне забезпечити його достовірності, надійності та доброякісності, адже законом не визначено вимоги до спеціаліста, процесуальний документ, яким призначається дослідження, а також вимоги до висновку спеціаліста [130, с. 138]. Ці науковці також окремо наголошують, що висновок спеціаліста не можна ототожнювати з висновком експерта, а тому до процедури отримання висновку спеціаліста не можливо застосувати вимоги до висновку експерта, як це передбачає ст. 300 КПК України [131, с. 176].

Попри низьку якість норм, які сьогодні регламентують висновки спеціаліста, та їх несприйняття науковцями, правозастосовна практика все ж знайшла способи використання цих процесуальних джерел доказів у доказуванні в кримінальному провадженні. В. В. Коваленко одним із перших звернув увагу на те, що висновки спеціалістів використовуються як процесуальні джерела доказів під час розслідування та судового розгляду кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України [83, с. 310]. У таких провадженнях дізнавачі та слідчі, замість висновків судової лінгвістичної експертизи, отримували висновки спеціалістів-лінгвістів із метою вирішення завдань встановлення змісту висловлювань потенційних колаборантів [77, с. 419].

Здійснений нами аналіз вироків національних судів, постановлених від моменту набрання чинності положеннями КПК України щодо висновку спеціаліста, показав, що подібні випадки є непоодинокими.

Зокрема виявилось, що висновки спеціалістів-лінгвістів активно використовуються в доказуванні під час розслідування злочинів, передбачених ст. 436-2 КК України [22; 27; 30 та ін.]. Масовість цієї практики є досить дивною, адже, за загальним правилом ст. 298-1 КПК України, висновки спеціалістів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину. Можливим поясненням цього явища, на нашу думку, є таке: кримінальні правопорушення могли початково кваліфікуватися як проступки, передбачені ч.1 ст. 111-1 КК України, і під час їх розслідування дізнавачами отримувалися висновки спеціалістів. Після цього здійснювалася перекваліфікація діяння на злочин, передбачений ст. 436-2 КК України, і прокурори зверталися за дозволом слідчого судді на використання раніше отриманих висновків спеціаліста в кримінальному провадженні щодо злочину. Починаючи з січня 2023 року, частка таких рішень в ЄДРСР дещо зменшилася, що може вказувати на те, що з часом правоохоронці почали кваліфікувати такі діяння одразу за 436-2 КК України і призначати судові експертизи, замість отримання висновку спеціаліста [114, с. 116].

Що цікаво, як мінімум в одному провадженні за фактом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-2 КК України, суд відмовився брати до уваги та виключив з переліку доказів висновок спеціаліста-лінгвіста, адже, «відповідно до вимог ч. 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є лише показання, речові докази, документи та висновки експертів, а жодного висновку експертів обвинуваченням суду не надано» [28].

Під час розслідування кримінальних проступків, передбачених ст. 125 КК України, слідчі неодноразово отримували «висновки спеціаліста в галузі судово-медичної експертизи» [34; 35 тощо], а під час розслідування проступків, передбачених ч. 1 ст. 296 КПК України, – «висновки спеціаліста судово-медичного експерта» [32]. Що цікаво, в усіх перелічених випадках

суди констатували відсутність процесуальних витрат, тобто робота судово-медичних експертів не була оплачена.

З одного боку, наведені діяння є кримінальними проступками, а тому під час їх розслідування та судового розгляду висновки спеціаліста можуть використовуватися як процесуальні джерела доказів. Проте, з іншого боку, п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України чітко визначає, що, з метою встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, має обов'язково призначатися судова експертиза, незалежно від попередньої кваліфікації розслідуваного діяння. Так само і чинна редакція Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень визнає саме судову експертизу інструментом оцінки тілесних ушкоджень, і не містить жодних згадок про висновки спеціаліста [164]. Тому практика використання висновків для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у кримінальному провадженні, на нашу думку, є хибною.

Під час доказування у кримінальному провадженні також можуть використовуватися документи, які складаються лікарями за формою №028/о і називаються «Консультаційний висновок спеціаліста» [62]. Такі висновки є документами (в розумінні ст. 99 КПК України), які мають назву схожу на передбачене ст. 298-1 КПК України процесуальне джерело доказів «висновок спеціаліста». Як правило, ці документи надаються органам досудового розслідування іншими учасниками кримінального провадження, найчастіше потерпілими, які отримали первинну медичну допомогу до звернення до правоохоронців. Проте, на нашу думку, ці документи не можуть ототожнюватися з висновками спеціалістів у розумінні ст. 298-1 КПК України та не мають замінити собою висновки судово-медичної експертизи. Вважаємо, що консультативні висновки спеціалістів-лікарів, як документи, мають використовуватися в доказуванні тільки якщо вони були отримані за межами кримінального провадження.

Схожої позиції дотримуються й судово-медичні експерти. В. А. Повстяний та В. Д. Мішалов вважають, що «Висновок фахівця»,

«Висновок спеціаліста», «Консультація» не можуть відповідати висновку експерта, адже різними є кваліфікаційні вимоги до осіб, які володіють спеціальними знаннями, а для спеціаліста на нормативному рівні вони взагалі не визначені [157, с. 8].

Тому більш правильний, відповідно до чинного законодавства, спосіб використання спеціальних медичних знань можливо проілюструвати кримінальним провадженням № 1-кп/461/238/23 за фактом діяння, передбаченого ч. 2 ст. 345 КК України, де консультаційні висновки спеціалістів – лікарів стоматолога й нейрохірурга – були направлені для проведення за ними судово-медичної експертизи [20]. Ця практика повністю відповідає п. 4.5. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, відповідно до якого в необхідних випадках судово-медичний експерт може використовувати відомості досліджень, що проводяться із залученням відповідних спеціалістів, не обстежуючи потерпілого особисто. У цих випадках у висновках експерта (актах) зазначається: де, коли і ким досліджувався потерпілий, які відомості при цьому встановлені і яких висновків дійшов спеціаліст [164].

Єдиний державний реєстр судових рішень також містить приклади проваджень, у яких судді намагалися до висновків спеціаліста напряму застосувати вимогу ст. 300 КПК України про те, що «висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта». Наприклад, у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209 КК України, слідчі отримали «висновок спеціаліста головного державного ревізора-інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУ ДФС у Сумській області». Суд першої інстанції визнав цей висновок недопустимим доказом та зазначив, що вказаний документ був здобутий стороною обвинувачення з порушенням вимог ст.ст. 69, 101, 102, 242, 243 КПК України. На думку суду, порушення виявилися в такому: «по-перше, відсутні відомості, що особа, яка надавала такий висновок, має право, відповідно до Закону України «Про судову

експертизу», на проведення експертизи, а також що була попереджена, як те передбачає ст. 70 КПК, про відповідальність за завідомо неправдивий висновок; по-друге, висновок, вочевидь, не відповідає жодній із вимог ст. ст. 101, 102 КПК України щодо порядку проведення експертного дослідження та його змісту; по-третє, у даному випадку органи досудового розслідування звертались до головного державного ревізора-інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУ ДФС у Сумській області з питаннями для з'ясування питань права» [23]. Очевидно, на практиці такі вимоги ст. 300 КПК України реалізувати неможливо, бо тоді підготовлений носієм спеціальних знань документ мав би називатися висновком експерта, а не спеціаліста.

Цікавою є практика використання висновків спеціаліста під час розслідування злочинів проти власності. Наприклад, у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ч. 1 ст. 190 та ч. 4 ст. 185 [25], ч. 4 ст. 185 [26] КПК України, слідчі підтвердили вартість викраденого майна висновками «спеціаліста по визначенню вартості рухомого майна», замість призначення судових товарознавчих експертиз. Очевидно, висновки спеціаліста, як процесуальні джерела доказів, передбачені ст. 298-1 КПК України, не мають використовуватися у кримінальних провадженнях щодо діянь, які від початку були кваліфіковані як злочини. Тому, ми вважаємо, що в цих випадках суди застосовували норми КПК України недоцільно.

Проте, в обох наведених кримінальних провадженнях мали місце безконфліктні ситуації, коли підозрювані (обвинувачені) беззаперечно визнали свою вину. Таким чином, отримання слідчими висновків спеціалістів було незаконним, але фактично спростило та прискорило кримінальне провадження порівняно з призначенням судових експертиз в аналогічних випадках. Отже, наведені приклади показують, що в деяких неконфліктних ситуаціях спрощена форма використання спеціальних знань, яка нині регламентована ст.ст. 298-1, 298-4 та 300 КПК України, усе ж теоретично

може бути поширена на кримінальні провадження щодо злочинів, якщо відповідні зміни будуть внесені до КПК України.

Загальну позицію про недопустимість використання висновків спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо злочинів підтвердив і Верховний Суд. У справі № 583/877/21 Третя судова палата Касаційного кримінального суду ВС розглянула провадження щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КПК України, у якому сторона захисту в суді першої інстанції заявила клопотання про долучення до матеріалів кримінального провадження висновку спеціаліста від 23 квітня 2021 року за результатами судово-медичного дослідження для підтвердження показань обвинуваченого щодо втрати ним свідомості. Посилаючись на положення чч. 1, 4 ст. 71, ст.ст. 84, 101, 214, 298-1, 360 КПК України, Верховний Суд постановив, що «висновок спеціалістів у розумінні абз. 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК не є доказом у кримінальному провадженні щодо злочинів, а відтак не може підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК». Натомість, на думку колегії суддів, сторона захисту мала б у цьому провадженні залучити експерта в порядку, передбаченому ст. 243 КПК України, для проведення необхідної на їх погляд судової експертизи [162].

Водночас, у деяких категоріях справ щодо злочинів висновок спеціаліста може визнаватися джерелом доказової інформації – документом, якщо він узгоджується з усіма іншими доказами у справі, зокрема з висновком судової експертизи.

Так відповідну правову позицію Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду виклав у постанові від 25 вересня 2023 року у справі № 165/93/22 стосовно особи, засудженої вироком Рожищенського районного суду Волинської області від 21.10.2022 за ч. 4 ст. 152, ч. 2 ст. 156 КК України до позбавлення волі строком на 13 років, який ухвалою Волинського апеляційного суду від 27.04.2023 залишено без змін.

За результатами касаційного розгляду у вказаній справі Суд зазначив, що висновок спеціаліста (психолога) є окремим документом, який відповідає положенням ст. 71 КПК України, змістом якого в малолітньої потерпілої підтверджується наявність індикаторів емоційного та сексуального насильства.

Водночас касаційний суд звернув увагу на положення ст. 360 КПК України, якою передбачено, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Отже, Суд констатував, що КПК України не містить заборони брати до уваги пояснення, усні консультації та письмові роз'яснення спеціаліста в сукупності з доказами у справі. У вказаному кримінальному провадженні висновок спеціаліста, який підтверджує наявність індикаторів емоційного та сексуального насилля, повністю узгоджується з висновками судово-психіатричної експертизи стосовно малолітньої потерпілої. З огляду на це, касаційний суд зазначив, що посилання судів попередніх інстанцій на висновок спеціаліста в цьому кримінальному провадженні не призвело до істотних порушень кримінального процесуального закону, оскільки вказаний висновок узгоджується з усіма доказами у справі, зокрема з висновком судово-психіатричної експертизи [163].

Це дозволяє зробити висновок, що Верховним Судом фактично створено прецедент щодо можливості використання у кримінальному провадженні про злочин висновку спеціаліста, як його письмового роз'яснення, якщо вказаний висновок узгоджується з усіма іншими доказами у справі, зокрема із висновком профільної судової експертизи [120, с. 618].

Крім того, правове регулювання оформлення та використання в кримінальному провадженні результатів досліджень спеціалістів стало ще більш заплутаним. 25.10.2024 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо

оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» [168] (ініціаторами якого виступили народні депутати М. В. Павлюк, В. А. Медяник та О. С. Бакумов). Відповідно до пояснювальної записки до оригінального законопроекту, його метою було «врегулювання правовідносин у кримінально-правовій сфері та забезпечення більш ефективного, справедливого та оперативного функціонування правоохоронних органів, а також поліпшення можливості в розкритті кримінальних правопорушень».

Цим Законом в ч. 1 ст. 71 КПК України в абзаці першому слова «пояснення, довідки та висновки» замінено словами «пояснення, довідки, висновки та інші документи»; ч. 4 ст. 71 КПК України доповнено новим пунктом такого змісту: «9) надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів»; ч. 2 ст. 99 КПК України доповнено новим пунктом 5 такого змісту: «5) довідки, висновки та інші документи спеціалістів»; та у частині третій статті 214 після слів «огляду місця події» доповнено словами «..., отримання довідки, висновку спеціаліста».

Таким чином, народні депутати встановили дві додаткові процесуальні форми закріплення результатів застосування спеціальних знань, які матимуть доказове значення як документ, крім висновків спеціаліста та експерта, – довідку спеціаліста та «інший документ» спеціаліста. На відміну від висновків спеціаліста, така довідка, за їхнім задумом, має використовуватися лише під час досудового розслідування злочинів. При цьому отримувати такі документи можна буде і до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Однак законопроект не визначає ні змісту довідки, ні вимог до спеціаліста, який має її надавати, ні способів її отримання чи використання в доказуванні. Крім того, «довідка спеціаліста», на відміну від висновків спеціаліста й експерта, не визначається самостійним

процесуальним джерелом доказів, а визнається різновидом документів. Вважаємо, що внесення перелічених змін до КПК України створить ще більше колізій у процесуальному положенні спеціаліста в кримінальному провадженні.

Цікаво також, що автори Закону визначили окремі предметні області, щодо яких спеціаліст зможе надавати довідки та висновки: це ідентифікація особи, зброї, наркотичних речовин психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів, вибухотехнічних пристроїв, предметів, речовин і слідів вибуху або пострілу. Однак, не зрозуміло, чому до цього переліку не було включено інші сфери спеціальних знань, у яких спеціалісти можуть проводити експрес-аналізи. Наприклад, «довідки» спеціалістів могли б надаватися також і за результатами попереднього дослідження матеріально-фіксованих слідів, відбитків пальців рук, інших речовин, крім наркотичних та вибухових тощо.

Як приклад сфери застосування довідки спеціаліста, автори Закону у його пояснювальній записці навели використання системи експрес-аналізу ДНК на основі технології RAPID DNA – «ANDE 6C», яка, протягом 90 хвилин може створювати інтерпретовані генетичні профілі з біологічних зразків. Ця система дійсно позитивно зарекомендувала себе як засіб оперативної ідентифікації загиблих під час розслідування воєнних злочинів, вчинених російськими окупантами. Р. Л. Степанюк вважає, що система ANDE 6C дозволяє ефективно вирішувати завдання з ідентифікації жертв війни. Водночас, на його думку, потребують подальшого розвитку питання правового, організаційного і методичного характеру щодо вдосконалення відповідних процедур та розширення в перспективі спектру можливостей цієї інноваційної сфери криміналістичної техніки [224, с. 64]. І дійсно, на сьогодні результати експрес-аналізу, проведеного з використанням системи ANDE 6C, оформлюються як довідки, які не мають доказового значення. Зміст цієї довідки виступає підставою для подальшого призначення судової молекулярно-генетичної експертизи.

Вважаємо недоцільним створювати нові процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, особливо з урахуванням низької якості положень, якими передбачаються такі зміни до законодавства. На нашу думку, більш раціональним є доопрацювання положень КПК України щодо висновку спеціаліста, розповсюдження цього процесуального джерела доказів на кримінальні провадження щодо злочинів та оформлення результатів експрес-досліджень саме як висновків спеціаліста.

Таким чином, попри негативні відгуки наукової спільноти, судово-слідча практика все ж сприйняла висновок спеціаліста, як новий вид процесуальних джерел доказів. Утім, практика його застосування є неоднорідною та, іноді, такою, що не відповідає вимогам закону. Висновки спеціалістів, як процесуальні джерела доказів, отримуються та використовуються під час розслідування та судового розгляду і кримінальних проступків і злочинів. При цьому місцеві суди дають таким документам різну оцінку: в одних випадках беруть їх до уваги при мотивуванні своїх рішень, в інших – визнають недопустимими та виключають із переліку доказів.

Розділилися й думки опитаних нами практиків щодо проблеми правової регламентації висновків спеціаліста. У цілому 41,4 % респондентів вважають, що чинні положення КПК України щодо висновку спеціаліста є оптимальними; 23,3 % – підтримують ідею розповсюдження висновків спеціаліста на досудове слідство та встановлення чіткої ієрархії між висновками спеціаліста та висновками експерта (де останні мають вищу доказову силу, а експертизи призначаються за незгоди з висновком спеціаліста); 25 % вважають, що висновок спеціаліста має стати певним письмовим виразом його консультації; нарешті, на думку 9,7 % опитаних, положення про висновок спеціаліста краще виключити з КПК України.

Що цікаво, майже половину слідчих та дізнавачів (50,7 %), спеціалістів-криміналістів (45,3 %) і судових експертів (52,3 %) цілком влаштовують чинні положення КПК України щодо висновку спеціаліста.

Проте, з цією тезою не погодилися опитані нами прокурори, які використовують процесуальні джерела доказів під час доказування в судовому розгляді. Більшість із них (39,8 %) підтримують ідею визначити висновок спеціаліста як письмове роз'яснення, яке не має доказового значення і виконує роль письмової консультації (додаток Б).

З урахуванням того, що висновки спеціаліста вже встигли знайти своє місце в судово-слідчій практиці доказування у кримінальному провадженні, вважаємо за можливе запропонувати власний варіант розв'язання цієї проблеми. На нашу думку, доцільно внести відповідні зміни до КПК України та дозволити використовувати висновки спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо всіх видів кримінальних правопорушень (і проступків, і злочинів), та чітко встановити, що висновок експерта має вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста. Зокрема, таку опцію підтримують 21,5 % опитаних нами слідчих і дізнавачів, 27,6 % прокурорів, 13,2 % спеціалістів-криміналістів Національної поліції України та 13,6 % судових експертів (додаток Б).

Така пропозиція може бути запроваджена в практику за умови закріплення в КПК України наступних положень:

1) висновок спеціаліста можна отримати у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків та злочинів [115, с. 421], але тільки у випадках, для яких призначення судової експертизи, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України, не є обов'язковим. Одночасно може бути розширений перелік випадків обов'язкового призначення експертизи;

2) за аналогією з судовою експертизою, сторона обвинувачення призначає дослідження спеціаліста умотивованою постановою, сторона захисту та потерпілий залучають спеціаліста на договірних засадах;

3) мають бути встановлені вимоги, щодо наявності в спеціаліста, який надає висновок, повної вищої освіти або довгострокового підвищення кваліфікації, іншого навчання за профілем дослідження, що підтверджується дипломом, сертифікатом тощо (між іншим, 78,1 % анкетованих нами

респондентів підтримали ідею закріплення в КПК України способів підтвердження компетентності спеціаліста). Завірена спеціалістом копія такого документа має обов'язково додаватися до його висновку;

4) висновок спеціаліста має обов'язково містити позначку про попередження його виконавця про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КПК України), а також детальний опис проведених спеціалістом досліджень та їх результатів;

5) має бути регламентовано обсяг та порядок виплати винагороди спеціалісту за виконане дослідження та відшкодування витрат, пов'язаних із підготовкою висновку;

б) якщо стороною обвинувачення був отриманий висновок спеціаліста, цей документ разом із повідомленням про підозру має надаватися підозрюваному для ознайомлення. У випадку незгоди з висновком підозрюваний має право протягом 3 діб звернутися до слідчого, дізнавача або прокурора з клопотанням про призначення судової експертизи за відповідним профілем спеціальних знань. Таке клопотання має бути задоволене протягом 3 діб. Якщо ж висновок спеціаліста отримується стороною обвинувачення після повідомлення особі про підозру, підозрюваний має бути невідкладно ознайомлений з його змістом та в разі незгоди отримати право протягом 3 діб подати обов'язкове до задоволення клопотання про призначення експертизи. У випадку конфлікту висновків результати судової експертизи мають вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста;

7) у випадках, коли підозрюваний погоджується з висновком спеціаліста, який був отриманий стороною обвинувачення, такий висновок у подальшому використовується у доказуванні;

8) якщо висновок спеціаліста отримується стороною захисту чи потерпілим та подається стороні обвинувачення, слідчий, дізнавач чи прокурор на свій розсуд приймають рішення про призначення профільної судової експертизи для перевірки змісту висновку. Якщо висновок

спеціаліста подається стороною провадження під час судового розгляду і його зміст суперечить іншим доказам у кримінальному провадженні, суд може на власний розсуд призначити судову експертизу для перевірки висновку спеціаліста [118, с. 100-101].

Запропоновані положення допоможуть у неконфліктних ситуаціях значно прискорити та спростити кримінальне провадження не тільки щодо кримінальних проступків, а й щодо злочинів. Крім того, описані зміни дозволять оформлювати результати експрес-досліджень, які проводяться спеціалістами, висновками та надавати їм доказового значення. При цьому в конфліктних ситуаціях, коли сторона захисту не визнає встановлені обвинуваченням обставини кримінального правопорушення, право на захист не буде обмежене. Для запровадження описаних положень у практику, КПК України варто доповнити ст. 102-1 «Висновок спеціаліста» та ст. 243-1 «Порядок отримання висновку спеціаліста», а також внести необхідні зміни до ст. 332 КПК України.

Висновки до розділу 2.

1. Сукупність визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством України прав та обов'язків спеціаліста, які виникають у зв'язку із його залученням до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, є його процесуальним статусом.

2. Ключовими елементами процесуального статусу спеціаліста є: 1) сукупність юридичних норм, які регламентують його права, обов'язки та завдання у кримінальному провадженні (Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, а також інші Закони України і підзаконні НПА); 2) легальне визначення спеціаліста (ч. 1 ст. 71 КПК України), ключовою ознакою якого є володіння спеціалістом

спеціальними знаннями. Серед носіїв спеціальних знань, які згадуються КПК України, лікар, педагог та психолог є спеціалістами, а експерт та перекладач – окремими учасниками провадження з власним процесуальним статусом; 3) процесуальні (юридичні) форми участі та завдання спеціаліста в кримінальному провадженні (надання допомоги в ході проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, надання висновку спеціаліста, надання усних консультацій або письмових роз'яснень у судовому провадженні); 4) права (ч. 4 ст. 71 КПК України) та обов'язки (ч. 5 ст. 71 КПК України) спеціаліста, а також додаткові гарантії захисту й невторчання в його процесуальну діяльність (ст.ст. 368-4, 386 КК України); 5) юридична відповідальність спеціаліста за невиконання чи неналежне виконання його процесуальних обов'язків: кримінальна процесуальна (ч. 1 ст. 72 КПК України), дисциплінарна (осіб, для яких виконання функцій спеціаліста пов'язане з їх офіційною трудовою діяльністю), адміністративно-правова (ст.ст. 185-3, 185-4 КУпАП) та кримінальна (ст. ст. 358, 365-2, 384, 385, 387 КК України); 6) обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 77 КПК України, ст. 79 КПК України); 7) регламентація оплати роботи спеціаліста (ст. 122 КПК України, Постанова КМУ від 01.07.1996 № 710).

3. Проблемним на практиці є питання вибору спеціаліста, який залучається до кримінального провадження та підтвердження його кваліфікації. На нашу думку, у КПК України доцільно чітко визначити профіль усіх спеціалістів, залучення яких є обов'язковим, та визначити порядок підтвердження їх кваліфікації. Перед початком процесуальної дії такі особи мають продемонструвати її учасникам свій диплом про профільну освіту та, за наявності, сертифікати або інші документи про підвищення кваліфікації чи вузькопрофільне навчання. Копії таких документів мають додаватися до протоколу процесуальної дії як додатки. Крім того, у перспективі можливе створення реєстрів осіб, які можуть залучатися до

кримінального провадження як спеціалісти за аналогією з відповідним реєстром експертів.

4. Отримання висновку спеціаліста є новою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Проте якість норм, які її регламентують, є вкрай низькою. Чинним КПК України не визначено сутність та зміст висновку спеціаліста, вимоги до особи, яка може його надавати, способи його отримання та використання в кримінальному провадженні тощо. У зв'язку із цим, дана новела законодавства була негативно сприйнята українськими науковцями.

5. Попри це, правозастосовна практика все ж знайшла способи використання цих висновків спеціаліста у доказуванні в кримінальному провадженні. Найчастіше вони отримуються під час досудового розслідування кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111-1, ст. 125 КК України, злочинів, передбачених ст.ст. 185, 436-2 КК України тощо. При цьому судова практика з цього приводу є неоднорідною: в одних випадках місцеві суди беруть висновки спеціалістів до уваги при мотивуванні своїх рішень, в інших – визнають недопустимими та виключають із переліку доказів.

6. На нашу думку, до КПК України доцільно внести зміни, якими буде дозволено використовувати висновки спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо всіх видів кримінальних правопорушень (крім випадків, коли обов'язковим є призначення судової експертизи); визначено, що сторона обвинувачення призначає дослідження спеціаліста умотивованою постановою, а сторона захисту та потерпілий залучають спеціаліста на договірних засадах; встановлено вимоги щодо кваліфікації такого спеціаліста та його повідомлення про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КПК України); закріплено, що висновок експерта має вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста; а також регламентовано порядок використання висновку спеціаліста в доказуванні.

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Для належного здійснення досудового розслідування і судового розгляду кримінальним процесуальним законом передбачена низка слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій при проведенні яких сторони кримінального провадження та суд мають застосовувати свої професійні знання і навички. Однак, при цьому досить часто виникають питання, для вирішення яких професійних знань чи навичок слідчого, дізнавача, детектива, прокурора, суду не достатньо. Звичайно, професійна підготовка зазначених суб'єктів, як і будь-якого юриста, передбачає вивчення такої початкової дисципліни, як криміналістика. Причому, окрім засвоєнням знань та навичок із методики розслідування кримінальних правопорушень та тактики проведення С(Р)Д, він отримує теоретичні знання і практичні навички щодо виявлення слідів папілярних візерунків за допомогою дактилоскопічних порошоків, фотографування місця події за правилами судової фотографії, виготовлення гіпсових зліпків з

об'ємних слідів взуття чи транспортних засобів тощо. Однак, слідчому складно під час проведення С(Р)Д виконувати такі, навіть найпростіші, функції. Як мінімум, це призводить за затягування термінів проведення процесуальної дії. Погодимось із Є. Д. Лук'янчиковим, що навіть у тих випадках, коли слідчий володіє спеціальними знаннями і міг би застосувати їх під час провадження слідчої (розшукової) дії самостійно, краще й більш кваліфіковано це може зробити працівник криміналістичних підрозділів, якого доцільно залучати до спільної роботи [128, с. 73]. Тому, у переважній більшості випадків, для виконання такої роботи слідчі залучають спеціально підготовлених осіб – спеціалістів.

Окремі організаційні аспекти залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях висвітлювали у своїх працях Г. С. Бідняк, В. С. Бондар, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, О. А. Кравченко, А. М. Лазебний, В. К. Лисиченко, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, А. М. Тимчишин, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук та інші. Однак процес організації залучення уповноваженою особою спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій досі залишається таким, що потребує теоретичного переосмислення та удосконалення.

На думку А. В. Мировської, важлива роль в залученні спеціаліста до проведення процесуальної дії належить організаційному аспекту такої діяльності [138, с. 13-14]. До змісту організації участі спеціаліста в слідчій (розшуковій) дії, на її думку, необхідно включати як діяльність слідчого щодо залучення конкретного спеціаліста до виконання завдань під час її проведення, так й організацію взаємодії з ним на всіх етапах її проведення в непроцесуальних і процесуальних формах. Важлива роль у цьому належить слідчому й полягає вона в комплексі обов'язкових і додаткових заходів, сукупність яких залежить від виду слідчої (розшукової) дії, профілю спеціаліста й інших обставин у конкретній справі [138, с. 14].

В. О. Яремчук вважає, що в межах організації залучення спеціаліста до проведення процесуальної дії слідчий має визначити: 1) які види спеціальних знань необхідні; 2) яку допомогу потрібно отримати від спеціаліста; 3) чи необхідно залучити групу або бригаду спеціалістів; 4) із якої установи, підприємства чи організації доцільно залучати спеціаліста; 5) якою має бути форма виклику спеціаліста; 6) як буде забезпечено його прибуття; 7) з якими матеріалами слід ознайомити спеціаліста [274, с. 236].

Головне призначення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій полягає в наданні слідчому консультацій та рекомендацій науково-технічного характеру: як краще підготувати слідчу (розшукову) дію, які застосувати прийоми, методи та засоби для виявлення, збору та фіксації доказів. При цьому спеціаліст, який бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, не має вважатися ні помічником, ні консультантом слідчого. Він не перебуває в службовому підпорядкуванні слідчого, а запрошується до участі у слідчих (розшукових) діях і має процесуальні права та обов'язки, тобто є самостійним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності [51, с. 16]. Основна мета залучення спеціаліста – це розширення практичних можливостей слідчого, прокурора щодо одержання доказової інформації [56, с. 126].

Отже, спеціаліста доцільно залучати: 1) для консультаційної і консультаційно-довідкової допомоги з усіх спеціальних питань організаційно-тактичного характеру та для роз'яснення інформаційно-казового потенціалу речових доказів і механізму його реалізації; 2) для безпосереднього застосування технічних засобів і спеціальних методів виявлення, фіксації і вилучення речових доказів, проведення попереднього дослідження виявлених і вилучених речових доказів; 3) для надання допомоги в технічній і документальній фіксації перебігу та результатів провадження слідчої (розшукової) дії [37, с. 16].

Як зазначалося в підрозділі 2.1. дисертації, перелік видів допомоги, які може надавати спеціаліст, наведений у ч. 2 ст. 71 КПК України, не є

вичерпним. Так, згідно з даною нормою, спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини четвертої цієї статті.

При всьому процес залучення спеціаліста до участі в проведенні різних слідчих (розшукових) дій має певні особливості [58, с. 454]. Тому специфіку використання допомоги спеціалістів під час проведення окремих С(Р)Д ми більш детально розглянемо в підрозділі 3.2. дисертації, а в цьому – зосередимося на найбільш загальних закономірностях організації участі спеціалістів у проведенні процесуальних дій.

КПК України 2012 року практично не містить положень щодо організації залучення спеціалістів до участі в процесуальних діях. Чи не єдине положення організаційного змісту наведене в ч. 2 ст. 71 КПК України, де вказано, що спеціаліст може залучатися сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. На відміну від чинного законодавства, ч. 1 ст. 128-1 КПК України 1960 року було визначено, що виклик слідчим спеціаліста є обов'язковим для керівника підприємства, установи чи організації, де працює такий фахівець.

Натомість, сьогодні загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначені деякими чинними підзаконними нормативно-правовими актами.

Як показує вивчення судово-слідчої практики, найчастіше до участі в С(Р)Д як спеціалісти залучаються інспектори-криміналісти, які є штатними співробітниками слідчих підрозділів Національної поліції України. Відповідно до п. 5 розділу IX Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 [195], спеціаліст-криміналіст:

1) надає під час досудового розслідування консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

2) з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, забезпечує оформлення фото-, звуко- та відеоматеріалів після завершення слідчих (розшукових) дій;

3) виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

4) проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

5) є відповідальним за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього;

6) надає пояснення слідчому та учасникам слідчих (розшукових) дій із приводу застосування криміналістичної техніки, умов виявлення слідів та інших обставин, які потребують роз'яснення [195].

У своїй діяльності інспектори-криміналісти безпосередньо підпорядковуються начальникові відповідного слідчого підрозділу, який і вирішує питання про участь таких спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій. Якщо в складі слідчого підрозділу утворено окремий підрозділ техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, то керівник цього підрозділу підпорядковується безпосередньо начальникові слідчого підрозділу та вирішує організаційні питання щодо направлення конкретних інспекторів-криміналістів для участі в проведенні процесуальних дій.

Іншим нормативно-правовим документом, що регламентує діяльність спеціаліста, є Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства

внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 [177]. У розділі 2 даної інструкції наведено порядок залучення інспекторів-криміналістів для участі у проведенні огляду місця події.

Оскільки, згідно з чинним КПК України, участь спеціаліста у С(Р)Д не є обов'язковою (за окремими винятками, які ми навели в підрозділі 2.1. дисертації), інспектори-криміналісти залучаються для участі в складі слідчо-оперативної групи для проведення ОМП за рішенням керівника слідчого підрозділу (п. 3 Інструкції) [177]. СОГ створюються при чергових частинах органів та підрозділів поліції. Склад цих груп формується з числа працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування (дівання). До складу СОГ включаються слідчий (дівнавач), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою [176]. На практиці інспектори-криміналісти, зазвичай, перебувають на добовому чергуванні в підрозділі Національної поліції і залучаються до участі в переважній більшості ОМП, що проводяться на території обслуговування відповідного відділу Національної поліції.

Крім того, у розділі 4 Інструкції № 575 наводиться перелік вимог, яких має дотримуватися спеціаліст під час участі в огляді місця події. Інспектори-криміналісти, які залучені до участі у проведенні ОМП, повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації (п. 4 Інструкції) [176]. Щодо контролю за належним застосуванням спеціалістами-криміналістами засобів криміналістичної техніки, слід зазначити, що, відповідно до п. 3 Додатку до Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, у слідчих управліннях, відділах, відділеннях в

обов'язковому порядку ведеться журнал обліку виїздів слідчих та інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) на місце подій та застосування криміналістичної техніки [195]. Однак досить часто виникають ситуації, коли традиційних науково-технічних засобів, які входять до комплексу (валізи) інспектора-криміналіста, не вистачає для належного виконання зазначеним суб'єктом своїх обов'язків.

Ще в 2007 році В. В. Коваленко запропонував обладнати спеціалізовані автомобілі (на базі мікроавтобусів), які назвати мобільний комплекс слідчо-оперативної групи (МКСОГ). Такі МКСОГ мали бути закріплені за черговими частинами підрозділів Національної поліції [79, с. 103-104]. На думку цитованого автора, на даний МКСОГ мали покладатися такі основні завдання:

- забезпечення оперативного виїзду учасників слідчо-оперативної групи до місця проведення слідчої (розшукової) дії;
- доставлення науково-технічних засобів до місця проведення слідчих (розшукових) дій, та їх використання для роботи з вилученими слідами;
- складання в салоні автомобіля процесуальних документів тощо [79, с. 104].

Вважаємо за доцільне підтримати пропозицію, висловлену В.В. Коваленком, щодо обладнання МКСОГ, однак закріпити їх не за черговою частиною, а безпосередньо за слідчим підрозділом відповідного органу Національної поліції. Це дасть змогу СОГ оперативно діставатися місця події та за необхідності (наприклад, за несприятливих погодних умов), користуватися салоном автомобіля для складання протоколу ОМП, попереднього дослідження й упакування вилучених об'єктів тощо). Такий комплекс має бути обладнаний потужними генераторами та повербанками, що особливо актуально в умовах відсутності електропостачання, у т.ч. у районах, де ведуться бойові дії. Також до МКСОГ має обов'язково бути включений безпілотний літальний апарат.

Сьогодні подібні універсальні автомобілі, обладнані засобами польової криміналістики, використовуються Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України під назвою «пересувна криміналістична лабораторія». Однак кількість таких автомобілів у кожній області України є обмеженою.

Відповідно до ч. 3 п. 4 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343 (у редакції наказу МВС України від 22.12.2021 № 972), Експертна служба забезпечує участь судових експертів та фахівців установ Експертної служби МВС як спеціалістів під час проведення огляду місця події, здійснення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до законодавства [183].

Розділ 3 Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, закріплює порядок залучення спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС для участі в проведенні ОМП. Відповідно до п. 1 цього розділу, спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні ОМП у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток, за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням:

- вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
- розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;
- зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки;

- дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро й більше осіб;
- пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро й більше осіб;
- вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв.

За фактами вчинення інших злочинів (кримінальних правопорушень) спеціалізована пересувна лабораторія залучається за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, згідно з пунктом 2 цього розділу [177]. Спеціалізовані пересувні лабораторії поділяються на криміналістичну, автотехнічну, вибухотехнічну та інші, обумовлені потребами експертної практики.

Із змісту п. 1 розділу 1 цієї Інструкції випливає, що співробітник Експертної служби МВС може бути залучений до участі в ОМП лише зі спеціалізованою пересувною лабораторією [177], (найчастіше криміналістичною), яка обладнана усіма необхідними для належного проведення огляду місця події науково-технічними засобами. Вважаємо за доцільне розширити перелік випадків залучення судових експертів – співробітників Експертної служби МВС України до участі в оглядах місця події та інших С(Р)Д як зі спеціалізованою пересувною лабораторією, так і без неї. Це сприятиме, по-перше, оперативності залучення спеціалістів, оскільки спеціалізована пересувна лабораторія в той самий час може бути залучена до участі в С(Р)Д по іншому кримінальному провадженню, а їх кількість у кожній області обмежена, а по-друге, це дозволить співробітникам експертної служби підтримувати на належному рівні свої практичні навички щодо участі в С(Р)Д як спеціалістів.

Ще одним відомчим нормативно-правовим актом, який визначає організаційні основи залучення спеціаліста до участі в С(Р)Д, є Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

як спеціалістів у кримінальному провадженні. Відповідно до п. 3 розділу II цієї Інструкції, визначення конкретних співробітників та працівників ІСТЕ СБУ, які направляються як спеціалісти для участі в кримінальному провадженні, здійснюється директором ІСТЕ СБУ, його заступником або начальником Центру судових і спеціальних експертиз, керівниками відокремлених експертних підрозділів ІСТЕ СБУ, зважаючи на необхідність застосування відповідних спеціальних знань.

Розділ III Інструкції присвячений засадам організації участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях. Зокрема, визначений перелік посадових осіб, за рішенням яких спеціаліст залучається до участі в С(Р)Д; окреслені дії спеціаліста перед виїздом для участі в С(Р)Д (спеціаліст отримує інформацію про вид слідчої (розшукової) дії, інші відомі обставини та готує необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади); зазначено, що носії інформації (відеокасета, оптичний диск, флеш-накопичувач, інші знімні носії інформації), на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано аудіо-, відеозапис процесуальної дії, долучаються як додатки до протоколу; встановлено, що за результатами проведення слідчих (розшукових) дій залучений спеціаліст консультує слідчого, прокурора з питань можливості дослідження виявлених об'єктів, речей, документів, відбору зразків для проведення експертизи, доцільності вирішення інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів; визначено, що після завершення слідчих (розшукових) дій спеціаліст за дорученням слідчого, прокурора виготовляє фототаблиці, фотознімки, схеми, ескізи, які долучаються як додатки до протоколу. На керівництво Центру судових і спеціальних експертиз, керівники відокремлених експертних підрозділів ІСТЕ СБУ покладається обов'язок вжиття заходів, спрямованих на підвищення ефективності техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, для чого проводити інструктажі зі співробітниками та працівниками, які залучаються як спеціалісти до кримінального провадження, щодо дотримання ними заходів безпеки та забезпечувати

контроль за якістю роботи залучених спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій тощо.

Розділи IV та V Інструкції присвячено участі спеціаліста в проведенні, відповідно, огляду, обшуку та слідчого експерименту.

З урахуванням реалій збройної агресії російської федерації проти України заслуговує на увагу розділ VI Інструкції, у якому висвітлено особливості участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із вибухонебезпекою. Зокрема, у цьому розділі визначено, що спеціалісти-вибухотехніки виконують заходи з пошуку, огляду, розрядження, транспортування та знешкодження вибухових пристроїв і вибухових речовин (далі – спеціальні вибухотехнічні роботи) тільки після залишення небезпечної зони всіма сторонніми особами; доступ до ділянки місцевості, приміщення, транспортних засобів надається лише після завершення їх обстеження спеціалістами-вибухотехніками та підтвердження ними відсутності загрози вибуху тощо.

У розділі VII Інструкції наведено особливості участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з оглядом та вилученням технічних засобів з ознаками спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Зокрема визначено, що при проведенні слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з оглядом та вилученням технічних засобів з ознаками спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗ), за рішенням прокурора, слідчого або керівника органу досудового розслідування для участі в їх проведенні залучаються спеціалісти у сфері СТЗ; для пошуку та виявлення приховано встановлених СТЗ за рішенням прокурора, слідчого для участі в обшуку залучаються спеціалісти відповідної сфери компетенції (спеціалізації), зокрема спеціалісти у сфері технічного захисту інформації (далі – ТЗІ), які уповноважені на пошук радіозакладних пристроїв та виявлення технічних каналів витоку інформації з використанням спеціалізованого технічного обладнання.

Розділ VIII Інструкції визначає порядок залучення спеціаліста під час судового розгляду [180].

Таким чином, спеціалісти-криміналісти, які є штатними співробітниками органів досудового розслідування та державних судово-експертних установ, залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій у робочому порядку, завдяки безпосередній взаємодії керівників слідчих підрозділів зі спеціалістами або керівниками експертних установ. Ефективності й оперативності залучення таких фахівців сприяє також постійне чергування спеціалістів у складі слідчо-оперативних груп.

Так само достатньо простим є визначений на підзаконному рівні порядок залучення судово-медичних експертів та лікарів, як спеціалістів, до огляду трупа. Підпункт 1 п. 2 Розділу 3 Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України [186] встановлює, що працівники бюро судово-медичної експертизи проводять судово-медичне дослідження (зовнішній огляд) трупа на підставі постанови, направлення, відношення або іншого документа, складеного уповноваженою особою військової адміністрації, Національної поліції України, Служби безпеки України, прокуратури або інших уповноважених органів. Таким чином, звертатися до медичних установ із метою отримання допомоги їх працівників у кримінальному провадженні можуть як особи, які здійснюють досудове розслідування (слідчі, дізнавачі), так і їх керівники або прокурори. Крім того, ми позитивно оцінюємо те, що підзаконним актом не було забюрократизовано процедуру залучення медиків до проведення процесуальних дій.

При цьому однією з ключових засад залучення спеціаліста до С(Р)Д, особливо таких, які належать до першочергових і невідкладних, є своєчасність. Як зазначалося вище, залучення спеціаліста-криміналіста (інспектора-криміналіста) до участі в слідчих (розшукових) діях на практиці

не викликає труднощів. Однак більш складною є ситуація із залученням до участі у процесуальних діях спеціалістів-фахівців у деяких інших галузях знань.

Так, наприклад, невиправдано ускладненою є регламентована на підзаконному рівні процедура залучення до участі в процесуальних діях спеціалістів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно п. 6.4. Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, з метою залучення працівника органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, або судового експерта спеціалізованої державної установи, фахівця підприємства, установи, організації, або іншої особи, що володіє спеціальними знаннями та навичками як спеціаліста, відповідна посадова особа органу поліції, Служби безпеки України чи прокуратури завчасно (не пізніше ніж за десять днів до бажаної дати залучення) письмово звертається до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації для визначення інформації про конкретного працівника, який у подальшому буде залучений як спеціаліст [185].

Крім того, згідно із вказаним Порядком, уповноважена посадова особа органу поліції, Служби безпеки України чи прокуратури має зазначити: для яких потреб та з якою метою необхідне залучення спеціаліста (указати галузь знань та навичок, якими він має володіти, та орієнтовний перелік питань, що будуть поставлені перед ним); дату та приблизний час, на які необхідне його залучення; орієнтовне місце проведення слідчої чи процесуальної дії, якщо залучення спеціаліста пов'язано з виїздом до місця події; за необхідності виїзду (відрядження): повне найменування суб'єкта, діяльність (діяння) та, за

наявності, інші ідентифікуючі ознаки (код ЄДРПОУ, номер та дату спеціального дозволу на користування природними ресурсами тощо); інші відомості, потрібні для прийняття рішення для направлення спеціаліста. Зазначена інформація надається в тій частині, яка не може зашкодити досудовому розслідуванню на відповідній його стадії.

Після отримання інформації про можливість виділення конкретних осіб дізнавач, слідчий чи прокурор приймає рішення про залучення відповідної особи як спеціаліста, про що виносить постанову, копію якої направляє до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації або вручає спеціалісту [185].

Таким чином, для залучення спеціаліста до проведення конкретної слідчої (розшукової) дії слідчому, прокурору необхідно не пізніше ніж за десять днів до бажаної дати залучення, письмово звернутися до Державної екологічної інспекції, отримати відповідь із зазначенням прізвища конкретного спеціаліста та погодженою датою його участі в слідчій (розшуковій) дії, і вже за результатами такого листування виносити постанову про залучення спеціаліста.

Такий порядок може бути прийнятним у разі залучення спеціаліста до участі у проведенні С(Р)Д, які не належать до першочергових і невідкладних, як, наприклад, слідчий експеримент, а також до проведення судових дій, що зазвичай, плануються завчасно. Водночас, цей порядок фактично позбавляє слідчого, прокурора можливості залучення спеціаліста до участі в огляді місця події під час розслідування екологічних кримінальних правопорушень.

Зважаючи на викладене, враховуючи процесуальну вимогу щодо невідкладності проведення окремих слідчих (розшукових) дій, обмежені законом строки досудового розслідування, встановлення такого терміна завчасного звернення до уповноваженого органу державного нагляду (контролю) для погодження прізвища спеціаліста, місця та дати проведення слідчої (розшукової) дії, вбачається нераціональним і таким, що призводить

до затягування терміна досудового розслідування, а також можливої втрати доказів у кримінальному провадженні, а тому потребує внесення певних змін.

Залучення до проведення процесуальних дій «обов'язкових» спеціалістів може здійснюватися за загальним порядком виклику (ст. 133-138 КПК України). Як зазначалося в підрозділі 2.1. дисертації, п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК України зобов'язує спеціаліста прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду, а ч. 2 ст. 133 та ч. 2 ст. 134 КПК України уповноважують цих суб'єктів викликати осіб, чия участь у процесуальній дії є обов'язковою. Так психологи та педагоги можуть викликатися для виконання функцій спеціаліста в С(Р)Д за участі неповнолітніх та малолітніх осіб, а спеціалісти у сфері комп'ютерної техніки – для надання допомоги з копіюванням комп'ютерних даних.

Якщо підзаконними нормативно-правовими актами не визначено конкретного порядку залучення певного спеціаліста до участі в кримінальному провадженні, його запрошення здійснюється в «договірному» порядку. Ю. І. Азаров та Є. О. Рафальський слушно зазначають, що існує також і «неформальний» блок відносин між слідчим та спеціалістом [2, с. 89]. Тобто, спеціаліст для участі в проведенні процесуальної дії може бути запрошений й усно, телефоном, повідомленням у месенджері тощо. Погодимось з В. О. Яремчук, що вибір конкретного способу запрошення спеціаліста (усний чи письмовий) залежить від його галузі знань та місця роботи [274, с. 235]. Не існує і єдиної форми процесуального документа, яким оформлюється «письмове» залучення спеціаліста до кримінального провадження. Зокрема, аналіз практики Верховного Суду показав, що складання постанови про залучення спеціаліста до проведення окремих С(Р)Д не є обов'язковим [119, с. 144].

Важливим і водночас складним в організаційному плані є залучення до участі в слідчій (розшуковій) дії групи різнопрофільних спеціалістів. Теоретичні та практичні аспекти такої участі в С(Р)Д досліджувалися в працях В. В. Коваленка [79], А. В. Мировської [138], В. О. Яремчук та деяких

інших науковців. Зокрема В. О. Яремчук встановлено, що взаємодія групи спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій: 1) характеризується розділенням функцій залежно від сфери діяльності залучених спеціалістів; 2) визначається розподілом праці між спеціалістами залежно від характеру досліджуваних обставин кримінального правопорушення; 3) вимагає складання спільного плану участі декількох спеціалістів під час проведення слідчої (розшукової) дії; 4) обсяг і напрямки діяльності залежать від кількості одночасно залучених спеціалістів; 5) діяльність під час взаємодії залежить від рівня кваліфікації залучених спеціалістів. При цьому цитована авторка звертає увагу на необхідність урахування психологічних якостей залучених спеціалістів з метою недопущення виникнення конфліктів [272, с. 9-10].

Однак на практиці слідчому, зазвичай, складно належним чином скоординувати роботу декількох різнопрофільних спеціалістів. Зважаючи на це, слід погодитися з думкою В. В. Коваленка про те, що роль координатора дій різнопрофільних спеціалістів і якоюсь мірою посередника між такими спеціалістами і слідчим, має бути покладена на спеціаліста-криміналіста, як найбільш підготовленого суб'єкта у вирішенні більшості спеціальних питань [79, с. 208]. Аргументуючи свою позицію, цитований автор зазначає, що з усіх залучуваних до участі в слідчих діях спеціалістів, як правило, тільки спеціаліст-криміналіст має вищу юридичну освіту, володіє знаннями і навичками в галузі криміналістичної техніки, криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів, у галузі судової експертології та ін., що дає йому можливість у певних питаннях бути не тільки технічним помічником, але й науковим консультантом слідчого [79, с. 208].

Таким чином, загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначені деякими чинними підзаконними нормативно-правовими актами. Аналіз судово-слідчої практики показав, що як спеціалістів-криміналістів до проведення С(Р)Д найчастіше залучаються

інспектори-криміналісти, які є штатними співробітниками слідчих підрозділів, а також працівники (експерти) державних судово-експертних установ. Запрошення таких осіб здійснюється в робочому порядку завдяки безпосередній (переважно усній) взаємодії керівників слідчих підрозділів зі спеціалістами або керівниками експертних установ. Ефективності й оперативності залучення таких фахівців сприяє також постійне чергування спеціалістів у складі слідчо-оперативних груп. Спеціалістів-медиків до участі в процесуальних діях можуть залучати як особи, які здійснюють досудове розслідування (слідчі, дізнавачі), так і їх керівники або прокурори шляхом направлення медичній установі постанови, направлення, відношення або іншого документа.

Залучення до проведення процесуальних дій «обов'язкових» спеціалістів може здійснюватися за загальним порядком виклику (ст. 133-138 КПК України). У такий спосіб викликатися можуть психологи та педагоги для виконання функцій спеціаліста в С(Р)Д за участі неповнолітніх та малолітніх осіб, а також спеціалісти у сфері комп'ютерної техніки для надання допомоги з копіюванням комп'ютерних даних. Якщо підзаконними нормативно-правовими актами не визначено конкретного порядку залучення певного спеціаліста до участі в кримінальному провадженні, його запрошення здійснюється у «неформальному» порядку усно або шляхом направлення письмового документа.

Негативною визнано практику встановлення на підзаконному рівні складних бюрократизованих процедур залучення спеціалістів до кримінального провадження.

3.2. Організація і тактика використання допомоги спеціалістів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Тактичні особливості проведення окремих С(Р)Д за участю спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень у різні часи висвітлювалися в працях В. С. Бондаря, С. С. Вітвіцького, А. Ф. Волобуєва, О. О. Волобуєвої, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. В. Коваленка, Н. І. Клименко, О. А. Кравченка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, О. В. Одерія, М. Я. Сегая, І. В. Пиріга, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, А. М. Тимчишина, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського та інших науковців. Проте, попри вагоме наукове та практичне значення напрацювань вищезгаданих авторів, викладений у їхніх публікаціях матеріал має узагальнений вигляд, без конкретизації особливостей участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій саме на сучасному етапі, з урахуванням викликів, пов'язаних з війною російської федерації проти України та впровадженням новітніх досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю. Тож виникає потреба в розробці криміналістичних рекомендацій щодо участі спеціалістів – представників різних галузей знань – під час проведення слідчих (розшукових) дій в умовах сьогодення.

У залежності від характеру припису диспозиції процесуальної норми, яка регламентує участь спеціаліста, О. О. Бондаренко виділяє слідчі й інші процесуальні дії: а) у яких участь спеціаліста є обов'язковою в силу прямої вказівки закону; б) до проведення яких дізнавач і слідчий в силу закону мають право залучити спеціаліста; в) у яких участь спеціаліста законом не обумовлюється, але є можливою. Особливість процесуальних (слідчих) дій

другої та третьої групи полягає в тому, що вони можуть проводитися як за участі спеціаліста, так і без нього. Проведення ж процесуальних (слідчих) дій без спеціаліста, де його участь є обов'язковою в силу прямої вказівки закону, тягне за собою негативні наслідки. Результати такої слідчої (розшукової) дії не можуть мати доказового значення [17, с. 12].

На нашу думку, така класифікація може бути надалі розширена. Крім юридичного критерію обов'язковості залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій, можна також застосувати критерії типовості й повторюваності. Аналіз судово-слідчої практики та наукової літератури дозволили нам виокремити категорії спеціалістів, які є «універсальними» для окремих С(Р)Д, а також найбільш характерні випадки «ситуативного» використання допомоги фахівців під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Своєю чергою проведене нами опитування практиків (Додаток Б) дозволило встановити, до проведення яких слідчих (розшукових) дій спеціалісти залучаються найчастіше. Універсальним і незамінним учасником, котрий може бути залучений до участі в більшості С(Р)Д, є спеціаліст-криміналіст. Залучення спеціалістів інших галузей знань залежить від виду кримінального правопорушення, у рамках розслідування якого проводиться С(Р)Д, та специфічності завдань, які необхідно вирішити.

Чи не найбільш розповсюдженою в сучасних умовах слідчою (розшуковою) дією є **огляд**. Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних. Як зазначала В. О. Коновалова, огляд – це С(Р)Д, яка полягає в безпосередньому сприйнятті об'єктів із метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події а також обставин, що мають значення для кримінального провадження [104, с. 275].

Ч. 3 та ч. 7 ст. 237 КПК України визначають, що, з метою одержання допомоги з питань, які потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для

участі в огляді можуть запросити спеціалістів. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, під час проведення огляду спеціаліст може надавати слідчому допомогу технічного характеру, що є умовою ефективності та результативності цієї слідчої (розшукової) дії – оперативного відшукування та фіксації знарядь та слідів кримінального правопорушення, які «приховані» для особи, яка не володіє спеціальними знаннями.

Найбільш розповсюдженим та, мабуть, найбільш складним видом огляду є огляд місця події. Абсолютна більшість опитаних нами правоохоронців (80,6 %) повідомили, що у їхній практиці спеціалісти найчастіше залучаються саме до проведення такої процесуальної дії.

Огляд місця події (ОМП) є першочерговою та невідкладною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться під час розслідування переважної більшості кримінальних правопорушень. Дана процесуальна дія дає можливість дослідити обстановку, з'ясувати характер вчиненої події, отримати необхідну вихідну інформацію про обставини кримінального правопорушення та визначити напрями розслідування [240, с. 410].

Належна організація та ефективне проведення огляду місця події, як правило, не можливі без використання спеціальних знань, а відтак і залучення спеціаліста до проведення такої слідчої (розшукової) дії. Як зазначає А. В. Кофанов, взаємодія слідчого з обізнаними особами розпочинається з виїзду на місце події і далі продовжується на усіх етапах розслідування. Слідчий проводить огляд місця події та процесуально оформлює його результати. Спеціалісту слідчий доручає фотографування, виявлення, фіксацію та вилучення слідів на місці злочину, речей, мікрооб'єктів, застосування пошукової та іншої криміналістичної техніки,

виготовлення планів, схем. На наступному етапі слідчий та спеціаліст-криміналіст спільно аналізують отримані на першому етапі дані про подію злочину і можливих його учасників на підставі отриманої кожним із них інформації. На основі такого обміну інформацією розробляються та висуваються слідчі версії, узгоджуються заходи для їх перевірки, визначаються конкретні виконавці та розробляється узгоджений план розслідування [99, с. 53-54].

Склад спеціалістів, яких доцільно залучити до огляду місця події, як одного із видів огляду, залежить від виду вчиненого кримінального правопорушення. Незамінним учасником огляду слід вважати спеціаліста-криміналіста, оскільки саме до його компетенції належить допомога слідчому у виявленні, фіксації та попередньому дослідженні традиційних слідів кримінального правопорушення (рук, ніг, транспортних засобів тощо). Саме на спеціаліста-криміналіста покладається обов'язок проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого приміщення, ділянки місцевості, автомобіля чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки тощо. Наявність спеціальних знань і навичок виконання зазначених та інших видів робіт належить до компетенції саме спеціаліста-криміналіста, в якості якого, зазвичай, виступає інспектор-криміналіст.

В. О. Яремчук пропонує використовувати під час огляду місця події декількох спеціалістів: (1) які мають спеціальні знання різних профілів; (2) які мають спеціальні знання з однієї галузі, що підтверджується узагальненням кримінальних проваджень (справ); (3) залучати бригаду спеціалістів; (4) запрошувати групу спеціалістів при одночасному проведенні декількох оглядів місця події [272, с. 12].

Перед виїздом на місце події або по прибутті на нього слідчий повідомляє спеціалісту всю наявну в нього інформацію про подію, що сталася. На підставі її аналізу спеціаліст-криміналіст надає слідчому допомогу в визначенні науково-технічних засобів, що необхідні при огляді,

перевіряє їх комплектність і готовність до роботи; рекомендує фахівців, участь яких може бути доцільною чи необхідною [74, с. 99]. Цього вимагає й Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, відповідно до пп. 1 п. 1 Розділу IV якої перед виїздом для участі в ОМП спеціалісти, у тому числі спеціалізованої пересувної лабораторії, повинні отримати інформацію про подію, інші відомі обставини та підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади. По прибуттю на місце події слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події. Після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення ОМП [177].

Вважаємо, що до визначення меж, методів та послідовності огляду мають залучатися не лише спеціалісти-криміналісти, а й інші спеціалісти, залучені до процесуальної дії. Так, наприклад, у випадку вчинення кримінального правопорушення проти довкілля, спеціаліст еколог може повідомити учасникам огляду про можливі небезпечні ділянки на місці події.

Зважаючи на бойові дії, що відбуваються на території нашої країни через збройну агресію російської федерації, досить часто виникають ситуації, коли здійснити огляд місця події неможливо без значного ризику для життя та здоров'я членів слідчо-оперативної групи (близькість до лінії бойового зіткнення, «сіра зона», замінювання території тощо). Тому в сучасних умовах науковці рекомендують до оглядів місця події залучати також спеціалістів-вибухотехніків або представники ДСНС для забезпечення мінної безпеки учасників процесуальної дії [50, с. 78].

Труднощі з безпосереднім доступом слідчого та інших учасників огляду до обстановки місця події можуть виникнути і на мирній території України, наприклад, у гірській чи болотистій місцевості. У таких випадках суттєву допомогу слідчому може надати використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА), парк яких постійно розширюється і вдосконалюється.

Як зазначає Є. Є. Демидова, крім отримання візуального доступу до відповідних важкодоступних місць, це також надає можливість здійснити фото-, та відеофіксацію без фізичного безпосереднього перебування на місці події та вирішити ряд проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки осіб, які здійснюють процесуальну дію, оскільки в більшості випадків така місцевість є небезпечною для фізичного перебування особи на її території, а також дозволяє здійснити огляд значної території за мінімальний обсяг ресурсів, особливо це стосується часу [47, с. 63].

На сьогодні для фіксації ходу та результатів проведення огляду місця події А. В. Коваленко рекомендує використовувати сучасні побутові безпілотні літальні апарати (БПЛА). Наприклад, квадрокоптер DJI Air 2S може вести стабілізовану відео– та фотозйомку з роздільною здатністю до 5.4К, дистанційно управляється на відстані до 12 кілометрів, на одному заряді батареї здатний подолати до 18,5 км (31 хвилина польоту), розвиває швидкість до 21,6 кілометрів на годину [72, с. 123].

Зрозуміло, що керування безпілотним літальним апаратом вимагає від його оператора (зовнішнього пілота) певних навичок. Водночас, для належної фіксації обстановки місця події оператор дрона, також, має бути обізнаним щодо тактики огляду місця події та методів фіксації криміналістично значущої інформації, перш за все в наочно-образній формі, тобто з використанням методів криміналістичної фотографії та відеозапису. Якщо ж оператор БПЛА не є обізнаним щодо завдань огляду місця події, слідчий заздалегідь має поінформувати його щодо очікуваного результату, зокрема шляхом демонстрації зразків оформлення додатків до протоколу

огляду місця події, виготовлених при розслідуванні інших, аналогічних кримінальних правопорушень.

Як зазначають А. А. Когут, В. В. Білоус, Ю. О. Костенко та співавтори, технічна допомога, що надається спеціалістом, не повинна обмежуватися виключно здійсненням ним аерофото-, та відеозйомки і повинна включати виготовлення фототаблиць, 3D-аеропанорам, і 3D-аеротурів, змонтованих і відтитрованих відеограм. Повноті та всебічності висвітлення обставин кримінального провадження слугуватиме майстерне поєднання матеріалів наземної та повітряної зйомки, адже аерозйомка не замінює повністю решту технічних прийомів фіксування доказової інформації, однак у гармонійному поєднанні з ними здатна інноваційно забезпечити повноту і всебічність фіксації, необхідні для доведення поза розумним сумнівом обставин розслідуваного кримінального правопорушення [59, с. 50].

Сучасні можливості фото- та відеозйомки з БПЛА не обмежуються здійсненням фіксації загальної обстановки місця події з верхньої точки. Керований досвідченим оператором дрон здатен наблизитися до будь-якого недосяжного для безпосереднього сприйняття слідчим та іншими учасниками огляду об'єкта та зафіксувати сам цей об'єкт з різних боків та оточуючу його обстановку. Тобто, існує можливість здійснити орієнтуючу, оглядову, вузлову і навіть детальну фотозйомку. Для здійснення детальних знімків із БПЛА в потрібне місце може бути скинута масштабна лінійка, після чого здійснена фото- чи відеофіксація об'єкта, що має значення для кримінального провадження.

Значною перевагою використання БПЛА під час огляду місця події є можливість його «зальоту» у пошкоджені в результаті ворожих обстрілів великі за площею приміщення (наприклад, пошкоджений цех заводу, спортивна зала навчального закладу тощо, якщо проникнення до нього людей є небезпечним) і здійснення фіксації наявної там обстановки. Причому, слідчий має можливість на екрані планшета чи ноутбука в режимі реального часу спостерігати за обстановкою на місці події, що

демонструється з камер, встановлених на БПЛА, і, віддаючи команди оператору дрону, корегувати його політ, давати вказівки щодо зосередження (фіксації) уваги на певних вузлах чи деталях ситуації на місці події.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що більш ефективним для досягнення позитивного результату огляду місця події, буде залучення до участі у слідчій (розшуковій) дії спеціаліста-криміналіста, який має навички керування дроном, аніж звичайного оператора БПЛА. З цією метою було би доцільно включити до програми підготовки інспекторів-криміналістів спеціальний курс з керування безпілотними літальними апаратами, з урахуванням специфіки фіксації криміналістично значущої інформації в ході проведення слідчих (розшукових) дій, насамперед огляду місця події.

Під час проведення ОМП спеціалістам-криміналістам також традиційно доручається здійснення фото- та відеофіксації ходу й результатів такої процесуальної дії.

У ході огляду місця події використовуються такі види фотозйомки, як орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна, що дозволяє оптимально зафіксувати наявну обстановку. Використання ж відеозапису, порівняно із фотозйомкою, має певні переваги, завдяки можливості:

- фіксувати в динаміці в реальному масштабі часу різні події та явища, а потім відтворювати картину їх розвитку на екрані електронного видошукача, телевізійного приймача, монітора або проєктувати на кіноекран;
- синхронно фіксувати оптичний і звуковий сигнали;
- передавати за оперативної потреби відеоінформацію телевізійними каналами зв'язку (у тому числі одночасно з фіксацією);
- контролювати та змінювати хід і якість процесу фіксації зображення й звуку, а при відтворенні на екрані регулювати яскравість, контрастність, насиченість і чіткість отриманого зображення, рівень гучності звуку;
- багаторазово повторювати фрагмент відеозапису при відтворенні, здійснювати операцію «стоп-кадр» [220, с. 15].

З метою належної фіксації ходу та результатів огляду місця події за допомогою фотозйомки та відеозапису до участі в С(Р)Д слід залучати двох спеціалістів-криміналістів.

Як зазначалося вище, при проведенні С(Р)Д під час розслідування тяжких та резонансних злочинів як спеціалісти можуть бути залучені співробітники експертної служби МВС України. Так до участі в огляді місця події за фактом застосування вогнепальної зброї, як спеціаліста-баліста, доцільно залучити експерта, який спеціалізується на дослідженні вогнепальної зброї і боєприпасів.

Його завданнями під час ОМП є:

- виявлення, фіксація та вилучення слідів і предметів, які можуть стати речовими доказами (ефективніший пошук слідів зброї, більш точне визначення слідів, які могли залишитись на одязі зловмисника, зумовлені контактом зі зброєю, а також сприяння слідчому в розумовому моделюванні події кримінального правопорушення);

- виявлення та оцінка об'єктів на місці події (слідів рушничного мастила, вибухових речовин, застосування і зберігання зброї та її частин тощо);

- вибір та застосування науково-технічних засобів;

- участь у складанні протоколу огляду місця події та додатків до нього (знання спеціаліста-криміналіста в галузі судової балістики дозволяють більш точно описати виявлені сліди, підвищивши тим самим цінність протоколу, як процесуального документу та джерела доказів) [209, с. 423].

Останніми роками, особливо на прифронтових територіях України, спостерігається збільшення кількості випадків незаконного обігу вогнепальної зброї і боєприпасів. Багато випадків, коли злочинці, у тому числі члени диверсійно-розвідувальних груп, облаштовують схованки з вогнепальною зброєю і боєприпасами, які можуть бути заміновані. Для забезпечення безпеки членів СОГ до огляду таких схованок має бути залучений спеціаліст-вибухотехнік [81, с. 185].

У таких випадках спеціаліст-вибухотехнік має вживати заходів з пошуку, огляду, розрядження, транспортування та знешкодження вибухових пристроїв і вибухових речовин (далі – спеціальні вибухотехнічні роботи) тільки після залишення небезпечної зони всіма сторонніми особами. Доступ до ділянки місцевості, приміщення, надається лише після завершення їх обстеження спеціалістом-вибухотехніком та підтвердження ним відсутності загрози вибуху. Залучений спеціаліст-вибухотехнік проводить інструктаж з особами, присутніми під час огляду місця події, та надає консультації з питань дотримання заходів безпеки при поводженні з вибуховими пристроями або конструктивно схожими на них предметами. Переміщення вибухових пристроїв, або конструктивно схожих на них предметів здійснюються з мінімальною зміною зовнішнього вигляду предметів, обстановки місця події та супроводжуються фотозйомкою (відеозаписом) їх проведення, що долучається як додаток до протоколу слідчої (розшукової) дії тощо [180].

Зважаючи на триваючу агресивну війну російської федерації проти України, особливої актуальності набуває організація і тактика огляду місця події на деокупованих територіях, особливо місць стихійних поховань. З метою забезпечення ефективності таких процесуальних дій, М. С. Цуцкірідзе, С. Г. Кримчук, С. С. Вітвіцький та співавтори до складу СОГ, окрім слідчих, оперативних працівників та технічних помічників, пропонують включати:

– спеціалістів-криміналістів (інспекторів-криміналістів з криміналістичною лабораторією) кількість яких має бути збільшена до трьох осіб (для сприяння у вилученні речових доказів, їх упакуванні, фото- та відефіксації);

– спеціаліста-вибухотехніка (для проведення заходів з розмінування та перевірки на вибухонебезпечність місця виявлення трупів);

– судово-медичного експерта чи лікаря, якщо неможливо залучити судово-медичного експерта (для сприяння слідчому в огляду трупів) [145, с. 24; 26].

Велика кількість спеціалістів-криміналістів обумовлена необхідністю одночасного здійснення безперервної відеозйомки, фотографування, вилучення та пакування речових доказів.

Ключова роль у проведенні такого огляду належить залученому як спеціаліст медичному працівнику, котрий має оглядати кожне виявлене тіло особливу увагу, звертаючи увагу на фіксацію ушкоджень, які могли спричинити смерть та які можуть вказувати на катування потерпілих тощо. Науковці рекомендують для участі в огляді трупа залучати саме штатного судово-медичного експерта як спеціаліста в області судової медицини. Якщо останній із тих чи інших причин не може бути запрошеним, то з лікарів інших спеціальностей перевагу слід надати патологоанатому або хірургу [52, с. 24]. Лише за відсутності (недоступності) таких фахівців залучаються лікарі іншого профілю.

Беручи участь в огляді місця події і трупа, лікар-спеціаліст у галузі судової медицини (чи інший лікар) вирішує такі завдання:

- встановлює факт смерті і давність її настання;
- допомагає слідчому правильно й послідовно провести огляд трупа;
- надає допомогу слідчому у виявленні та вилученні слідів біологічного походження (схожих на кров, сперму, інші виділення людини, волосся) на різноманітних предметах, знаряддях та інших об'єктах;
- допомагає описати результати огляду трупа й речових доказів біологічного походження в протоколі огляду місця події, який веде слідчий;
- висловлює попередні судження (в усній формі) про характер, механізм і давність утворення виявлених ушкоджень, про знаряддя травми, а також з інших питань медичного характеру, які виникають у слідчого в процесі огляду трупа;

– за необхідності консультує слідчого при складанні направлення (постанови) про призначення судово-медичного дослідження (експертизи) трупа та експертизи вилучених речових доказів біологічного походження, зокрема, надає йому допомогу при формулюванні запитань, які підлягають вирішенню;

– звертає увагу слідчого на всі особливості, які, на його думку, мають значення для даного випадку, а також дає пояснення з приводу виконуваних ним дій [149, с. 16-17].

Під час огляду трупа на місці події для дослідження трупних змін та суправітальних реакцій судово-медичний експерт застосовує такі науково-технічні засоби: ртутний термометр – для вимірювання температури повітря, води, трупа; електротермометр – для вимірювання температури трупа в тканинах печінки; динамометр – для дослідження трупних плям; металевий стержень чи лінійку – для виклику ідіомускулярної пухлини; неврологічний молоток – для проведення проби на механічне подразнення скелетних м'язів та сухожильних рефлексів; прилад для електроподразнення скелетних м'язів; розчин пілокарпіну й атропіну – для перевірки реакції очей; шприц туберкуліновий та голки – для ін'єкцій; хронометр – для засікання часу зміни кольору трупних плям; діагностичні таблиці, номограми [239, с. 12].

Утім, залучення лікаря може бути актуальним не тільки до огляду місця події, пов'язаного з оглядом трупа. Погодимося з В. Г. Дрозд, що спеціаліст у галузі судової медицини може допомогти визначити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, механізм їх утворення, знаряддя, які для цього застосовувалися, психічний стан потерпілого після факту насилля і можливість спілкування з ним для отримання інформації про обставини злочину [51, с. 14].

У залежності від виду розслідуваного кримінального правопорушення до огляду місця події можуть залучатися й інші спеціалісти. Так при розслідуванні незаконної порубки лісу до участі в огляді місця події О. М. Пилипенко пропонує залучати спеціалістів екологів [150, с. 91, 94]. За

даними О. І. Ревенко, при розслідуванні незаконного видобування вугілля до проведення огляду місця події як спеціалісти залучалися: спеціаліст-криміналіст (75 %); громадські інспектори з охорони довкілля (89 %), маркшейдери (77 %); геологи (67 %); інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель (54 %); працівники санітарно-епідеміологічної служби (45 %); судово-медичний експерт (25 %); лісники (19 %) [206, с. 122].

Досить часто під час огляду місця події виникає необхідність проведення попередніх досліджень. На думку О. О. Волобуєвої, таке дослідження полягає в пізнавальній діяльності, яка має позапроцесуальний характер і здійснюється як слідчим самостійно, так і з залученням спеціаліста до дослідження й оцінки виявлених у ході проведення слідчих (розшукових) дій матеріальних слідів злочину, у процесі якого слідчий або спеціаліст, використовуючи свої спеціальні знання і застосовуючи науково-технічні засоби й методи, визначає відносність виявлених слідів до розслідуваної події, установлює механізм їх утворення й ознаки слідоутворюючих об'єктів для одержання орієнтовних даних про анатомічні, професійні та інші характеристики особи, що скоїла злочин, про механізм скоєння злочину й інші обставини, які мають значення в справі [37, с. 15].

Об'єктивними передумовами проведення попереднього дослідження є: невідомі або незрозумілі обставини скоєння злочину; недостатньо фактичних даних, які дозволяють відтворити механізм злочину; цілком відсутні або є обмеженими відомості про особу, що скоїла злочин; незрозуміла доказова значимість виявлених слідів і речових доказів; можливе зникнення (знищення) слідів; якщо без результатів такого дослідження неможливо розв'язати інші невідкладні питання під час проведення слідчої (розшукової) дії або досудового розслідування взагалі [37, с. 14-15].

Таким чином, у сучасних умовах універсальними для огляду місця події спеціалістами можна визнати спеціалістів-криміналістів (надають допомогу з виявленням, фіксацією та вилученням слідів кримінального

правопорушення), операторів БПЛА (залучаються для аерофото-, відеофіксації відкритих місцевостей), вибухотехніків (забезпечують мінну безпеку учасників СОГ на доеокупованих територіях та в зонах, де велись бойові дії, вилучають вибухові речовини та пристрої), судово-медичні експерти чи лікарі (є обов'язковими учасниками зовнішніх оглядів трупів). Обрання й залучення ситуативних спеціалістів здійснюється, з огляду на особливості речової обстановки місця події.

Огляд речей і документів зазвичай здійснюється в ході огляду місця події чи обшуку, тобто на місці їх виявлення. Утім, відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК України, у разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатаються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд й опечатування. Такі випадки на практиці зустрічаються досить часто, особливо щодо огляду документів.

Метою огляду речей і документів є отримання інформації, що має значення для кримінального провадження. За даними опитаних нами практиків, до цього різновиду огляду спеціалісти залучаються в 40,8 % випадків. Найчастіше він проводиться за участі спеціаліста-криміналіста.

У спеціальній літературі не існує єдиного, загальноприйнятого визначення поняття документа. Тому для потреб нашого дослідження ми використовуємо визначення, запропоноване С. Й. Гонгалом, на думку якого документом є інформація, зафіксована спеціальними символами, зрозумілими для людини або придатними для розкодування машиною, на матеріальних носіях та/або в електронних (магнітних) полях з метою збереження, передачі та посвідчення відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час судового провадження [42, с. 11].

Як свідчать результати вивчення судово-слідчої практики серед документів – об'єктів огляду, у кримінальних провадженнях найчастіше зустрічаються паспорти (внутрішні і закордонні), посвідчення особи, перепустки, документи що дозволяють безперешкодне пересування в

комендантську годину, товаро-транспортні документи, кліше печаток та штампів, факсиміле підписів посадових осіб тощо. При огляді таких документів слід звертати увагу на ознаки їх підробки. Як відомо, за обсягом внесених змін підробка документів може бути повною або частковою [283, с. 199].

Як зазначає Н. В. Тимофеева, завданнями спеціаліста в ході огляду документів є визначення доцільності та послідовності їх огляду; обґрунтування припущень про відношення певних документів до обставин кримінального правопорушення; роз'яснення їх змісту під час безпосереднього огляду документів; допомога у фіксації результатів огляду тощо [236, с. 16].

Огляд документів, як і інших предметів, здійснюється таким чином, щоб забезпечити збереження слідів (папілярних візерунків, запахових слідів, мікрооб'єктів тощо). Г. С. Бідняк наголошує на потребі правильно пакувати всі зазначені об'єкти [10, с. 78]. Під час огляду документів спеціаліст-криміналіст має використовувати відповідні науково-технічні засоби (збільшувальні лупи, портативні ультрафіолетові випромінювачі, засоби фото- чи відеофіксації тощо). За результатами такого огляду слідчим може бути прийнято рішення про призначення технічної експертизи документів.

Якщо об'єктом огляду виявляться бухгалтерські документи, їх огляд доцільно проводити за участю спеціаліста-бухгалтера. Залежно від змісту документів, до їх огляду можуть залучатися інші вузькопрофільні спеціалісти.

Серед речей об'єктами огляду найчастіше є предмети одягу, взуття, аксесуари, побутові речі тощо. Так під час огляду предметів одягу має бути залучений спеціаліст-криміналіст, який може надати допомогу у виявленні, фіксації й упакуванні слідів крові, сперми, мікрОВОЛОКОН тощо. При цьому дуже важливо чітко зафіксувати локалізацію виявлених слідів, що в подальшому може дати можливість встановлення факту контактної взаємодії.

До огляду речей окремих категорій доцільно залучати відповідних вузькопрофільних спеціалістів. Наприклад, огляд зброї та боєприпасів варто

проводити за допомоги спеціаліста-баліста, наркотичних речовин – хіміка, транспортних засобів – механіка-автотехніка тощо.

Відтак, під час проведення огляду речей чи документів спеціалісти-криміналісти надають допомогу щодо попереднього дослідження та фото-, відеофіксації об'єктів; спеціалісти інших профілів залучаються ситуативно, залежно від особливостей предмета чи змісту документа, який оглядається.

Ще одним розповсюдженим різновидом огляду є **огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних**. Анкетування практиків показало, що до проведення такої С(Р)Д спеціалісти залучаються в більш ніж половині (53,6 %) випадків.

Огляд комп'ютерної техніки не передбачений КПК України як окрема слідча (розшукова) дія, а огляд комп'ютерних даних регламентований ч. 1, 2 ст. 237 КПК України. На думку А. В. Коваленка, огляд комп'ютерних даних – це гласна слідча (розшукова) дія, що проводиться стороною обвинувачення із використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіовізуального виразу комп'ютерних даних з метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження [70, с. 54].

На сьогодні в переважній більшості кримінальних проваджень як речові докази фігурують засоби комп'ютерної техніки (мобільні телефони, планшети, ноутбуки, стаціонарні комп'ютери тощо), які після виявлення підлягають огляду.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі). Причому, як оригінали, судом визнаються копії даних, які виготовлені за участі спеціаліста.

Відповідно до п. b ст. 1 Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, комп'ютерні дані – це будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки в комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою [93].

Згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України, дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, визнаються судом як оригінал документа тільки за умови, що були виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста. Таким чином, залучення спеціаліста до проведення огляду комп'ютерної техніки чи комп'ютерних даних фактично є обов'язковим. Результати проведеного нами анкетування практиків показали, що 33,4% прокурорів, 27,9% слідчих/дознавачів, 7,5% інспекторів-криміналістів та 15,9% судових експертів підтримали нашу позицію про те, що така процесуальна дія має проводитися виключно за участі спеціаліста.

Погоджуємося з А. В. Коваленком, що така вимога закону продиктована потребою унеможливити внесення змін до комп'ютерних даних під час їх копіювання, з чим, на думку законодавця, здатний упоратися тільки спеціаліст [69, с. 194]. Проте, як зазначалося в підрозділі 2.1. дисертації, ч. 4 ст. 99 КПК України не визначено, спеціаліста якого профілю потрібно залучити для виготовлення копій комп'ютерних даних.

Так, наприклад, отримання копій (вилучення матеріалів) відеозйомки цифровою камерою відеоспостереження з приміщення, що належить суб'єкту господарювання, на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, або ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи, необхідно здійснювати із залученням спеціаліста з метою забезпечення допустимості

відповідних доказів [116, с. 574]. Дотримання вказаної процедури (залучення спеціаліста) забезпечить визнання судом копії відеозапису з цифрової камери відеоспостереження як оригіналу документа. Це також стосується отримання копій документів в електронній формі з мобільних телефонів, комп'ютерів, планшетів та інших електронних засобів комунікації.

На думку науковців, залучення спеціаліста в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки є запорукою збереження цифрової інформації, яка в майбутньому підлягає дослідженню під час проведення комп'ютерно-технічної експертизи [241, с. 42]. Вважаємо, що таку рекомендацію варто поширити на проведення оглядів комп'ютерної техніки й комп'ютерних даних та закріпити її в КПК України. Для цього до ч. 4 ст. 99 КПК України потрібно внести зміни та після слів «...залученням спеціаліста» додати *«в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки»*.

Крім того, під час огляду комп'ютерної техніки, зокрема мобільних телефонів, планшетів, ноутбуків, периферійних пристроїв персональних комп'ютерів – клавіатур та миш-маніпуляторів, доцільним може бути залучення спеціалістів-криміналістів для виявлення та фіксації слідів рук користувачів таких приладів.

У певних випадках огляд комп'ютерних даних є одним із основних засобів отримання інформації про ознаки кримінального правопорушення. Зокрема, під час розслідування колабораційної діяльності, особливо, коли кримінальне правопорушення вчинене на тимчасово окупованій території, з цією метою здійснюється огляд вебсторінок, що містять інформацію про діяльність колаборантів. Такі сторінки можуть містити текстові повідомлення, фотознімки, аудіо- та відеозаписи (наприклад, інтерв'ю, сюжети новин засобів масової інформації окупантів тощо) про діяльність органів окупаційної влади, їх підприємств, установ та організацій, незаконні правоохоронні та судові органи окупантів, осіб що їх очолили; про діяльність закладів освіти на тимчасово окупованих територіях; про осіб, що

здійснюють господарську діяльність у взаємодії з окупантами тощо [210, с. 197].

Так вироком Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 23 січня 2024 року у справі № 194/888/23 по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, встановлено, що, згідно з протоколом огляду від 30 травня 2023 року та фототаблиці до нього, проведеним оглядом було встановлено вебсторінку соціальної мережі «Однокласники», а саме профіль «ОСОБА_6». При прогортванні вищевказаного профілю в стрічці («ленте») було встановлено публікації, які поширював користувач з поміткою «считает классным». Вказані публікації мають ознаки публічного заперечення здійснення збройної агресії рф проти України, виправдання, визнання правомірною збройну агресію рф проти України [33].

Зауважимо, що спеціалісти в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки мають залучатися також і до проведення зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 245-1 КПК України, зміст цієї С(Р)Д полягає в одержанні слідчим, прокурором від особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за винятком місць, що відносяться до приватних помешкань осіб. Згідно з ч. 2 ст. 245-1 КПК України, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участю спеціаліста.

Таким чином, залучення спеціаліста в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки є обов'язковим для виготовлення копій інформації,

що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, для виготовлення копій інформації з комп'ютерних систем або їх частин, які вилучаються, з використанням технічних засобів, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів володільця, а також для зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. До огляду комп'ютерної техніки також доцільно залучати спеціалістів-криміналістів, які можуть надати кваліфіковану допомогу з виявлення та вилученням матеріально-фіксованих слідів на цих пристроях.

Ще однією розповсюдженою на практиці слідчою (розшуковою) дією є **допит**. В. Ю. Шепітько визначає цю С(Р)Д як процесуальну дію, яка являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [256, с. 265]. Процесуальний порядок проведення допиту у кримінальному провадженні визначено ст. 223–226, 232, 256 чинного КПК України. Проведене нами опитування практиків показало, що до проведення допитів на сучасному етапі залучаються спеціалісти в 16,7 % випадків.

В. О. Яремчук зазначає, що під час допиту найчастіше як спеціалістів залучають педагогів (37,4 %); лікарів (37,4 %); перекладачів (29,6 %); інших спеціалістів – бухгалтерів, фахівців у галузі трудового законодавства, фінансового права, ревізорів, програмістів тощо (18,3 %); психологів (16,1 %); поліграфологів (3,0 %) [272, с. 12].

Результати вивчення судово-слідчої практики та спеціальної літератури свідчать про те, що допомога спеціалістів може бути корисною для слідчого на всіх стадіях допиту.

Як зазначає А. В. Мировська, спеціаліст, який бере участь у допиті, сприяє вирішенню таких основних завдань: визначення й уточнення мети, завдань, предмета допиту, тобто допомагає окреслити коло найбільш значущих обставин, що підлягають з'ясуванню в допитуваного; визначення припущень про версії захисту, які може висунути допитуваний; визначення доказів, необхідних для пред'явлення в ході допиту; з'ясування максимально можливого кола питань, на які необхідно отримати відповіді від особи, яку допитують; чітке, грамотне формулювання питань; вибір найбільш доцільних тактичних прийомів допиту; з'ясування й уточнення обставин, для розуміння яких необхідні спеціальні знання; отримання повних, конкретних і правдивих показань, об'єктивне оцінювання їх доказового значення, зведення до мінімуму або виключення додаткових допитів. Підсумком підготовчих дій слідчого та спеціаліста до допиту зазвичай є складання письмового плану [139, с. 90].

З наведеним можна погодитися з певними застереженнями. Зокрема, спеціаліст навряд чи зможе 1) посприяти визначенню припущень про версії захисту, які може висунути допитуваний; 2) вибору найбільш доцільних тактичних прийомів допиту; 3) об'єктивно оцінити доказове значення показань, адже все наведене належить до виключної компетенції слідчого.

Для вибору потрібного спеціаліста (або спеціалістів) для участі в допиті слідчий має визначитися: а) із фахом спеціаліста, якого слід залучити, залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення, що він враховує в організації і тактиці проведення допиту; б) із категорією (віком, професією та ін.) допитуваної особи; в) із предметом допиту, чи містить він відомості, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання; г) у разі клопотання сторони захисту про залучення спеціаліста слідчий має попередньо вирішити питання про таку доцільність та вжити відповідних організаційних заходів; г) із завданнями, які буде виконувати спеціаліст; д) яка саме потрібна допомога спеціаліста (надання консультативно-довідкової допомоги, роз'яснення показань допитуваної особи тощо) [238, с. 200]. Таким чином, обрання

спеціаліста певного профілю може залежати від категорії кримінального правопорушення, процесуального статусу допитуваного, предмету та ситуації допиту тощо.

Як зазначалось у підрозділі 2.1. дисертації, у певних, визначених кримінальним процесуальним законом випадках, участь спеціаліста під час проведення допиту є обов'язковою. Так, згідно з ч. 1 ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Відповідно до ч. 1 ст. 227 КПК України, при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Із наведених норм слідує, що кримінальний процесуальний закон зобов'язує слідчого залучити законного представника (в обов'язковому порядку) і, на власний розсуд, педагога або психолога. По суті, законодавець педагога і психолога ставить на один щабель.

Утім, Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду в постанові від 22 травня 2018 року в справі № 296/4041/16-к, розглянувши у судовому засіданні касаційну скаргу заступника прокурора Житомирської області на ухвалу Апеляційного суду Житомирської області від 19 червня 2017 року щодо ОСОБА_6, обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України, зазначив, що за змістом ч. 1 ст. 226, ч. 8 ст. 228, ч. 1 ст. 354 КПК при проведенні слідчої дії з неповнолітнім потерпілим та його допиті в суді участь педагога не є обов'язковою, якщо процесуальна дія проводиться за участю законного представника [161].

На наш погляд, варто погодитися з думкою Н. В. Павлової про те, що під час допиту дитини, постраждалої від насильства, насамперед коли передбачається використовувати анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби, участь психолога повинна бути не альтернативною, а обов'язковою [148, с. 10], а також Д. В. Куриленка, який зазначає, що для участі у

проведенні процесуальних дій з малолітніми та неповнолітніми слід залучати психолога, який має досвід роботи саме в тій віковій групі, до якої належить малолітній або неповнолітній, і лише як виняток – педагога [121, с. 13].

Останніми роками в Україні все більшого поширення в практиці розслідування кримінальних правопорушень, у яких фігурують неповнолітні або малолітні особи, набуває методика «Зелена кімната», яка являє собою два приміщення: в одному з них облаштовано ігровий зал, де з дитиною працюватиме психолог чи медик, інше, де перебуватимуть слідчий та інші учасники С(Р)Д, призначене для спостереження. Завдяки спеціальним методикам роботи та комфортним умовам, мінімізується стрес та переживання дитини під час перебування в поліції [243, с. 272].

Метою створення так званих зелених кімнат є проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних провадженнях, де вони фігурують як потерпілі чи свідки в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини [101, с. 9].

Основною метою проведення опитування (допитів) в такій кімнаті є запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих (розшукових) дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери. Оснащення такої кімнати дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психофізіологічних особливостей [101, с. 4].

У процесі опитування (допиту) дитини спеціаліст-психолог може

- 1) налагодити контакт та взаємодію з дитиною;
- 2) допомогти сформулювати запитання, які будуть зрозумілими для дитини відповідного віку;
- 3) зменшити рівень ретравматизації дитини;
- 4) скласти професійний висновок за результатами участі в опитуванні (допиті), який у подальшому може бути досліджений судовим експертом, учасниками кримінального провадження та в суді;
- 5) оцінити достовірність показань дитини;
- 6) оцінити рівень завданої

дитині шкоди та надати їй першу психологічну допомогу; 7) сформулювати рекомендації для подальшої організації роботи з дитиною [137, с. 39].

Саме спеціаліст-психолог повинен перебувати в «зеленій кімнаті» і спілкуватися з малолітніми потерпілими, у тому числі з використанням анатомічних ляльок. Спеціаліст-психолог має бути тієї ж статі, що й дитина. Решта учасників С(Р)Д повинні знаходитись в іншому приміщенні й спостерігати за перебігом подій в «зеленій кімнаті» на телевізійних моніторах. Камери та мікрофони в «зеленій кімнаті» мають бути прихованими, щоби не викликати в дитини негативних емоцій.

Зазначимо, що методика «Зеленої кімнати» вже досить активно використовується українськими правоохоронцями для опитування малолітніх осіб. Так вироком Баглійського районного суду м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області від 20 липня 2022 року в справі № 174/523/20 за фактом кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 156, ч. 4 ст. 301-1, ч. 1 ст. 309 КК України, за результатами допиту в судовому засіданні свідка ОСОБА_17, встановлено, що вона працює психологом комунального закладу № 57 у м. Дніпро. Проходила спеціальну підготовку для роботи з дітьми, які зазнали сімейного насильства. Була запрошена слідчим у даному провадженні для опитування малолітньої дівчинки, якій на той час виповнилося 4 роки. Під час опитування були присутні матір, сестра дитини та слідчий. Спілкувалися з дитиною про те, як вона проводить свій вільний час після садочку. Дитина не усвідомлювала послідовність днів тижня, робочі та вихідні дні не відрізняла, не могла назвати всіх членів родини. Згадала про тата, але сказала, що його треба знайти. Розповіла, що після дитячого садочку з нею грається матір, назвати, що саме робить мати дитина не змогла, але показала на собі та на ляльках як саме вона грається: притискувала, гладила, торкалася себе та ляльок поміж ніг (у неї це викликало бурхливі емоції). Розвиток дитини відповідав нормі. Опитування здійснювалось у так званій зеленій кімнаті, причому, слідчий, який веде запис, знаходився за склом. Психологу і опитуваній дитині не видно, що

відбувалось за склом. Дитина негативних емоцій під час спілкування не виказувала, але в майбутньому це може бути психотравмуючим досвідом [19].

Дніпровський районний суд м. Київ, розглянувши кримінальне провадження № 12023100040003495 по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 186 КК України у вироку від 08 квітня 2024 року, у кримінальному провадженні № 755/15984/23 зазначив, що постановою старшого слідчого Дніпровського УП ГУ НП у м. Київ від 04.10.2023 як спеціаліста було залучено психолога та разом, за її участі й за участі законного представника – мами ОСОБА_13, було проведено бесіду з малолітнім свідком за методикою «Зелена кімната». За результатами вказаного допиту складений висновок спеціаліста-психолога, без номеру та дати, згідно з яким подія мала вплив на загальний емоційний фон дитини, а саме: залишила в її свідомості відбиток у відчутті загрози та потреби ходити до школи з дорослими, оскільки вона відчуває небезпеку коли сама [21].

Таким чином, до участі в допиті малолітньої особи слід залучати законного представника та спеціаліста-психолога. Педагоги до участі в такому допиті залучаються на розсуд слідчого, з огляду на конкретну слідчу ситуацію, вік та рівень розвитку дитини, мету допиту та вид розслідуваного кримінального правопорушення тощо.

Специфічними є завдання педагога під час допиту, які полягають у наданні допомоги слідчому при проведенні даної С(Р)Д з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх, умов їх виховання та особливостей психічного розвитку. Звідси випливає і вимога, яка має пред'являтися до педагогів. Як слушно зазначає О. М. Процюк, педагог повинен бути спеціалістом у певній віковій категорії неповнолітніх, оскільки відомо, що підлітки часто в складній для них життєвій ситуації стають замкнутими і, водночас, при вмілому до них підході швидше, ніж дорослі, стають довірливими. Участь педагога в підготовці до допиту неповнолітнього,

насамперед, полягає у вивченні обставин події, матеріалів провадження, пов'язаних із характеристикою особистості неповнолітнього [203, с. 254].

У кримінальних провадженнях щодо вчинення сексуального насильства стосовно малолітньої особи, крім зазначених вище спеціалістів, також запрошуються інші обізнані особи, наприклад, лікар, який є спеціалістом у галузі акушерства та гінекології. Він може професійно поставити запитання у формі, прийнятній для дитини, та, зважаючи на показання, отримані від малолітньої особи, з'ясувати дії фізичного характеру, визначити наявність чи відсутність статевого акту, факту проникнення в інші природні отвори, характер насильства тощо [148, с. 10].

У випадках, коли участь спеціаліста у проведенні допиту не вимагається законом, залучення тих чи інших обізнаних осіб відбувається на розсуд особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію. Обрання профілю конкретного спеціаліста здійснюється залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення та сутності питань, розуміння яких потребує відповідних спеціальних знань.

Так до допиту свідків під час розслідування незаконного видобування вугілля О. І. Ревенко рекомендує залучати спеціалістів, якими можуть виступати інженерно-технічні працівники вугільних підприємств або науково-дослідних інститутів Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. Зазначені особи вже на стадії підготовки до даної слідчої (розшукової) дії можуть роз'яснити слідчому незрозумілі технічні терміни, конструктивні особливості вилучених засобів, намітити черговість технічних питань, які необхідно з'ясувати та ступінь їх конкретизації. Під час безпосередньої участі в допиті спеціалісти можуть допомогти слідчому: інтерпретувати відомості, що повідомляються допитуваним, який оперує в показаннях спеціальними термінами; правильно сформулювати уточнюючі та конкретизуючі питання; звернути увагу на обставини, які умисно або через незнання спотворюють допитувані; обрати точні формулювання, які заносяться в протокол слідчої (розшукової) дії; виокремити дані, які можуть

стати необхідними для проведення експертиз; запобігти дачі неправдивих показань зі спеціальних питань; об'єктивно й точно зафіксувати показання допитуваного тощо [207, с. 282].

Під час розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником можуть бути залучені різні фахівці, які володіють знаннями та практичними навичками відповідного фаху, а саме: 1) особи, обізнані із сучасною класифікацією хвороб і методами обстеження, діагностування, лікування, реабілітації та диспансеризації хворих (лікарі різних спеціальностей, фельдшер, акушер, судово-медичний експерт); 2) особи, які виготовляють і контролюють якість лікарських засобів, здійснюють зберігання та відпуск лікарських засобів (провізор, фармацевт); 3) психолог; 4) експерт-криміналіст [232, с. 314].

На стадії підготовки до допиту допомога спеціаліста може полягати в наданні слідчому консультацій зі спеціальних питань. Так при підготовці до допиту підозрюваного під час розслідування економічних злочинів спеціаліст-бухгалтер, вивчивши наявні в розпорядженні слідчого бухгалтерські документи, допоможе сформулювати перелік та послідовність питань, які необхідно буде поставити допитуваному та визначити перелік документів, які необхідно буде пред'явити підозрюваному з метою викриття неправдивих показань.

Як зазначає В. В. Коваленко, уже сам собою факт участі спеціалістів визначеного профілю в допиті може створити певний психологічний вплив на допитуваного. Наприклад, повідомлення підозрюваному у фальшивомонетництві про участь у допиті спеціаліста в галузі поліграфії може вплинути на лінію поведінки допитуваного, змусити його відмовитися від дачі неправдивих показів [79, с. 221].

Суттєву допомогу слідчому в підготовці та проведенні допиту, незалежно від вікової групи допитуваного, може надати спеціаліст-психолог. Тактичною особливістю, у випадку залучення психолога до процесу допиту, є надання можливості останньому ще до початку допиту ознайомитись із

матеріалами кримінального провадження, які, зокрема, характеризують особу допитуваного. На підставі отриманих даних й усвідомлення предмета допиту психолог зможе спрогнозувати поведінку допитуваного, надати слідчому допомогу у формулюванні питань, визначити послідовність їх постановки тощо. Рекомендації психолога стануть у пригоді для визначення найбільш доречного моменту проведення допиту, місця та тривалості його проведення, що, своєю чергою, може бути зумовлено віковими й індивідуальними особливостями допитуваного [139, с. 91].

Якість участі спеціаліста в допиті визначається тим, наскільки швидко він зможе прокоментувати та перевірити показання допитуваної особи, у результаті чого слідчий може змінювати тактику проведення слідчої (розшукової) дії, змінювати або ставити додаткові питання. Як результат, допитуваний дає більш точні показання, розуміючи, що вони можуть бути одразу перевірені [58, с. 454]. Для вирішення таких завдань спеціаліст самостійно (з дозволу слідчого) або разом зі слідчим застосовує певні тактичні прийоми.

Зважаючи на потенційну небезпеку відмови підозрюваних осіб від наданих раніше показань, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, у край бажаним є відеофіксація абсолютно всіх допитів [80, с. 175].

Наявність відеозапису допиту може стати в нагоді і в тих випадках, коли до участі в слідчій (розшуковій) дії залучався перекладач. Такий відеозапис, з одного боку, дасть можливість перевірити точність перекладу та викрити можливу передачу інформації допитуваному та від допитуваного, з іншого – здійснення відеозапису під час допиту може застерегти перекладача від вчинення протиправних дій.

З цією метою до участі у проведенні допитів має бути залучений спеціаліст-криміналіст, який зможе належним чином зафіксувати його хід. При цьому на отриманому відеозаписі повинні бути чітко зафіксовані

промови й зображення допитуваного, слідчого, захисника та інших осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії.

Вагомою є роль спеціалістів під час участі в допиті, який проводиться в режимі відеоконференції. При залученні декількох (групи) спеціалістів одні з них допомагають слідчому в користуванні комп'ютерною технікою, а інші фіксують перебіг допиту з використанням відеозйомки [275, с. 206].

На сучасному етапі до проведення допиту можуть залучатися спеціалісти-поліграфологи із відповідними технічними засобами – поліграфами. З цього приводу цікавою є позиція Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду у справі № 183/3452/19 від 26 січня 2023 року, який зазначив, що результати використання поліграфа в досудовому розслідуванні можуть мати доказове значення лише у виді такого доказу, як висновок експерта, але для цього потрібно внести відповідні зміни до КПК України. Чинним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням спеціального технічного засобу – поліграфа (детектора брехні) та використання отриманих даних як доказу [160]. Таким чином, висновок чи довідка спеціаліста-поліграфолога не можуть використовуватись як доказ у кримінальному провадженні, проте, безумовно, такі дослідження впливають на позицію судді та інших учасників кримінального провадження та формування переконання у винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, що має бути підтверджене іншими належними та допустимими доказами.

Одним із найбільш складних різновидів допиту вважається одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Ч. 9 ст. 224 КПК України дозволяє слідчому, прокуророві провести такий допит для з'ясування причин розбіжностей у показаннях допитуваних.

Через складність наведеної слідчої (розшукової) дії, до її проведення рекомендується залучати спеціалістів різного профілю. На думку І. А. Жалдак, у разі необхідності проведення одночасного допиту участь спеціаліста є дуже важливою, оскільки з'ясування істотних суперечностей

часто пов'язане із з'ясуванням спеціальних питань, для роз'яснення яких запрошується спеціаліст. Він може надавати суттєву допомогу слідчому, прокурору в постановці питань, виявленні неправди в показаннях, визначенні причин суперечностей, що виникли, і встановленні дійсного стану речей [55, с. 65-67].

В. В. Коваленко пропонує залучати до участі в одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб спеціаліста психолога-криміналіста (фахівця в галузі кримінальної психології та криміналістики), який може допомогти слідчому зважити ризики отримання негативного результату, тобто вірогідність того, що особа, яка дала правдиві показання, змінить їх на неправдиві під впливом іншої особи; визначити і припинити можливі прояви психологічного тиску одного допитуваного на іншого, які можуть бути вчинені з використанням висловлювань, міміки, інтонації, жестів тощо, а також спеціаліста-криміналіста – для здійснення відеозапису ходу слідчої (розшукової) дії [78, с. 539-541].

Отже, універсальним спеціалістом, який може залучатися до проведення допитів, слід визнати психолога. Такий фахівець здатний допомогти з вивченням особи допитуваного та прогнозуванням його поведінки, формулюванням питань, встановленням психологічного контакту тощо. Крім того, до проведення допитів малолітніх та неповнолітніх осіб обов'язково залучаються психологи, а за їх відсутності – педагоги. Обрання ситуаційних спеціалістів, які залучаються до проведення такої С(Р)Д здійснюється з урахуванням специфіки предмету допиту. При цьому аналіз судово-слідчої практики дозволив дійти висновку, що можливості носіїв спеціальних знань під час проведення допитів на практиці використовуються недостатньо.

До проведення **обшуків**, за даними опитаних нами практиків, спеціалісти різного профілю залучаються у 51,7 % випадків. Обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості або окремих громадян із метою знаходження й

вилучення речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, виявлення розшукуваних осіб, трупів, тварин, речей і предметів, вилучених законом з обігу, а також пошук грошей і майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків і з метою можливої конфіскації [105, с. 325].

Згідно з ч. 1 ст. 236 КПК України, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Залучення спеціалістів до участі в обшуку залежить від об'єкту обшуку та предмету пошуку, які, своєю чергою, залежать від виду розслідуваного кримінального правопорушення.

Як показує вивчення судово-слідчої практики та спеціальної літератури, найчастіше до участі в обшуку залучається спеціаліст-криміналіст, який може надати допомогу:

– у відшуканні та вилученні знарядь злочину, цінностей і грошей, здобутих злочинним шляхом, документів, розшукуваних осіб і трупів, предметів зі слідами, що можуть вказати на вчинений злочин, об'єктів, якими могли бути залишені сліди тощо;

– у виявленні, фіксуванні та вилученні слідів з об'єктів, знайдених під час обшуку (коли на них є сліди власників чи користувачів);

– у використанні науково-технічних засобів;

– у попередженні й недопущенні пошкоджень предметів, обстановки й слідів на них [242, с. 172].

В. О. Яремчук, спираючись на доробок В. Ю. Шепітька [104, с. 352-359], виділяє такі форми допомоги спеціаліста при проведенні обшуку: 1) організаційна – допомагає слідчому визначитися з часом проведення обшуку, колом потрібних учасників обшуку; 2) підготовча – спеціаліст допомагає слідчому зібрати попередню інформацію про об'єкт пошуку та об'єкт обшуку; 3) технічна – спеціаліст застосовує криміналістичну техніку для відшукування доказів з метою їх вилучення у встановленому порядку,

надає допомогу в здійсненні аудіо- та відеозапису, а також виготовленні зліпків, різних планів, креслень та здійсненні фотозйомки знайдених предметів; 4) консультативна – спеціаліст сприяє слідчому в правильному складанні протоколу обшуку; щодо протидії можливій негативній поведінці зі сторони обшукуваних осіб; роз'яснює властивості розшукуваних предметів, ставить запитання обшукуваним особам або слідчому, виявляє демаскуючі ознаки, надає консультації щодо можливих місць зберігання предметів тощо; 5) інформаційна – перед його проведенням спеціаліст висловлює слідчому свої судження щодо сприятливого часу проведення обшуку, виходячи з об'єктів та суб'єктів проведення обшуку; 6) аналітична – спеціаліст разом зі слідчим аналізує обстановку обшуку та виходячи з цього, встановлює місця природного приховування об'єктів; 7) пошукова – спеціаліст допомагає слідчому та іншим членам слідчо-оперативної групи в пошуку об'єктів [273, с. 6-7].

На етапі підготовки до проведення обшуку найдієвішу допомогу слідчому може надати саме спеціаліст-криміналіст, як більш універсальний фахівець, який має не лише необхідні спеціальні знання, а і, як правило, досвід участі в таких слідчих (розшукових) діях. При всьому він має бути ознайомлений слідчим з обставинами кримінального провадження, метою проведення обшуку, видом об'єкта, на якому планується його проведення, тощо. Як зазначає О. О. Коваленко, об'єктивне ознайомлення з окремими фактичними даними із застосуванням прогностичного методу дозволить фахівцю: 1) надати консультативну допомогу щодо техніко-криміналістичних засобів, які необхідно буде застосувати на робочому та заключному етапах обшуку; 2) визначити інших учасників слідчо-оперативної групи, котра проводитиме обшук певного специфічного об'єкту; 3) визначити техніко-криміналістичні прийоми та спланувати тактику проведення обшуку; 4) визначити ймовірні місця тайників, схованок та в цілому місця зберігання предметів пошуку; 5) встановити ідентифікаційні ознаки предметів пошуку, відомості про які варто буде вказати в клопотанні

про проведення обшуку тощо [85, с. 82-83]. Погоджуючись у цілому з думкою цитованої авторки, зауважимо, що навряд чи на етапі підготовки до проведення обшуку спеціаліст зможе визначити ймовірні місця тайників, схованок та в цілому місця зберігання предметів пошуку.

На робочому етапі обшуку завдання спеціаліста-криміналіста полягають у наданні технічної допомоги (здійснення фото- та відеофіксації, застосування пошукових науково-технічних засобів, виявлення, фіксація та вилучення слідів рук та інших частин тіла людини на знайдених у ході обшуку об'єктах, допомога слідчому в описі виявлених предметів у протоколі обшуку та їх упакуванні тощо).

Відповідно до ч. 6 ст. 236 КПК України, слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту, або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у частині третій цієї статті. При цьому шкода, яка може бути спричинена майну, що знаходиться на місці проведення обшуку, повинна бути мінімальною. Тому для відкриття закритих приміщень, сховищ тощо спочатку мають бути застосовані неруйнівні способи подолання перешкоди.

Допомогу в подоланні перешкод може надати кваліфікований спеціаліст-трасолог, який, використовуючи, наприклад, набір відмичок, зможе відімкнути замок сейфа, дверей кімнати чи іншого приміщення без його руйнування.

Якщо в такий спосіб відкрити приміщення не вдалося, може бути застосоване знаряддя злому, наприклад, «гусина лапа», яку можна взяти з інформаційно-довідкової колекції експертної служби МВС України. Виконання такої роботи також має бути доручено спеціалісту-трасологу, оскільки саме він, завдяки своїм спеціальним знанням, розуміється на особливостях подолання перешкод і зможе здійснити злом дверей із спричиненням мінімальної шкоди. Увесь процес подолання перешкоди, а

також пошкодження (сліди), що виникли в результаті цього, має бути зафіксовано за допомогою відеозапису та описано в протоколі обшуку.

Досить часто особи, яких обшуковують, заявляють, що знайдені в них предмети їм не належать. Для спростування таких заяв спеціаліст-криміналіст має вжити заходів для відшукування на них слідів папілярних візерунків.

Останніми роками через бойові дії на території України значно зросла кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї і боєприпасів. Місцями зберігання таких арсеналів часто є приватні будинки, гаражі тощо. У таких випадках до участі в обшуку мають бути залучені спеціаліст-баліст та спеціаліст-вибухотехнік. Завданням спеціаліста-вибухотехніка буде перевірка об'єкта обшуку на предмет замінування. Як відомо, особи, причетні до незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, іноді мінують такі схованки. Спеціаліст-баліст у такому випадку надасть допомогу в огляді та належному упакуванні виявленої зброї та боєприпасів, допоможе слідчому кваліфіковано описати в протоколі обшуку ознаки оглянутої вогнепальної зброї (марка та модель зброї, стан її частин та механізмів, наявність патрона в патроннику тощо).

У разі необхідності відшукування під час обшуку специфічних об'єктів, наприклад, устаткування чи компонентів для виготовлення наркотичних засобів, як спеціаліст має бути залучений співробітник експертної служби МВС України, який спеціалізується на дослідженні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Завдяки своїм спеціальним знанням, він зможе серед наявних на місці проведення обшуку речовин і предметів виявити ті, які можуть використовуватися для виготовлення наркотичних засобів.

Якщо метою обшуку є виявлення трупа людини чи його частин, до участі в ньому як спеціаліст має бути залучений судово-медичний експерт. За характером ушкоджень на тілі трупа судово-медичний експерт може зорієнтувати слідчого та інших учасників обшуку на розшук знаряддя

вчинення злочину; наявність слідів крові чи ушкоджень на одязі та тілі ймовірного вбивці тощо. Коли є інформація, що на місці, де буде проводитися обшук, було вчинено вбивство людини із розчленуванням трупа й злочинець вжив заходів щодо приховання слідів злочину, до обшуку має бути залучений спеціаліст-біолог, який, завдяки своїм спеціальним знанням, зможе віднайти сліди біологічного походження. Так, наприклад, сліди крові можуть бути виявлені в щілинах на ретельно вимитій підлозі чи на випраній білизні тощо.

Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень до обшуку, а також дослідження документів під час його проведення можуть бути залучені бухгалтери, економісти, технологи, санітарні лікарі, програмісти й інші спеціалісти [241, с. 50].

До проведення обшуку в приватних будинках, що мають велику площу, може бути залучений спеціаліст-будівельник, який здатний виявити приховані відсіки чи навіть кімнати, у яких можуть бути обладнані тайники та схованки.

Для пошуку та виявлення приховано встановлених спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗ), для участі в обшуку залучаються спеціалісти відповідної сфери компетенції (спеціалізації), зокрема спеціалісти у сфері технічного захисту інформації (далі – ТЗІ), які уповноважені на пошук радіозакладних пристроїв та виявлення технічних каналів витоку інформації з використанням спеціалізованого технічного обладнання. Після локалізації спеціалістом місця розташування функціональних вузлів, компонентів радіоканалів та інших технічних каналів витоку інформації встановлюються та документуються, включаючи фотографування, дані щодо прихованого встановлення СТЗ. Під час фіксації виявлених речових доказів у протоколі спеціаліст надає допомогу слідчому, прокурору в описі їх специфічних ознак (вид та кількість виявлених ознак, їх локалізація, спосіб виявлення тощо). Спеціаліст під час огляду виявленого СТЗ встановлює та документує дані

щодо його конструктивних особливостей, особливості розміщення, складові тощо. Під час фіксації встановлених ознак СТЗ спеціаліст надає допомогу слідчому, прокурору в їх описі. З метою вилучення встановленого СТЗ спеціаліст у сфері ТЗІ здійснює його демонтаж та огляд з фіксацією функціональних вузлів, елементів живлення, способу з'єднання (роз'ємів, контактів) вузлів між собою, фотографування (детальна, вузлова фотозйомки) об'єктів, що вилучаються. При фотографуванні фіксуються зовнішні ознаки СТЗ, які дозволяють його ідентифікувати (конструкція, серійні номери на наліпках, пошкодження тощо). Додаток до протоколу слідчих (розшукових) дій містить відомості, що можуть мати значення для проведення експертного дослідження щодо віднесення виявленого технічного засобу до СТЗ, а саме: план-схему та фототаблиці, на яких повинні бути зафіксовані зовнішні ознаки виявленого технічного засобу, його місце розміщення; схему з'єднання функціональних вузлів виявленого технічного засобу; письмове пояснення щодо встановлених ознак виявленого технічного засобу (функціональних можливостей, технічних характеристик тощо) [180].

Таким чином, під час проведення обшуків спеціалісти-криміналісти традиційно залучаються для допомоги з виявленням й вилученням об'єктів та слідів на них, фото-, відеофіксації процесуальної дії. Спеціалістів-трасологів рекомендується залучати для неруйнівного подолання перешкод (відкривання дверей, шухляд, сейфів тощо). Ситуативні фахівці обираються та залучаються залежно від специфіки відшукуваних під час обшуку речей.

Як показало опитування практиків, до проведення **пред'явлення для впізнання** спеціалісти залучаються у 4,4 % випадків. Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта за уявним образом, що зберігся в пам'яті особи (свідка, потерпілого, підозрюваного). Вона спрямована на отримання доказів на основі використання «ідеальних» слідів кримінального правопорушення, що залишаються в пам'яті людей у вигляді образів [105, с. 311].

Процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії регламентуються ст. ст. 223, 228-232 КПК України.

Цікавим є формулювання ч. 8 ст. 228 КПК України, яка зазначає, що до проведення такої слідчої (розшукової) дії можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти. Як зазначалося в підрозділі 2.1. дисертації, ми вважаємо, що таке формулювання не обмежує участь спеціаліста у пред'явленні для впізнання тільки фіксуванням за допомогою технічних засобів.

Ч. 1 ст. 228 КПК України визначає, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила ту особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати ту особу. Дана складова процесуальної дії в науковій літературі називається попереднім допитом [244, с. 228], і тактично є дуже схожою на допит класичний. Тому до її проведення можуть залучатися спеціаліст-психолог та інші спеціалісти, аналогічно з допитом.

Якщо підозрюваний не ухиляється від слідства, він може бути пред'явлений особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. У такому випадку до участі в С(Р)Д має бути залучений спеціаліст-криміналіст, завданням якого буде здійснення фото- чи відеофіксації ходу та результатів проведення впізнання.

На практиці досить часто виникають ситуації, за яких пред'явлення особи для впізнання пов'язане з ризиком настання негативного результату (потерпілий може злякатися підозрюваного і заявити, що нікого не впізнав тощо). Тому, відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України, існує можливість, за

необхідності, проводити впізнання за фотографіями, матеріалами відеозапису з дотриманням вимог, зазначених у чч. 1 і 2 згаданої статті.

Так у випадку прийняття слідчим рішення про проведення впізнання за фотографіями до підготовки необхідних фотографічних зображень має бути залучений спеціаліст – фахівець у галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Відповідно до ч. 7 ст. 228 КПК України, фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Як зазначає В. В. Коваленко, на першому етапі підготовки такої спеціаліст має ознайомитися з показаннями особи, яка впізнає, щодо прикмет, за якими вона зможе впізнати пред'явлену особу. Після цього потрібно сфотографувати особу, яка підлягає впізнанню. Фотографування слід здійснити в спеціально обладнаному приміщенні у фас (за потреби в правий або лівий профіль), бажано на тлі ростової лінійки. На наступному етапі спеціаліст має оцінити зовнішність запропонованих слідчим осіб (статистів) і відібрати із них не менше трьох, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі. Надалі кожному із відібраних осіб окремо потрібно сфотографувати на тому самому тлі, із використанням тієї самої фотокамери, за того самого освітлення, з тієї самої відстані, що й особу, яка підлягає впізнанню [73, с. 110].

Перспективним напрямом є пред'явлення для впізнання за 3D-моделями людини. Із використанням 3D-сканера залучений спеціаліст може створити модель обличчя, погруддя або всього тіла особи. Основи методики проведення такого сканування наведені в спеціальній літературі [68]. Проведення даної С(Р)Д потребує залучення спеціаліста у сфері 3D-

сканування; спеціаліста у сфері 3D-моделювання або gamedev-спеціаліста (гейм-дизайнера, левел-дизайнера), а також спеціаліста у сфері комп'ютерної техніки [71, с. 198]. На жаль, на сьогодні такі технології ще не отримали належного застосування на практиці.

У разі якщо особа, яка підлягає впізнанню, не затримана, однак її зовнішність зафіксована камерами відеоспостереження, у присутності понятих (або за умови здійснення безперервного відеозапису) із залученням спеціаліста в галузі інформаційних технологій, з матеріалів відеозапису з камер відеоспостереження слід зробити скриншот із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, а також скриншоти із двох інших матеріалів відеозапису, відібраних, наприклад, із мережі Інтернет, на яких будуть зображені особи, які не мають різких відмінностей у зовнішності із особою, яка підлягає впізнанню. При цьому ракурси зображень на всіх трьох скриншотах повинні бути порівнюваними.

Отримані у такий спосіб зображення в кількості не менше трьох приводять до одного масштабу (відстань між зіницями очей на всіх зображеннях має бути однаковою) і в запропонованому понятими порядку роздруковують на аркуші паперу, тобто оформлюють як фототаблицю. Кожен знімок нумерується і засвідчується печаткою. На фототаблиці робиться позначка про те, що вона є додатком до протоколу пред'явлення для впізнання, вказується дата складення цього протоколу тощо.

Усі описані дії мають бути зазначені в протоколі пред'явлення для впізнання. Присутність особи, яка впізнає, при виконанні зазначених підготовчих дій не допускається. Виконання таких дій має здійснюватися із залученням спеціаліста в галузі ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Відповідно до абз. 2 ч. 7 ст. 228 КПК України, матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Для проведення впізнання в режимі відеоконференції, а також для здійснення технічної фіксації ходу та результатів проведення С(Р)Д доцільно залучати спеціалістів в галузі комп'ютерної та відеотехніки.

У ході пред'явлення для впізнання доцільним є також залучення спеціаліста-психолога до проведення попереднього допиту особи, яка впізнає, а у випадку проведення процесуальної дії за участі малолітньої особи – так само й до основної частини слідчої (розшукової) дії.

Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування є досить складною слідчою (розшуковою) дією, яка вимагає від слідчого певних навичок і досвіду. В отриманні більш докладних і точних даних про ознаки об'єктів, які будуть пред'являтися для впізнання, забезпечення достовірності його результатів, суттєву допомогу може надати фахівець у відповідній галузі знань, який виступатиме у кримінальному провадженні як спеціаліста [165, с. 21]. Таким фахівцем, на наш погляд, має бути спеціаліст-фонолог. При всьому, слід звертати увагу не лише на ознаки голосу, а й на ознаки мовлення, тобто оцінювати їх у сукупності.

Під час проведення впізнання спеціаліст-криміналіст може допомогти слідчому здійснити фото- чи відео фіксацією ходу та результатів слідчої (розшукової) дії, а також організувати її проведення в режимі відеоконференції, що допускається ст. 232 КПК України.

Спірним є питання щодо можливості залучення до пред'явлення для впізнання спеціаліста-поліграфолога. У цьому аспекті погодимося з А. Б. Марченком у тому, що використання поліграфа при проведенні слідчих (розшукових) дій сьогодні не передбачено чинним кримінальним процесуальним законодавством. Може йтися лише про застосування поліграфа як тактичної дії або для перевірки результатів впізнання, проте будь-якого доказового значення це мати не буде. Сама процедура застосування поліграфа в зазначених випадках схожа на пред'явлення для впізнання як слідчу (розшукову) дію. Відмінності полягають у тому, що

кількість об'єктів рекомендується збільшити до 5–7, і ці об'єкти демонструвати не разом, а окремо один від одного не менше трьох разів. Залежно від психофізіологічних реакцій на той чи інший об'єкт формуються висновки про причетність до злочину або правдивість свідчень, наданих на допиті та під час пред'явлення для впізнання [136, с. 81].

Важливу роль під час пред'явлення для впізнання трупа має відігравати судово-медичний експерт. На стадії підготовки до цієї С(Р)Д судово-медичний експерт має здійснити так званий туалет трупа, тобто надати йому, по можливості, прижиттєвий вигляд (перш за все, це стосується обличчя трупа).

Безпосередньо під час пред'явлення для впізнання трупа має бути присутній судово-медичний експерт, а не санітар, як це доволі часто відбувається на практиці. Труп має пред'являтися для впізнання в морзі, в одному числі, без одягу, прикритий простирадлом. Спочатку особі, яка впізнає, показують обличчя трупа. Потім впізнаючого запитують про особливі прикмети, за якими від зміг би упізнати померлого. Коли впізнаючий називає якусь особливу прикмету (татуювання, родимки, родимі плями тощо), оголюється відповідна частина тіла трупа і всі присутні пересвідчуються в наявності чи відсутності названої особливої прикмети.

У разі пред'явлення для впізнання речей, спеціаліст-криміналіст може допомогти слідчому підібрати подібні об'єкти, які мають пред'являтися разом із вилученим у підозрюваного. Наприклад, ножі чи пістолети, які за загальними ознаками подібні до вилученого в злочинця, можуть бути взяті з натурної інформаційно-довідкової колекції холодної чи вогнепальної зброї експертної служби МВС України.

Підсумуємо, що в межах пред'явлення для впізнання спеціалісти-криміналісти надають допомогу з фотографуванням впізнаваної особи та статистів, а також з фото-, відеофіксацією самої С(Р)Д; психолог може залучатися до проведення попереднього допиту; судово-медичний експерт

традиційно здійснює туалет трупа під час підготовки до його пред'явлення та допомагає демонструвати окремі частини тіла померлої людини.

Відповідно до результатів здійсненого нами опитування, до проведення **слідчого експерименту** різні спеціалісти залучаються у 40 % випадків. Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення [255, с. 205]. Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 240 КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

М. Г. Щербаковський пропонує виділяти дві групи слідчих експериментів. До першої групи цитований автор відносить слідчі експерименти за участі особи, що проводяться з метою встановлення можливості чути, бачити, виконувати певні дії, наявності навичок, поінформованості щодо обстановки конкретного місця, пов'язаного з кримінальним правопорушенням. До другої – слідчі експерименти без участі особи, що проводяться для встановлення існування об'єктивного факту, явища, перебігу певної події, механізму утворення слідів [265, с. 326].

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть здійснюватися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Як показує вивчення судово-слідчої практики та спеціальної літератури, завданнями спеціаліста під час проведення цієї С(Р)Д, окрім визначеного ст. 240 КПК України, також є надання допомоги слідчому в підборі учасників

слідчого експерименту; розробка оптимальної тактики проведення слідчого експерименту; підбір необхідних об'єктів, предметів та речових доказів; створення спеціальних умов, у яких найбільш доцільно провести експериментальні дії; реконструкція обстановки, інструктажі та розташування його учасників; технічно правильне проведення запланованих дослідів; оцінка отриманих результатів; консультування слідчого щодо оптимальних шляхів перевірки висунутих версій; фіксація результатів слідчого експерименту, складання планів та схем за підсумками його проведення [247, с. 88]. Таким чином, участь спеціаліста у слідчому експерименті може здійснюватися як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах і полягати в наданні слідчому консультативної, технічної (криміналістичної) і методичної допомоги.

Слід погодитися з В. Негребецьким у тому, що під час проведення слідчого експерименту спеціаліст, у першу чергу, має допомогти слідчому відтворити дії чи провести досліди, випробування, які потребують застосування спеціальних знань [143, с. 269]. З цією метою, на наш погляд, має бути залучений саме той спеціаліст, який брав участь в огляді місця події та допиті особи, чиї показання будуть перевірятися. Такий спеціаліст допоможе слідчому точніше реконструювати обстановку місця події, передусім якщо необхідно використовувати технічні пристрої та обладнання, вимірювальні прилади. Він простежить за технічною правильністю посвідчувальних дій, допоможе усвідомити, зафіксувати в протоколі й оцінити результати експерименту [13, с. 330].

У ході слідчого експерименту також може бути вирішене питання про встановлення спеціальних чи професійних навичок особи. При тому, на обізнаність особи, а також на наявність у неї певних спеціальних чи професійних навичок вказуватиме розпізнання нею наданих у її розпорядження підмінних компонентів чи речовин. У таких випадках як спеціаліста слід залучати експерта-криміналіста який здійснював криміналістичне дослідження даних об'єктів і повною мірою обізнаний щодо

особливостей їх виготовлення; діагностичних та ідентифікаційних ознак, які в них відобразилися; матеріалів та устаткування, що використовувалися під час їх виготовлення тощо [84, с. 151].

У ході проведення слідчого експерименту під час розслідування злочинів, вчинених із використання вогнепальної зброї, часто виникає необхідність встановлення місця, з якого було вчинено постріл. Традиційно з цією метою застосовувався метод візування – метод дослідження, за допомогою якого визначають напрямок, у якому здійснено постріл, а також місце, з якого здійснено постріл, за наявності необхідних і достатніх фактичних даних. Довгий час даний метод полягав у використанні спеціалістом-балістом трубки, стрижня-зонда різного діаметру, або протягуванні мотузки через наскрізний отвір до сліпого отвору в перешкоді. Однак він мав багато недоліків, що призводило до значної похибки. Свого часу В. В. Коваленко запропонував з цією метою використовувати лазерні указки [79, с. 154], які застосовуються на практиці й сьогодні [29; 31]

Нині з'явилась можливість більш точно встановлювати обставини вчинення пострілу. Фахівці Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України розробили та впровадили у практичну діяльність пристрій для балістичної реконструкції пострілу, який може використовуватися як під час реконструкції пострілу за вогнепальними ушкодженнями тіла людини, так і під час встановлення обставин пострілу за результатами пошкодження неживого предмету, унаслідок дії ушкоджуючих чинників вогнепальної зброї, для визначення азимутального кута підльоту снаряда до перешкоди та кута падіння, а також безпосередньо лінії підльоту снаряду до перешкоди [16, с. 86]. Вважаємо використання такого пристрою перспективним, оскільки це дозволяє встановити вірогідне місце, з якого здійснено постріл, а також інші обставини вчинення кримінального правопорушення, зокрема положення каналу ствола зброї відносно потерпілого.

Звичайно, з метою встановлення обставин вчинення пострілу з використанням пристрою для балістичної реконструкції пострілу, до участі в слідчому експерименті має бути залучений досвідчений спеціаліст-баліст.

Важливе значення має залучення спеціаліста до участі в слідчому експерименті за участю малолітньої або неповнолітньої особи. Вважаємо, що у таких випадках слідча (розшукова) дія має проводитися у так званій зеленій кімнаті з використанням анатомічних ляльок. Спілкуватися з малолітньою особою має спеціаліст-психолог. Решта учасників слідчого експерименту, включаючи слідчого, законного представника, понятих тощо, мають перебувати в іншому приміщенні і спостерігати за перебігом слідчого експерименту на екрані монітору. У так званій зеленій кімнаті повинні бути встановлені приховані відеокамери, які мають з достатньою якістю та повнотою транслювати зображення та звук. У спеціаліста-психолога має бути прихований навушник, через який він може отримувати рекомендації від слідчого, чи з дозволу слідчого від інших учасників С(Р)Д.

До початку слідчого експерименту спеціаліст-психолог має бути ознайомлений з обставинами кримінального правопорушення та з метою проведення цієї С(Р)Д. Виходячи із цього визначити які анатомічні ляльки для цього потрібні, скласти та погодити зі слідчим план слідчого експерименту тощо.

Хід та результати слідчого експерименту мають бути зафіксовані в протоколі С(Р)Д та з використанням засобів відеозапису.

Так Індустріальним районним судом м. Дніпропетровськ 01 червня 2022 року в справі № 202/9/21 № 1-кп/202/80/2022 за фактом злочинів, передбачених ч. 4 ст. 152; ч. 5 ст. 301; ч. 3 ст. 153; ч. 3 ст. 28 ч. 3 ст. 153; ч. 3 ст. 28; ч. 2 ст. 156; ч. 3 ст. 28; ч. 5 ст. 301 КК України в судовому засіданні досліджено протокол слідчого експерименту від 10 листопада 2020 року разом із відеозаписом та малюнками, котрий було проведено за участю понятих, представника малолітньої потерпілої, психолога-психотерапевта та малолітньої потерпілої, під час якого дитина взяла іграшку мишеня, якого

назвала «ОСОБА_124» та показала на іграшці, що в неї болів живіт, і тому мама викликала швидку допомогу. Потім дитина намалювала свій будинок, у якому вона мешкала разом зі своєю мамою та сестрою. Дитина розповіла, що до неї на день народження завітав хрещений батько, який їздить на великому чорному автомобілі. Вона тепер не хоче його бачити, оскільки він зробив тоді їй боляче. На її день народження вони з дядьком були удвох у кімнаті, де стояла тумбочка й диван. При цьому її мати розмовляла на вулиці по телефону, а сестра гралася в сусідній кімнаті. Дитина намалювала предмет, який ОСОБА_48 засунув у середину її піхви. Далі дитина показала на ляльках, де був дядько ОСОБА_48, де знаходилася вона і що він їй зробив. Дитина за допомогою фломастеру показала на ляльці, що їй було зроблено чоловіком [24].

Особливості слідчого експерименту у справах щодо порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту вимагають залучення до участі в ньому спеціаліста-автотехніка та спеціаліста-криміналіста, а в разі коли є потерпілі, у т.ч. трупи, – судово-медичного експерта.

Як зазначає О. В. Варлахов, основним процесуальним обов'язком спеціаліста, який бере участь у слідчому експерименті, є надання консультативної допомоги щодо організації та техніки експерименту, розстановки його учасників, визначення змісту дій, дотримання необхідних заходів безпеки під час його виконання. Консультації фахівців корисні також під час фіксації та оцінки результатів експерименту. Чіткий і правильний опис слідчого експерименту під час розслідування ДТП передбачає застосування спеціальної термінології, у цьому фахівець також може надати допомогу слідчому. Отже, участь спеціалістів у слідчих експериментах сприяє ефективному використанню спеціальних автотехнічних знань у процесі визначення та перевірки судових доказів [18, с. 288].

Використання слідчим допомоги залученого експерта як спеціаліста вбачається корисним під час проведення таких операцій: а) визначення мети й вироблення плану проведення слідчого експерименту; б) підготовка умов

відтворення з максимальним наближенням до реальної обстановки на всіх стадіях ДТП; в) підготовка транспортних засобів та/або учасників ДТП до слідчого експерименту; г) розроблення окремих завдань слідчого експерименту; д) підготовка до застосування та саме застосування науково-технічних засобів і методів з метою виявлення та фіксації обставин, що мають доказове значення; є) правильна оцінка результатів, отриманих під час проведення слідчого експерименту [253, с. 431]. Зважаючи на те, що слідчий експеримент є необхідним для проведення низки експертиз, визначення його конкретної мети та умов проведення повинно бути узгоджено з відповідними експертами, а в багатьох випадках доцільно їх залучати до його проведення як спеціалістів [91, с. 215].

Під час проведення слідчого експерименту з метою перевірки можливості нанесення тілесних ушкоджень у спосіб, повідомлений підозрюваним, мають бути залучені як мінімум два спеціалісти-криміналісти та судово-медичний експерт. При цьому, украй бажаним є залучення як спеціаліста саме того судово-медичного експерта, який проводив судово-медичну експертизу трупа, оскільки саме він є найбільш обізнаним щодо напрямку розташування ранових каналів, локалізації тілесних ушкоджень на тілі трупа тощо. Таким чином, судово-медичний експерт може легко спростувати або підтвердити показання підозрюваного щодо певних обставин вчинення злочину. При цьому один спеціаліст-криміналіст має фіксувати увесь перебіг слідчого експерименту з використання відеозапису, а інший здійснювати необхідні вимірювання, застосовувати науково-технічні засоби, складати схеми тощо.

Для відтворення обстановки, максимально наближеної до тієї, що мала місце під час вчинення злочину, слід використовувати манекен людини. При всьому за своїми параметрами манекен має відповідати параметрам потерпілого. А в якості знарядь нанесення тілесних ушкоджень необхідно використовувати їх малогабаритні муляжі, виготовлені з матеріалу, що не

дозволить підозрюваному спричинити учасникам С(Р)Д або собі тілесні ушкодження.

Таким чином, залучення спеціаліста до проведення слідчого експерименту забезпечує ефективне проведення як самої слідчої (розшукової) дії, так і належної технічної фіксації її результатів (фотозйомка, відеозапис, заміри тощо). Під час проведення цієї С(Р)Д спеціалісти-криміналісти традиційно допомагають з відтворенням окремих елементів обстановки та здійснюють фото-, відеофіксацію її проведення. До проведення слідчих експериментів за участі неповнолітніх, малолітніх осіб обов'язково залучаються психологи. Інші фахівці запрошуються ситуативно, залежно від характеру дій чи обстановки, які потрібно відтворити (зокрема спеціалісти-балісти можуть залучатися для реконструкції пострілу, судово-медичні експерти – для відтворення механізму нанесення тілесних ушкоджень тощо).

Опитування практиків показує, що спеціалісти до проведення **освідування** залучаються у 24,2 % випадків. Згідно з ч. 1 ст. 241 КПК України, дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, у якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

У разі необхідності, освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста (ч. 2 ст. 241 КПК України). Крім того, під час освідування особи за необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, одязі, у якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів (зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду) (ч. 3 ст. 241 КПК України).

Як слушно зазначає О. В. Одерій, освідчування в змозі лише констатувати наявність певних тілесних ушкоджень, анатомічних або фізіологічних аномалій, але не ступінь їх тяжкості чи природу походження [145, с. 18]. Слід також погодитися з точкою зору Є. Д. Лук'янчикова та Б. Є. Лук'янчикова про те, що сьогодні може йтися лише про один вид освідчування – слідче, проводити яке може тільки слідчий (прокурор), але не лікар, навіть за згодою освідчуваної особи [133, с. 125]. Навряд чи буде правильним складання протоколу слідчим зі слів лікаря або судово-медичного експерта. У протоколі мають відображатися відомості про те, що безпосередньо сприймав сам слідчий, який проводив слідчу (розшукову) дію [129, с. 4]. При цьому залучені як спеціалісти судово-медичний експерт, лікар, спеціаліст-криміналіст тощо можуть лише надавати слідчому допомогу в межах своєї компетенції.

Так судово-медичний експерт або лікар можуть брати участь в освідчуванні та виконувати обов'язки спеціаліста, надаючи необхідну допомогу слідчому у виявленні та правильному описуванні в протоколі ушкоджень та різноманітних особливостей (анатомічних та фізіологічних аномалій) тіла людини (наявність, форма, розміри, колір, місце розташування на тілі особи родимок, родимих плям, шрамів тощо; відсутність кінцівок або їх частин; форма, розміри, локалізація синців, садн, крововиливів, подряпин, потьоків крові, кіптяви від пострілу і т. ін.; складати схеми із зазначенням локалізації особливих прикмет або слідів кримінального правопорушення тощо). При цьому згадані спеціалісти можуть застосовувати відповідні науково-технічні засоби (збільшувальні лупи, лінійки, еталони кольору тощо). Так, наприклад, із використанням спеціальних інструментів може бути зібрано піднігтьовий вміст; із використання лінійки виміряні розміри подряпин тощо. Слід погодитися з О. О. Волобуєвою, що, залежно від необхідності використання судово-медичним експертом або лікарем певного обладнання або устаткування для здійснення певних дій щодо реалізації мети

освідування, така слідча (розшукова) дія може бути проведена у відповідній медичній установі [38, с. 180].

Як прямо зазначено в ч. 1 ст. 241 КПК України, одяг, у якому перебуває освідуваний, під час даної С(Р)Д може оглядатися з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та їх вилучення. Утім, слід підтримати тезу В. М. Тертишника про те, що у криміналістичному аспекті обстеження тіла особи, яка освідується, та одягу (взуття), що знаходиться на ній, вимагає комплексного підходу й може бути найбільш оптимальним за умови, якщо здійснюється взаємопов'язано (комбіновано) як єдиний безперервний пізнавально-засвідчуваний процес [235, с. 222]. Тому спеціаліст (судово-медичний експерт або лікар), виявивши на тілі освідуваного якісь ушкодження, має оглянути й одяг, звертаючи особливу увагу на ті місця, які відповідають локалізації тілесних ушкоджень. При цьому згаданий спеціаліст може надати допомогу слідчому у виявленні та описі в протоколі слідів бурого кольору, схожих на кров, указуючи їх форму, розміри та локалізацію.

Спеціаліст-криміналіст, використовуючи відповідні науково-технічні засоби, зможе вилучити мікрооб'єкти, які можуть бути на поверхні одягу та в його кишнях тощо.

Крім того, саме на спеціаліста-криміналіста покладається обов'язок здійснення фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, одязі, у якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування чи відеозапису. Так, наприклад, при наявності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, татуювань спеціаліст-криміналіст має зафіксувати їх, застосувавши вузловий (щоби показати на якій частині тіла знаходяться татуювання, та як вони розташовані відносно одна одної) і детальний види фотозйомки (крупним планом з використанням масштабної лінійки).

Фіксування примусового проведення освідування шляхом безперервного відеозапису є обов'язковим [66, с. 18].

Результати технічного фіксування освідування оформлюють у вигляді додатків до протоколу слідчої (розшукової) дії. Зображення, демонстрація яких стороннім особам може розглядатися як образлива для освідуваного, зберігаються в запечатаному й завіреному підписом слідчого, прокурора конверті. Такі додатки не надаються учасникам провадження для ознайомлення й можуть бути надані лише суду під час судового розгляду [133, с. 130].

Отримані під час освідування інформація й речові докази можуть мати вирішальне значення для доведення винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення (наприклад, особа буде стверджувати, що ніколи не була у певному приміщенні, проте за унікальною сукупністю мікрочасток або мікрОВОЛОКОН на її тілі, що були зібрані спеціалістом, буде доведено, що вона знаходилась у вказаному приміщенні та контактувала з його обстановкою – м'якими меблями, ковдрами, рушниками, домашніми тваринами тощо).

Документування за допомогою фото-, відео фіксації цілком покладається на працівника підрозділу криміналістичного забезпечення. Якісно виконана та процесуально правильно оформлена фототаблиця, відеозапис допомагає як слідчому, так і оперативному працівнику правильно сприймати результати освідування [133, с. 175].

Таким чином, під час проведення освідування спеціалісти-криміналісти, як правило, надають допомогу з виявленням та вилученням окремих видів слідів на одязі особи та з фіксацією цієї процесуальної дії. Видається, що залучення спеціалістів – судово-медичних експертів чи лікарів – фактично є обов'язковим для виявлення, опису та фіксації тілесних ушкоджень на тілі освідуваної особи та слідів біологічного походження на її одязі.

Окремої уваги заслуговує питання залучення спеціаліста до проведення **негласних слідчих (розшукових) дій**. Проведене нами опитування практиків показало, що в межах НС(Р)Д допомога спеціалістів

використовується у 8,9 % випадків. Наприклад, при проведенні оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій, з метою виявлення приховано встановлених спеціальних технічних засобів (СТЗ), можуть залучатись спеціалісти відповідних підрозділів Служби безпеки України, які, згідно з функціональними обов'язками, здійснюють заходи з виявлення радіозакладних пристроїв та технічних каналів витоку інформації з використанням спеціалізованого технічного обладнання; дії спеціаліста у сфері ТЗІ, які безпосередньо пов'язані з пошуком та виявленням СТЗ, здійснюються згідно з методами виявлення радіозакладних пристроїв і технічних каналів витоку інформації та тактикою огляду приміщень, яка передбачає: 1) огляд місць, придатних для прихованого встановлення СТЗ, для встановлення ознак їх впровадження; 2) виявлення радіоканалів та інших технічних каналів витоку інформації; виявлення ознак прихованих засобів відеоспостереження, аудіоконтролю [180]. Утім, відомості про факт та методи проведення НС(Р)Д є державною таємницею [86, с. 56]. Тому, на нашу думку, тактика залучення спеціалістів до проведення таких процесуальних дій має розглядатися в наукових працях з відповідним грифом обмеження доступу.

Підводячи підсумки викладеному, слід зазначити, що всіх спеціалістів, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, можна поділити на три категорії: 1) спеціалісти, залучення яких є обов'язковим, відповідно до закону; 2) універсальні спеціалісти, які можуть залучатися до проведення практично усіх процесуальних дій певного виду (на сучасному етапі для невербальних процесуальних дій це спеціалісти-криміналісти, для вербальних – психологи); та 3) ситуативні спеціалісти (певного вузького профілю), які залучаються залежно від специфіки кримінального правопорушення для виконання окремих завдань, пов'язаних із використанням спеціальних знань.

Аналіз судово-слідчої практики та результати опитування правоохоронців показали, що спеціалісти найчастіше залучаються до проведення таких процесуальних дій:

- огляд місця події (80,6 %): спеціалісти-криміналісти традиційно надають допомогу з виявленням, фіксацією та вилученням слідів кримінального правопорушення; оператори БПЛА залучаються для аерофото-, відеофіксації; вибухотехніки – для забезпечення мінної безпеки учасників СОГ, вилучення вибухових речовин та пристроїв; судово-медичні експерти чи лікарі – для зовнішнього дослідження трупів та вилучення слідів біологічного походження; спеціалісти інших профілів – ситуативно, залежно від особливостей обстановки місця події;

- огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних (53,6 %): під час проведення цієї С(Р)Д основною (й обов'язковою, відповідно до ч. 4 ст. 99 КПК України) категорією спеціалістів є фахівці в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки; спеціалісти-криміналісти можуть залучатися для виявлення та фіксації слідів пальців рук користувачів таких приладів;

- обшук (51,7 %): спеціалісти-криміналісти залучаються для допомоги з виявленням й вилученням об'єктів та слідів на них, фото-, відеофіксації С(Р)Д; трасологи – для неруйнівного подолання перешкод; фахівці в інших сферах знань залучаються ситуативно залежно від специфіки об'єктів, що відшукуються (наприклад, хімік може допомогти з виявленням приладів, які використовувалися для виготовлення наркотичних засобів);

- огляд речей і документів (40,8 %): спеціалісти-криміналісти надають допомогу з попереднім дослідженням та фото-, відеофіксацією об'єктів; спеціалісти інших профілів залучаються ситуативно, залежно від особливостей предмета чи змісту документа, який оглядається;

- слідчий експеримент (40 %): спеціалісти-криміналісти традиційно допомагають із відтворенням окремих елементів обстановки та здійснюють фото-, відеофіксацію С(Р)Д; інші спеціалісти залучаються ситуативно,

залежно від характеру дій чи обстановки, які потрібно відтворити (зокрема балісти можуть залучатися для реконструкції пострілу, судово-медичні експерти – для відтворення механізму нанесення тілесних ушкоджень тощо);

- освідування (24,2 %): спеціалісти-криміналісти надають допомогу з виявленням та вилученням окремих видів слідів на одязі особи та з фіксацією процесуальної дії; залучення спеціалістів судово-медичних експертів чи лікарів є необхідним для виявлення, опису та фіксації тілесних ушкоджень;

- допит (16,7 %): універсальним спеціалістом для цієї С(Р)Д можна визнати психолога, який здатний допомогти з вивченням особи допитуваного та прогнозуванням його поведінки, формулюванням питань, встановленням психологічного контакту тощо; до проведення допитів малолітніх та неповнолітніх осіб обов'язково залучаються психологи, а за їх відсутності – педагоги; спеціалісти інших профілів – ситуційно, залежно від особливостей предмету допиту;

- пред'явлення для впізнання (4,4 %): спеціалісти-криміналісти надають допомогу з фотографуванням впізнаваної особи та статистів, а також з фото-, відеофіксацією самої С(Р)Д; психолог може залучатися до проведення попереднього допиту; судово-медичний експерт здійснює туалет трупа під час підготовки до його пред'явлення та допомагає демонструвати окремі частини тіла померлої людини.

Крім того, спеціалісти можуть залучатися до здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (8,9 %). Проте особливості використання спеціальних знань під час їх проведення мають розглядатися в наукових працях з відповідним грифом обмеження доступу.

Стан використання можливостей носіїв спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, освідування та пред'явлення для впізнання, не можна вважати задовільним.

3.3. Участь спеціаліста у підготовці та призначенні судових експертиз

Як зазначалося раніше, однією із процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є призначення та проведення судової експертизи. Відповідно до ст. 1 однойменного Закону України, експертизу судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [198].

Проблеми підготовки та призначення судових експертиз досліджували у своїх працях В. В. Бажанюк, Г. С. Бідняк, В. С. Бондар, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, А. В. Кофанов, Н. І. Клименко, О. А. Кравченко, А. М. Лазебний, В. К. Лисиченко, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р. Л. Степанюк, А. М. Тимчишин, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук та інші. Однак, деякі кримінальні процесуальні, організаційні та тактичні аспекти участі спеціаліста в процесі підготовки та призначення судових експертиз залишаються такими, що потребують удосконалення.

Правові та організаційні підстави призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні визначені ст. ст. 242-245; 332 КПК України, Законом України Про судову експертизу, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [179].

Процес підготовки матеріалів та призначення судових експертиз залежить від їх виду та вирішуваних завдань. Згідно з п. 1.2. згаданої Інструкції, основними класами експертиз є: криміналістична; інженерно-технічна; економічна; товарознавча; експертиза у сфері інтелектуальної

власності; психологічна; мистецтвознавча; військова; судово-ветеринарна; гемологічна; історико-археологічна [179]. Кожен із наведених класів може буду надалі поділений на види (підвиди), які мають власну специфіку. Звичайно, наведений перелік судових експертиз не є вичерпним, і під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень можуть призначатися й інші їх види (підвиди).

Після проведення судової експертизи експерт складає процесуальний документ – висновок експерта. Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

А. В. Мирівська виділяє такі етапи процесу підготовки та призначення експертизи: прийняття рішення про необхідність призначення експертизи; вибір моменту призначення експертизи; підбір об'єктів і матеріалів, що надаються в розпорядження експерта; вирішення питання щодо меж й обсягу ознайомлення експерта з матеріалами справи; вибір експерта та експертної установи; встановлення мети й обсягу дослідження; чітке визначення завдання експертові та формулювання питань, що потребують вирішення; створення умов для проведення експертизи, якщо остання проводиться поза експертною установою; винесення мотивованої постанови; ознайомлення учасників процесу, вказаних у законі, з постановою про призначення експертизи; вирішення заявлених у зв'язку з призначенням експертизи клопотань; направлення матеріалів до експертної установи чи вручення їх конкретному експерту. На її думку, на будь-якому із зазначених етапів можуть виникнути ускладнення, тому слідчий може залучати для консультації відповідних спеціалістів [138, с. 13-14].

І. В. Пиріг та Г. С. Бідняк до процесу підготовки експертизи віднесли такі основні елементи: 1) збирання необхідних матеріалів; 2) вибір моменту призначення експертизи; 3) визначення предмета судової експертизи;

4) формулювання запитань експерту; 5) вибір експертної установи або експерта [155, с. 62-63]. Дещо пізніше І. В. Пиріг, уточнив свою позицію й запропонував вирізняти тактику залучення експерта як окремої С(Р)Д, при цьому виокремлюючи такі етапи: підготовчий (прийняття рішення про проведення експертизи, вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, визначення черговості призначення експертиз у відношенні одних і тих самих об'єктів, вибір часу призначення експертизи), робочий (вибір об'єктів для проведення експертизи (в тому числі зразків і проб), отримання ухвали слідчого судді на проведення експертизи) і заключний (визначення кола осіб, які можуть бути присутніми при проведенні експертизи, направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи) [154, с. 60-64].

З огляду на викладене, призначення судової експертизи – це складна процесуальна дія, яка полягає в прийнятті рішення про призначення експертизи, збиранні необхідних матеріалів, у тому числі зразків для порівняльного дослідження і проб, визначенні предмета судової експертизи, формулюванні питань експерту, виборі моменту призначення експертизи, у т. ч. визначенні послідовності призначення експертиз відносно одних і тих самих об'єктів), виборі експертної установи або експерта, якому буде доручено проведення експертизи, складанні відповідної вмотивованої постанови та її направлення суб'єкту судово-експертної діяльності. Причому, відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, експертизи призначаються у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Очевидно, що належна підготовка до призначення судової експертизи також потребує використання спеціальних знань, які, переважно, відсутні в уповноваженого суб'єкта.

Тому, дієву допомогу слідчому (дознавачу), прокурору може надати спеціаліст профілю, що відповідає експертизі, яка призначається. Така допомога може бути консультативною, технічною (криміналістичною) чи

методичною. З цією метою у більшості випадків як спеціалістів доцільно залучати практикуючих судових експертів, які мають допуск на право проведення того чи іншого виду судових експертиз.

Проведене нами опитування практичних працівників показало, що представники сторони обвинувачення у кримінальному провадженні активно користуються консультаціями спеціалістів під час підготовки до призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. Зокрема, 77,9 % слідчих і дізнавачів, а також 65,9 % прокурорів отримують такі консультації у своїй професійній діяльності. Водночас 69,8 % спеціалістів-криміналістів НП України та 75 % судових експертів повідомили, що суб'єкти доказування в кримінальному провадженні регулярно звертаються до них за консультаціями щодо можливостей використання судових експертиз у кримінальному провадженні. Наведене показує, що питання організації участі спеціаліста у підготовці та призначенні судових експертиз є актуальним.

Допомога спеціаліста може бути необхідною: 1) для вирішення питань про необхідність призначення експертизи певного виду; 2) для вибору експерта або експертної установи; 3) з метою проведення підготовки матеріалів експертного дослідження (підготовка об'єктів дослідження, одержання зразків для порівняльного дослідження, вибір відповідних матеріалів кримінального провадження); 4) для формулювання питань експерту; 5) для роз'яснення і надання допомоги в оцінці висновку експерта. Тому узгоджена діяльність взаємодіючих суб'єктів на кожному з етапів провадження експертизи, починаючи від вирішення питання про необхідність її проведення і до оцінки висновку експерта, дозволяє одержати якісну інформацію про подію злочину, механізм його скоєння та особу, що скоїла злочин, і, що важливо, здійснити процесуальне закріплення одержаних даних [37, с. 15-16].

Розглянемо детальніше деякі види допомоги, які може надати спеціаліст слідчому на кожному з етапів призначення судової експертизи.

1. Прийняття слідчим (дознавачем), прокурором рішення про призначення експертизи. На цьому етапі уповноважена особа має вирішити питання про необхідність використання спеціальних знань у формі судової експертизи в кримінальному провадженні. Таке рішення приймається, з огляду наявних у матеріалах кримінального провадження об'єктів та конкретної слідчої ситуації.

Причому спеціаліст може надати консультативну допомогу щодо визначення виду чи різновиду судової експертизи, зважаючи на ті об'єкти, які є в розпорядженні слідчого (дознавача), прокурора, і потребують експертного дослідження, її можливостей, тобто того максимуму криміналістично значущої інформації, який може бути отриманий у результаті її проведення, експертної установи, де проводяться такі експертизи, порівняльного матеріалу, який має бути наданий у розпорядження експерта тощо. Така допомога спеціаліста може знадобитися вже під час проведення огляду місця події, обшуку чи іншої слідчої (розшукової) дії, у межах якої виявляються об'єкти, що потребують експертного дослідження. Так, наприклад, при виявленні в ході огляду місця події сліду взуття спеціаліст-криміналіст може орієнтувати слідчого на розшук взуття, яким, вірогідно, залишений даний слід (розмір, малюнок протектора, ступінь і характер стоптаності тощо).

2. Збирання (підготовка) необхідних матеріалів (у тому числі зразків для порівняльного дослідження і проб). Об'єктами судової експертизи є закріплені в матеріалах кримінального провадження і передбачені кримінальним процесуальним законодавством джерела інформації. Як об'єкти судової експертизи, дослідженню підлягають живі особи, трупи і їх частини, речові докази, тварини і їхні трупи, зразки для порівняння, документи, матеріальна обстановка місця події тощо. Усі зазначені об'єкти причино пов'язані з подією кримінального правопорушення й на них розповсюджується певний процесуальний режим [261, с. 14-15].

У разі призначення ідентифікаційних судових експертиз найчастіше в розпорядження експерта, окрім об'єктів дослідження, мають бути представлені зразки для порівняльного дослідження. Виняток становить ідентифікаційна експертиза вогнепальної зброї, коли експерт самостійно отримує зразок для порівняльного дослідження (стріляну гільзу чи кулю зі слідами від частин і механізмів екземпляру зброї, представленого на експертизу), у ході такої стадії експертного дослідження, як експертний експеримент.

Отримання зразків для проведення експертизи є слідчою (розшуковою) дією, змістом якої є врегульоване кримінальним процесуальним законодавством одержання стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею, об'єктів біологічного походження або об'єктів, що відображають властивості відповідних предметів чи є їх частиною, речовин або їх матеріально фіксованих відбитків, необхідних для порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [97, с. 37].

Ми погоджуємося з думкою Ю. П. Алєніна та В. Д. Берназа про те, що зразки є носіями ознак іншого об'єкта (відбитки пальців, стріляні кулі, гільзи тощо), або часткою певного об'єкта, що містять ознаки останнього (зразки крові, ґрунту з місця події, зерна зі сховища тощо). Отримані зразки слугують об'єктами, що використовуються для порівняльного дослідження з іншими об'єктами – речовими доказами, документами, живими людьми і трупами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [108, с. 507].

Аналогічної точки зору дотримується М. Ф. Сокиран, який зазначає, що в широкому розумінні зразками для порівняльного дослідження є:

- зразки матеріалу або речовини (крові, волосся тощо);
- зразки – безпосередні відображення (відбитки пальців тощо);

– зразки – складні відображення навички як своєрідного прояву динамічного стереотипу, вираженого в почерку, професійних прийомах тощо;

– зразки – фотозображення (альбоми для впізнання злочинців тощо);

– зразки – «середні проби» і інші зразки, які можуть бути порівняльними об'єктами при встановленні групової приналежності (сорт, клас, вид тощо) [219, с. 156-157].

Відповідно до ч. 1 ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Причому, згідно з ч. 2 ст. 245 КПК України, порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється відповідно до положень про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160-166 КПК України), а згідно з ч. 3 ст. 245 КПК України, відбирання біологічних зразків в особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України («Освідування особи»). У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Із наведеного вище випливає, що спеціаліст у процесі отримання зразків для проведення експертизи виконує технічно-допоміжну функцію (за вказівкою дізнавача, слідчого, прокурора безпосередньо відбирає та упаковує зразки, наприклад, крові, слини особи). Проте, якщо проведення експертизи доручено судом, спеціаліст діє самостійно за дорученням суду та повинен дотримуватися положень вищезазначених норм КПК України.

На сьогодні в кримінальному процесуальному законі відсутнє визначення поняття «біологічні зразки». Не існує єдиної точки зору щодо цього поняття і в спеціальній літературі та серед практиків.

Так, наприклад, П. Є. Антонюк, А. О. Антошук та Р. В. Куций, спираючись на думку, висловлену О. В. Бауліним [5, с. 226-227], вважають, що під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення й голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитки будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахових слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо) [3, с. 284].

Дещо іншої точки зору дотримуються М. Г. Щербаковський, А. М. Проценко та А. Е. Волкова, які вважають, що до біологічних зразків для експертизи належать: 1) частини (тканини) тіла людини: волосся, зрізи нігтів, клапті шкіри та ін.; 2) виділення як продукти життєдіяльності людини: кров, сеча, піт, сперма, слина, запах та ін.; 3) відбитки рельєфу шкіри тіла людини: пальців рук, долонь, губ, чола, вух, стоп та ін. [266, с. 194].

В обґрунтування своєї позиції цитовані автори зазначають, що критеріям, яким мають відповідати біологічні зразки, відповідають такі зразки властивостей людини, які притаманні їй від моменту народження, зберігаються в незмінному стані протягом усього життя та не залежать від її волі. До них належать зразки, що містять ДНК, а також відображають рельєф шкіри тіла. Згідно з указаними критеріями зрозуміло, що зразки почерку, підпису, писемної та усної мови, голосу, ходи, хоча й відбивають індивідуальні властивості людини, однак не можуть бути віднесені до біологічних. По-перше, вони формуються тривалий час (протягом життя з'являються та змінюються властивості писемної мови, ходи, тембр і висота голосу тощо, що виникають у повсякденному житті або професійній діяльності, у результаті тривалих повторів виробляються навички виконання різних побутових, виробничих, творчих завдань). По-друге, очевидним є те,

що примусове відбирання таких зразків проти волі особи неможливо, а якщо особа погодиться надавати зразки, то її власні характеристики можуть бути навмисно змінені під час отримання таких зразків, що робить їх непридатними для порівняльного дослідження [266, с. 194]. У рамках нашого дослідження ми поділяємо наведену вище позицію, висловлену М. Г. Щербаковським, А. М. Проценко та А. Е. Волковою. На відміну від речових доказів, зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з розслідуваною подією й безсумнівно походять від конкретного об'єкта. Зразки повинні мати репрезентативність (достатність кількості та якості) та порівняльність (можливість порівняння) [96, с. 137].

Суттєву допомогу під час отримання зразків для експертизи може надати спеціаліст відповідного профілю. Як зазначають П. Є. Антонюк А. О. Антошук та Р. В. Куций, залучені спеціалісти надають консультаційну та технічну допомогу суб'єкту розслідування відносно стану об'єктів, можливості отримання зразків, методів їх отримання, фіксують хід та результати слідчої (розшукової) дії, упаковують додатки до протоколу. Частіше за все як спеціалістів залучають інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) – працівників слідчих підрозділів Національної поліції. У випадках отримання деяких біологічних зразків у особи (слини, запаху, зрізів нігтів, голосу, почерку тощо) залучення відповідного спеціаліста є строго рекомендованим (лікар, судово-медичний експерт тощо) [3, с. 285].

На думку І. Р. Куриліна, під час одержання зразків для експертного дослідження спеціаліст допомагає слідчому: встановити скільки і яких зразків потрібно відібрати, визначити необхідні для цього спеціальні умови; підібрати матеріали, інструменти, пристосування, предмети та інше, що можуть знадобитися; безпосередньо отримати зразки; здійснити їх попереднє дослідження; упаковувати зразки; кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок відбору зразків; консультаціями з питань, пов'язаних із формуванням завдання експерту [123, с. 14].

Аналогічної позиції дотримується М. Ф. Сокиран, на думку якого спеціаліст, який бере участь в отриманні зразків для порівняльного дослідження, разом з наданням чисто консультаційної допомоги може також:

- безпосередньо відбирати зразки;
- створювати належні умови для їх отримання і закріплення;
- з'ясувати умови, що мають значення для подальшого дослідження, при яких мають бути вилучені зразки;
- безпосередньо брати участь у їх отриманні;
- проводити попередні дослідження отриманих зразків;
- здійснювати їх упаковку;
- допомагати кваліфіковано, зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок відбору зразків;
- консультувати слідчого в питаннях, пов'язаних із формулюванням завдання експертові [219, с. 160].

Зразки для порівняльного дослідження за походженням поділяють на вільні, умовно вільні й експериментальні. Найчастіше в спеціальній літературі дана класифікація ілюструється на прикладі зразків почерку [105, с. 63-64; 106, с. 274-275]. Однак до вільних зразків, тобто тих об'єктів, які утворені до початку кримінального провадження й не у зв'язку з розслідуванням кримінальним правопорушенням, можна також віднести, зразки біологічного походження, що зберігаються в медичних установах, ДНК-профілі осіб, що зберігаються в централізованому автоматизованому обліку генетичних ознак людини тощо.

Більш розширену класифікацію зразків наводить В. М. Юрчишин. На думку вченого, за метою отримання, придатністю для вирішення експертних задач зразки можна поділити на такі, які використовують для вирішення ідентифікаційних задач, і такі, які використовують для вирішення неідентифікаційних задач – діагностичного і класифікаційного характеру чи пов'язаних із ситуаційними задачами [268, с. 158].

Також слід підтримати позицію М. Є. Шумила про те, що є види зразків, відбір яких вимагає не лише обов'язкової участі спеціаліста, а й вибору місця їх відбору. Так, на думку цитованого автора, зразки крові та інші виділення людського організму повинні відбиратися лише в умовах медичного закладу при дотриманні санітарних норм, що виключали б можливі шкідливі наслідки для здоров'я особи, у якої вони відбираються. При такому відібранні слідчий повинен керуватися відповідними відомчими інструкціями й методичними рекомендаціями [110, с. 522]. Зрозуміло, що саму процедуру відібрання таких зразків має здійснювати медичний працівник (лікар або медична сестра), який має навички, наприклад, забору крові з вени людини. Вилучення інших біологічних зразків здійснює також спеціаліст-медичний працівник. Це необхідно як для якісного забезпечення отримання зразків, так і для дотримання безпеки учасників слідчої (розшукової) дії. Відібрання вказаних зразків самим слідчим (дознавачем, прокурором, суддею) не допускається [159, с. 359].

Зазначене повною мірою відноситься й до отримання зліпків зубного апарату людини у випадку призначення ідентифікаційної трасологічної експертизи слідів зубів. Такий зліпок має виготовлятися в стоматологічному кабінеті досвідченим спеціалістом-стоматологом. Передувати такій процедурі має ознайомлення спеціаліста-стоматолога з вилученими слідами зубів. Визначивши механізм утворення слідів зубів на об'єкті, що є в розпорядженні слідчого (надкус, перекус тощо) спеціаліст стоматолог при виготовленні зліпку зубного апарату людини матиме змогу акцентувати свою увагу на належному відображенні ознак слідоутворюючих частин конкретних зубів, що зробить отримані зразки для порівняльного дослідження найбільш придатними для подальшого ідентифікаційного дослідження. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 239 КПК України, під час екстугмації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини й органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних

досліджень. При цьому судово-медичний експерт залучається до участі в проведенні ексгумації як спеціаліст.

Як доповнення до наведеної вище тези М. Є. Шумила, зазначимо, що існують і зразки, відібрання яких вимагає залучення відповідного спеціаліста й створення спеціальних умов для його роботи. Так при призначенні ідентифікаційної почеркознавчої експертизи, окрім спірного рукопису чи підпису, у розпорядження експерта мають бути надані зразки почерку та підпису ймовірного виконавця. Зразки почерку повинні відповідати низці вимог, тобто характеризуватися: 1) безсумнівною походження – усі документи мають бути отримані з надійних джерел і не викликати сумніву щодо їх походження; 2) достатністю – обсяг зразків повинен перевищувати обсяг досліджуваного тексту в 3-4 рази; 3) порівнянністю тексту та знаків – у зразках мають міститися такі ж само фрагменти рукописного тексту, слова та сполучення букв, які є в досліджуваному тексті; 4) порівнянністю засобів та умов письма – зразки повинні бути виконані аналогічним приладдям й на аналогічному папері, що й досліджуваний текст [105, с. 229]. Щодо двох останніх зазначених вище вимог, то їх дотримання може забезпечити лише спеціаліст. Дослідивши спірний рукопис, спеціаліст у галузі судового почеркознавства зможе виділити в ньому загальні й часткові ознаки почерку виконавця. Особливо важливо це зробити при дослідженні коротких рукописних записів, у який відобразилися не всі букви алфавіту і не вдається перевірити стійкість ознак почерку виконавця. На підставі цього спеціаліст може скласти текст, у якому мають зустрічатися букви та їх з'єднання в такому ж порядку, як у спірному рукописі. Складений текст повинен бути під диктовку слідчого або спеціаліста написаний імовірним виконавцем.

Досить часто особа, експериментальні зразки почерку якої відбираються, намагається навмисно змінити (спотворити) свій почерк. При виявленні ознак, що на це вказують, присутній під час проведення процесуальної дії спеціаліст повинен сповістити про це слідчого. Тактичними прийомами, які дозволяють запобігати таким спробам, є прискорення темпу

написання тексту та збільшення тривалості відібрання зразків. Мета таких прийомів – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень [65, с. 117].

Також при дослідженні спірного рукопису спеціаліст може визначити тип приладдя, яким виконаний рукописний текст, а також умови його виконання (стоячи, лежачи тощо). На підставі цього ймовірному виконавцю при відібранні експериментальних зразків почерку має бути наданий пишучий прилад, аналогічний тому, яким виконаний спірний рукопис, а також створені спеціальні умови, близькі до тих, у яких виконувався рукописний текст, який підлягає дослідженню.

Що стосується криміналістичних експертиз, які є найбільш розповсюдженими в практиці розслідування кримінальних правопорушень, то більшість об'єктів, за якими вони призначається, вилучаються в ході огляду місця події та обшуку.

Як свідчить наш власний досвід роботи на слідчих та прокурорських посадах, іноді спеціаліст, який бере участь в огляді місця події, намагається «відсіяти» сліди рук, які залишені потерпілими, і не вилучати їх. З цією метою він вивчає виявлені на місці події сліди папілярних візерунків і намагається порівнювати виявлені ознаки (перш за все загальні, тобто тип та вид папілярного візерунку) з узорами на нігтьових фалангах пальців рук потерпілих, що часто призводить до помилок.

Вважаємо описану практику хибною й такою, що потребує викорінення. У ході проведення С(Р)Д мають бути встановлені всі особи, чії сліди можуть бути залишені на місці події не у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення. Після цього, у найкоротші терміни після внесення відомостей про кримінальне правопорушення, до єдиного реєстру досудових розслідувань вони мають бути дактилоскопійовані в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України з метою призначення ідентифікаційної дактилоскопічної експертизи.

Після встановлення особи, яка, вірогідно, вчинила кримінальне правопорушення (за дактилоскопічним обліком чи іншим шляхом), вона також повинна бути дактилоскопійована в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України [76, с. 181].

До участі у проведенні процедури дактилоскопіювання, як потерпілих так і підозрюваних осіб, має бути залучений спеціаліст-криміналіст. Це забезпечить належну якість отриманої дактилоскопічної карти, придатної для порівняльного дослідження під час проведення ідентифікаційної дактилоскопічної експертизи.

Як свідчить судово-слідча практика, до сьогодні в Україні для дактилоскопіювання живих осіб і трупів використовується друкарська фарба. Тим часом у світовій практиці вже багато років з цією метою застосовують так звані живі сканери (компактні сканери, які дозволяють отримувати якісні відбитки пальців рук і долоней). Так, наприклад, біометричний сканер SUPREMA ID RealScan-G10 має сучасну технологію захоплення та конструювання зображення, використовуючи унікальний алгоритм виявлення ковзання Suprema для побудови зображення відбитків пальців. За допомогою технології ARIC, RealScan-G10 виконує захоплення з частотою 20 кадрів у секунду, що забезпечує високу якість зображення та нижчу частоту появи помилок у захопленні послідовностей [54]. У подальшому отримані в такий спосіб відбитки пальців рук і долоней можуть бути сформовані в стандартну дактилоскопічну карту й роздруковані з використанням якісного лазерного принтера.

Вважаємо, що такий досвід заслуговує на впровадження у вітчизняну практику отримання зразків папілярних узорів при призначенні ідентифікаційних дактилоскопічних експертиз.

У разі затримання особи, яка підозрюється в незаконному застосуванні вогнепальної зброї, може бути призначена експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу). Об'єктами цієї експертизи є сліди продуктів пострілу, які можуть залишатися на тілі (кисті рук, вушні раковини, ніздрі,

шия) особи, яка здійснила постріл. Для вилучення таких слідів необхідно залучити спеціаліста-криміналіста. При цьому спеціаліст має зробити змиви із зазначених вище ділянок тіла людини. Кожна окрема зона поверхні частини тіла при пошуку та вилученні слідів пострілу обробляється окремим тампоном, а при обробці кистей рук окремий тампон потрібен для кожного пальця та міжпальцевої складки. Кожний тампон після обробки певної ділянки тіла підозрюваного пакується окремо із вказівкою на пакувальні локалізації ділянки тіла, для якої застосовується даний тампон [209, с. 445]. Крім того, із закритої одягом ділянки тіла підозрюваного (наприклад, зі спини) має бути здійснений контрольний змив окремим тампоном, який також упаковується окремо від інших.

При призначенні судової портретної експертизи допомога спеціаліста може знадобитися для отримання зображень осіб, що порівнюються. Станом на тепер об'єктами судової портретної експертизи найчастіше є зображення обличчя особи, зафіксовані в матеріалах відеозапису, а також фотознімки, отримані, переважно, із використанням цифрових технологій.

Нині, з метою отримання зразків для порівняльного дослідження, доцільно здійснювати фотографування чи відеозапис особи, що порівнюється (перевіряється), у порядку ст. 245 КПК України із залученням спеціаліста в галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності, з урахуванням такого самого ракурсу, при такому самому освітленні, з яким була зафіксована особа, що підлягає встановленню [82, с. 311].

Готуючи об'єкти на хімічне чи біологічне дослідження, слід дотримуватися таких правил. Якщо речові докази виявлені у великій кількості, то від них необхідно відібрати середні зразки. Так, зразки рідини відбирають з різних рівнів ємності (наприклад бочки), потім старанно перемішують і виділяють приблизно 1 л рідини. Зразки відбираються окремо з кожної ємності. Середній зразок сипучих речовин (борошно, цемент, зерно тощо) відбираються так. Спеціальним щупом із різних за глибиною місць упаковки (наприклад, з мішка) відбирається 3-5 виїмок (зверху, зсередини і з

дна). Виймки перемішують і від загальної суміші відбирається середній зразок вагою 1-2 кг. Середній зразок речовин, які знаходяться у великих ємностях (наприклад, вагон, склад, комора), відбираються аналогічно з кожного кута і по центру. Іноді при відібранні рідких речовин доводиться використовувати спеціальні прилади й інструменти [57, с. 191].

При призначенні ґрунтознавчої експертизи з метою встановлення походження об'єктів з певної ділянки місцевості для порівняння направляються зразки ґрунту з місця, де, за припущенням особи, яка призначила експертизу, знаходився предмет-носій (місце виявлення трупа, слідів взуття тощо) та інших місць у межах ділянки, яка ідентифікується. Крім того, слід надавати контрольні зразки із суміжних ділянок, аналогічних і таких, що відрізняються від тієї, яка ідентифікується, наприклад із сусіднього поля, яке засіяно іншою культурою, з ділянки, котра має інший характер рослинності, інший профіль тощо.

Кожний предмет, на якому виявлені нашарування ґрунту, упаковується окремо. До упаковок зразків має прикріплюватись бирка із зазначенням його номера і місця його вилучення. Останні дані слід узгоджувати з планом-схемою місця події [179].

Окремо варто зупинитися на вимогах до упакування отриманих біологічних зразків для експертизи. Зразки мають упаковуватися окремо від речових доказів. Також окремо упаковуються зразки, вилучені з різних місць (наприклад, волосся з різних ділянок голови або тіла), і зразки, узяті навіть з одного місця, якщо воно має різну зовнішню будову або відрізняється за іншими ознаками. Упаковані окремо зразки, що мають відношення до провадження, як правило, поміщають у загальну тару – пакети зі щільного паперу, шухляди, картонні коробки, пластикові контейнери тощо, де вони повинні розміщуватися таким чином, щоби виключити можливість їх переміщення або змішування один з одним під час транспортування. На упаковку наносяться засвідчувальні написи: вид об'єкта, кількість, місце і спосіб отримання зразків, характер носія [124, с. 145-146]. Вилучення та

належне упакування зазначених об'єктів та зразків має здійснюватися із залученням спеціаліста-криміналіста.

3. Визначення предмету судової експертизи, формулювання питань експерту, вибір моменту призначення експертизи (у т. ч. визначення послідовності призначення експертиз відносно одних і тих самих об'єктів). Предмет судової експертизи, по суті, визначається колом обставин, які слідчий планує встановити шляхом використання спеціальних знань у формі судової експертизи. На цьому етапі призначення судової експертизи допомогу слідчому може надати залучений у якості спеціаліста експерт, який має допуск на право проведення відповідного виду судових експертиз. У спеціальній довідковій літературі [53; 229; 230], а також в Інструкції № 53/5 [179] наведені типові переліки питань, вирішуваних тією чи іншою експертизою. Із наведених переліків типових питань, які відбивають потенційні можливості відповідного виду судової експертизи, спеціаліст допоможе слідчому вибрати ті, відповіді на які дозволять слідчому встановити істотні для встановлення істини у кримінальному провадженні обставини.

Як відомо, відносно одного й того самого об'єкта може бути призначено декілька різних судових експертиз. Так, наприклад, ніж, вилучений у кримінальному провадженні за фактом убивства, може стати об'єктом дактилоскопічної експертизи (з метою встановлення наявності на його рукояті й приналежності слідів папілярних візерунків), біологічної експертизи (з метою встановлення групової приналежності наявних на його клинку слідів крові) та експертизи холодної зброї (з метою визначення належності ножа до холодної зброї і встановлення способу його виготовлення). Ризик полягає в тому, що під час проведення експертних досліджень в об'єкт експертизи можуть вноситися непоправимі зміни, які унеможливають провадження інших подальших експертиз [36, с. 134]. Допомогу слідчому правильно визначити послідовність призначення судових експертиз, щоб проведення одного дослідження не унеможливило наступне,

може надати спеціаліст відповідного профілю. Наприклад, у наведеному вище випадку першою має бути призначена судова біологічна експертиза (при всьому експерт біолог має бути попереджений про можливу наявність на рукояті ножа слідів папілярних візерунків), потім – судова дактилоскопічна експертиза, й останньою – експертиза холодної зброї.

4. Вибір експертної установи або експерта, якому буде доручено проведення експертизи. Як показує вивчення судово-слідчої практики та наш власний досвід роботи на слідчих і прокурорських посадах, зазвичай, слідчий доручає проведення судової експертизи відповідній судово-експертній установі, про що зазначає у постанові про призначення експертизи. У такому випадку керівник судово-експертної установи передоручає проведення даної експертизи одному зі своїх співробітників, які мають відповідний допуск. Спеціаліст же може порадити слідчому вказати в постанові про призначення експертизи прізвище конкретного судового експерта, який, на думку спеціаліста, є найбільш компетентним у дослідженні саме таких об'єктів.

Таким чином, призначення й проведення судової експертизи є процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, яка застосовується у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Указана процесуальна дія є складною та включає прийняття рішення про потребу проведення експертного дослідження, збирання необхідних матеріалів, визначення предмету експертизи, формулювання питань, вибір експерта чи експертної установи, складання вмотивованої постанови та її направлення суб'єкту судово-експертної діяльності.

Для належної підготовки до призначення судової експертизи уповноваженій особі може знадобитися допомога спеціаліста відповідного профілю. Зокрема, серед опитаних нами практиків 77,9 % слідчих і дізнавачів та 65,9 % прокурорів у своїй професійній діяльності отримують консультації

спеціалістів щодо можливостей призначення експертиз, а 69,8 % спеціалістів-криміналістів НП України та 75 % судових експертів – регулярно їх надають.

Під час прийняття слідчим (дознавачем), прокурором рішення про призначення експертизи спеціаліст може допомогти з обранням виду чи різновиду судової експертизи, зважаючи на наявні об'єкти та поради експерта (експертну установу), яким доцільно доручити проведення експертизи. У межах збирання (підготовки) необхідних матеріалів для експертизи спеціалісти здатні надати технічну допомогу з відібранням зразків для порівняльного дослідження. При цьому для отримання зразків різних видів доцільно залучати спеціалістів відповідного профілю: наприклад, зразки крові людини мають відбиратися медичним працівником, зразки почерку – спеціалістом-криміналістом (або залученим у якості спеціаліста судовим експертом у галузі судового почеркознавства) тощо. Профільний спеціаліст також здатний надати допомогу з формулювання питань, які варто поставити перед судовим експертом. Крім того, важливою може бути допомога спеціаліста з обранням послідовності призначення декількох експертиз щодо одного об'єкта.

Висновки до розділу 3.

1. Загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначені КПК України та деякими чинними підзаконними нормативно-правовими актами. Інспектори-криміналісти, які є штатними співробітниками слідчих підрозділів, а також працівники державних судово-експертних установ, як спеціалісти-криміналісти, залучаються до проведення С(Р)Д у робочому порядку, завдяки безпосередній (переважно усній) взаємодії керівників слідчих підрозділів зі спеціалістами або керівниками експертних установ. Ефективності й оперативності залучення таких фахівців сприяє також постійне чергування спеціалістів у складі слідчо-оперативних груп.

Спеціалістів-медиків до участі в процесуальних діях можуть залучати як особи, які здійснюють досудове розслідування (слідчі, дізнавачі), так і їхні керівники або прокурори шляхом направлення медичній установі постанови, скерування, відношення або іншого документа. Залучення до проведення процесуальних дій «обов'язкових» спеціалістів може здійснюватися за загальним порядком виклику (ст. 133-138 КПК України). Якщо підзаконними нормативно-правовими актами не визначено конкретного порядку залучення певного спеціаліста до участі в кримінальному провадженні, його запрошення здійснюється у «неформальному» порядку усно або шляхом направлення письмового документа.

Негативною визнано практику встановлення на підзаконному рівні складних бюрократизованих процедур залучення спеціалістів до кримінального провадження.

2. Усіх спеціалістів, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, можливо поділити на три категорії: 1) спеціалісти, залучення яких є обов'язковим відповідно до закону; 2) універсальні спеціалісти, яких можуть долучити до проведення практично всіх процесуальних дій певного виду (на сучасному етапі для невербальних процесуальних дій це спеціалісти-криміналісти, для вербальних – психологи); та 3) ситуативні спеціалісти (певного вузького профілю), які залучаються залежно від специфіки кримінального правопорушення для виконання окремих завдань, пов'язаних із використанням спеціальних знань.

3. Аналіз судово-слідчої практики та результати опитування правоохоронців показали, що спеціалісти найчастіше залучаються до проведення таких процесуальних дій: огляд місця події (80,6 %), огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних (53,6 %), обшук (51,7 %), огляд речей і документів (40,8 %), слідчий експеримент (40 %), освідування (24,2 %), допит (16,7 %), пред'явлення для впізнання (4,4 %), а також негласні слідчі (розшукові) дії (8,9 %). Для кожної з наведених

процесуальних дій існують «типові» спеціалісти та певні закономірності обрання й залучення ситуативних фахівців. Стан використання можливостей носіїв спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, освідування та пред'явлення для впізнання, не можна вважати задовільним.

4. Призначення й проведення судової експертизи є процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, яка застосовується у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Указана процесуальна дія є складною та включає прийняття рішення про потребу проведення експертного дослідження, збирання необхідних матеріалів, визначення предмету експертизи, формулювання питань, вибір експерта чи експертної установи, складання вмотивованої постанови та її направлення суб'єкту судово-експертної діяльності. Для належної підготовки до призначення судової експертизи уповноваженій особі може знадобитися допомога спеціаліста відповідного профілю. Зокрема серед опитаних нами практиків 77,9 % слідчих і дізнавачів та 65,9 % прокурорів у своїй професійній діяльності отримують консультації спеціалістів щодо можливостей призначення експертиз, а 69,8 % спеціалістів-криміналістів НП України та 75 % судових експертів регулярно їх надають.

Під час прийняття слідчим (дізнавачем), прокурором рішення про призначення експертизи спеціаліст може допомогти з обранням виду чи різновиду судової експертизи, зважаючи на наявні об'єкти та порадити експерта (експертну установу), яким доцільно доручити проведення експертизи. У межах збирання (підготовки) необхідних матеріалів для експертизи спеціалісти здатні надати технічну допомогу з відібранням зразків для порівняльного дослідження. При цьому для отримання зразків різних видів доцільно залучати спеціалістів відповідного профілю: наприклад, зразки крові людини мають відбиратися медичним працівником, зразки почерку – спеціалістом-криміналістом (або залученим у якості

спеціаліста судовим експертом у галузі судового почеркознавства) тощо. Профільний спеціаліст також здатний надати допомогу з формулювання питань, які варто поставити перед судовим експертом. Крім того, важливою може бути допомога спеціаліста з обранням порядку та послідовності призначення декількох експертиз щодо одного об'єкта.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі сучасних положень теорії кримінального процесуального права та криміналістики, результатів узагальнення судово-слідчої практики, чинного кримінального процесуального законодавства вирішено наукове завдання щодо комплексного розроблення теоретичних положень та науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів участі спеціаліста у кримінальному провадженні. Одержані наукові результати дають підстави для формулювання висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення. До основних із них віднесено такі:

1. Дослідження генези інституту спеціаліста як учасника кримінального провадження дозволило виокремити п'ять основних етапів його розвитку: 1) дореволюційний (до 1917 року); 2) радянський (від 1917 до 1991 року); 3) перехідний або пострадянський (від 1991 до 2012 року); 4) змагальний (від 2012 до 2019 року); та 5) євроінтеграційний (від 2019 року). Поточний період розвитку інституту спеціаліста в українському кримінальному судочинстві пов'язаний із приведенням національного кримінального процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу. Проте, оскільки Верховна Рада України ще не прийняла жодного євроінтеграційного закону, який би прямо регулював процесуальний статус спеціаліста, можна констатувати, що цей етап тільки-но розпочався. Водночас попередній аналіз стану правового регулювання інституту спеціаліста у кримінальних процесуальних законодавствах деяких країн Європейського Союзу, зокрема Латвійської, Литовської та Естонської Республік, як пострадянських країн, які стали повноправними членами Європейської спільноти, та Республіки Польща, показав, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство в частині правового статусу спеціаліста в цілому є наближеним до встановлених у цих країнах стандартів. Тому перспективи його адаптації до відповідних вимог Європейського Союзу ми оцінюємо позитивно.

2. У вітчизняній науковій літературі накопичена значна джерельна база щодо дослідження проблем теорії та практики участі спеціаліста у кримінальному провадженні. Наукові праці у цій сфері за хронологічним підходом можна поділити на чотири групи: перша – література з кримінального процесу та криміналістики з часів Ганса Гросса до захоплення нинішньої території України більшовистським режимом; друга – джерела радянського періоду (1918–1991 рр.); третя – джерела пострадянського періоду (1991–2013 рр.) до прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України; четверта – новітня література, опублікована після прийняття КПК України 2012 року (2013 р. – дотепер). За тематикою досліджуваних проблем наукові праці, у яких розглянуто кримінальні процесуальні і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, можна поділити на такі групи: 1) дослідження, присвячені найбільш загальним питанням використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; 2) роботи, у яких розкрито питання використання окремих видів спеціальних знань у кримінальному провадженні; 3) праці, у яких опрацьовано проблеми використання спеціальних знань під час розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень; 4) дисертації з методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у яких, зазвичай, хоча би один підрозділ присвячений тактичним особливостям використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. При цьому комплексних монографічних досліджень, у яких би у сукупності та у взаємозв'язку досліджувались і кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти участі спеціаліста у кримінальному провадженні, в Україні не проводилось.

3. Сукупність визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством України прав та обов'язків спеціаліста, які виникають у зв'язку з його залученням до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних

правопорушень є його процесуальним статусом. Ключовими елементами такого статусу є: 1) юридичні норми, які регламентують його права, обов'язки та завдання у кримінальному провадженні; 2) легальне визначення спеціаліста (ч. 1 ст. 71 КПК України), ключовою ознакою якого є володіння спеціальними знаннями; 3) процесуальні (юридичні) форми участі та завдання спеціаліста в кримінальному провадженні (надання допомоги в ході проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, надання висновку спеціаліста, надання усних консультацій або письмових роз'яснень у судовому провадженні); 4) права та обов'язки спеціаліста, а також додаткові гарантії захисту й невторчання в його процесуальну діяльність; 5) юридична відповідальність спеціаліста за невиконання чи неналежне виконання його процесуальних обов'язків: кримінальна процесуальна, дисциплінарна (осіб, для яких виконання функцій спеціаліста пов'язане з їх офіційною трудовою діяльністю), адміністративно-правова та кримінально-правова; 6) обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні; 7) регламентація оплати роботи спеціаліста.

Проблемним на практиці є питання вибору конкретного спеціаліста, який залучається до кримінального провадження та підтвердження його кваліфікації. Запропоновано чітко регламентувати у КПК України профіль усіх спеціалістів, залучення яких є обов'язковим, та визначити порядок підтвердження їх кваліфікації. Перед початком процесуальної дії такі особи мають продемонструвати її учасникам свій диплом про профільну освіту та, за наявності, сертифікати або інші документи про підвищення кваліфікації чи вузькопрофільне навчання. Копії таких документів мають додаватися до протоколу процесуальної дії як додатки. У перспективі можливе також створення реєстрів осіб, які можуть залучатися до кримінального провадження як спеціалісти, за аналогією з відповідним реєстром атестованих судових експертів.

4. Отримання висновку спеціаліста є новою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Утім, якість

норм, які її регламентують, є вкрай низькою. Чинним КПК України не визначено сутність та зміст висновку спеціаліста, вимоги до особи, яка може його надавати, способи його отримання та використання в кримінальному провадженні тощо. У зв'язку з цим, дана новела законодавства була негативно сприйнята українськими науковцями. Попри це, правозастосовна практика все ж знайшла способи використання висновків спеціаліста в доказуванні в кримінальному провадженні. Найчастіше їх отримують під час досудового розслідування кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111-1, ст. 125 КК України, злочинів, передбачених ст. ст. 185, 436-2 КК України тощо. Судова практика з цього приводу є неоднорідною: в одних випадках місцеві суди беруть висновки спеціалістів до уваги при мотивуванні своїх рішень, в інших – визнають недопустимими та виключають із переліку доказів.

Пропонуємо внести до КПК України зміни, якими: дозволити використовувати висновки спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо всіх видів кримінальних правопорушень (крім випадків, коли обов'язковим є призначення судової експертизи); визначити, що сторона обвинувачення призначає дослідження спеціаліста умотивованою постановою, а сторона захисту та потерпілий залучають спеціаліста на договірних засадах; встановити вимоги щодо кваліфікації такого спеціаліста та його повідомлення про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КПК України); закріпити, що висновок експерта має вищу доказову силу порівняно з висновком спеціаліста; а також регламентувати порядок використання висновку спеціаліста в доказуванні.

5. Загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначені КПК України та деякими чинними підзаконними нормативно-правовими актами. Співробітники правоохоронних органів та державних судово-експертних установ залучаються до проведення С(Р)Д як спеціалісти в робочому порядку, завдяки безпосередній (переважно усній) взаємодії

керівників слідчих підрозділів із фахівцями або керівниками експертних установ; спеціалісти-медики до участі в процесуальних діях можуть залучатися шляхом направлення медичній установі постанови, скерування, відношення або іншого документа. Залучення до проведення процесуальних дій «обов'язкових» спеціалістів може здійснюватися за загальним порядком виклику (ст. 133-138 КПК України). Якщо підзаконними нормативно-правовими актами не визначено конкретного порядку залучення певного спеціаліста до участі в кримінальному провадженні, його запрошення здійснюється у «неформальному» порядку усно або шляхом направлення письмового документа. Негативною визнано практику встановлення на підзаконному рівні складних бюрократизованих процедур залучення спеціалістів до кримінального провадження.

6. Усіх спеціалістів, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, можливо поділити на три категорії: 1) спеціалісти, залучення яких є обов'язковим, відповідно до закону; 2) універсальні спеціалісти, які можуть залучатися до проведення практично всіх процесуальних дій певного виду (на сучасному етапі для невербальних процесуальних дій це спеціалісти-криміналісти, для вербальних – психологи); та 3) ситуативні спеціалісти (певного вузького профілю), які залучаються залежно від специфіки кримінального правопорушення для виконання окремих завдань, пов'язаних із використанням спеціальних знань.

Аналіз судово-слідчої практики та результати опитування правоохоронців показали, що спеціалісти найчастіше залучаються до проведення таких процесуальних дій: огляд місця події (80,6 %), огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних (53,6 %), обшук (51,7 %), огляд речей і документів (40,8 %), слідчий експеримент (40 %), освідування (24,2 %), допит (16,7 %), пред'явлення для впізнання (4,4 %), а також негласні слідчі (розшукові) дії (8,9 %). Для кожної з наведених процесуальних дій існують «типові» спеціалісти та певні закономірності

обрання й залучення ситуативних фахівців. Стан використання можливостей носіїв спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, освідування та пред'явлення для впізнання, не можна вважати задовільним.

7. Для належної підготовки до призначення судової експертизи уповноваженій особі може знадобитися допомога спеціаліста відповідного профілю. Зокрема, серед опитаних нами практиків 77,9 % слідчих і дізнавачів, 65,9 % прокурорів у своїй професійній діяльності отримують консультації спеціалістів щодо можливостей призначення експертиз, а 69,8 % спеціалістів-криміналістів НП України та 75 % судових експертів регулярно їх надають.

Під час прийняття слідчим (дізнавачем), прокурором рішення про призначення експертизи спеціаліст може допомогти з обранням виду чи різновиду судової експертизи, зважаючи на наявні об'єкти, та порадити експерта (експертну установу), яким доцільно доручити проведення експертизи. У межах збирання (підготовки) необхідних матеріалів для експертизи спеціалісти здатні надати технічну допомогу з відібранням зразків для порівняльного дослідження. Причому, для отримання зразків різних видів доцільно залучати спеціалістів відповідного профілю: наприклад, зразки крові людини мають відбиратися медичним працівником, зразки почерку – спеціалістом-криміналістом (або залученим у якості спеціаліста судовим експертом у галузі судового почеркознавства) тощо. Профільний спеціаліст також здатний надати допомогу з формулювання питань, які варто поставити перед судовим експертом. Крім того, важливою може бути допомога спеціаліста з обранням порядку та послідовності призначення декількох експертиз щодо одного об'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К. Проблеми захисту права людини на справедливий суд через використання спеціальних знань у змагальному кримінальному судочинстві: міжнародний та вітчизняний досвід. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 травня 2019 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 24-27.
2. Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2024. № 10. С. 87-96.
3. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Куций Р. В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 281–289.
4. Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 88-95.
5. Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 222-231.
6. Баулін О. В., Ізотов І. І. Перевірка і оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 95-108.
7. Белькова О. В. Понятій як свідок. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвипуск 24. С. 91-95.
8. Беспалько І. Л. Процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 2. С. 51-56.

9. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 20 с.
10. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 165 с.
11. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : монографія. Київ, 2007. 512 с.
12. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
13. Боднар А. В. Участь спеціаліста в проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 325–336.
14. Бондар В. С. Питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики (висновок спеціаліста). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 4 (96). С. 78-96.
15. Бондар В. С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 23 с.
16. Бондар В. С., Соколов О. С. Судово-балістична реконструкція пострілу в залежності від ситуаційних обставин застосування вогнепальної зброї. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3-4. С. 81-91.
17. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
18. Варлахов В. О. Процесуальний статус спеціаліста у кримінальному процесі під час розслідування дорожньо-транспортних

пригод. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 281-290.

19. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 20 липня 2022 року у справі № 174/523/20. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/105474618>.

20. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 14 вересня 2023 року у справі № 463/5891/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/114871633>.

21. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 08 квітня 2024 року у справі № 755/15984/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/118192455>.

22. Вирок Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 09 вересня 2022 року у справі № 396/602/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106147487>.

23. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 03 вересня 2021 року у справі № 592/18006/18. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/99369231>.

24. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 01 червня 2022 року у справі № 202/9/21. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reustr.court.gov.ua/Review/104612325>.

25. Вирок Карлівського районного суду Полтавської області від 11 серпня 2023 року у справі № 531/2175/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112793372>.

26. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 11 грудня 2023 року у справі № 948/1730/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/115544456>.

27. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 24 червня 2022 року у справі № 554/3883/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104939188>.

28. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області у справі від 31 січня 2024 року № 484/2665/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116662052>.

29. Вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 10 квітня 2019 року у справі № 205/440/15-к. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81086939>.

30. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі від 13 липня 2023 року № 401/2187/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112164528>.

31. Вирок Святошинського районного суду м. Києва в складі суду присяжних від 08 жовтня 2023 року у справі № 759/3498/15-к. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114304164>.

32. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 27 липня 2023 року у справі № 193/1206/22. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112471976>.

33. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 23 січня 2024 року у справі № 194/888/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116502350>.

34. Вирок Христинівського районного суду Черкаської області від 01 вересня 2023 року у справі № 706/708/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113163592>.

35. Вирок Христинівського районного суду Черкаської області від 17 серпня 2023 року у справі № 706/884/23. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112880987>.

36. Волобуєв А. Ф., Бажанюк В. В. Проведення експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Видавець Чернявський Д. О. Кривий Ріг, 2023. 228 с.

37. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук . 12.00.09. Київ, 2006. 22 с.

38. Волобуєва О. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: проблемно-дискусійні аспекти освідчування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 177-182.

39. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філософ. 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

40. Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2023. 224 с.

41. Георгіца А. З., Никифорак М. В. Маловідомі сторінки історії юридичного факультету Чернівецького університету. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 6 (32). С. 5-12.

42. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.

43. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1 (10). С. 1-5.

44. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22-34.

45. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209-214.

46. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 238 с.

47. Демидова Є. Є. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних проваджень в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції*: збірник тез Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 62-64.

48. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 Охорона здоров'я. Наказ МОЗ України від 29.03.2002 № 117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02>. (дата звернення: 25.04.2024).

49. Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 19 с.

50. Досудове розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу : практич. порадник; за ред. проф. В. В. Коваленка та проф. Є. О. Письменського. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2023. 204 с.

51. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

52. Дунаєв О. В., Жадік С. В., Лосєв Ф. О., Тітенко С. В. Участь судово-медичного експерта або лікаря при огляді трупа. *Український медичний альманах*. 2013. Т. 16. № 2. С. 24-25.

53. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

54. Експертні системи. Антитерористичне та криміналістичне обладнання. Назва з екрану. URL: <http://es-trade.kiev.ua/uk/realscang10.6XvLMn/>. (дата звернення: 15.06.2024).

55. Жалдак І. А. Особливості залучення спеціаліста до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 24 квітня 2019 р.). Київ, 2019. С. 65-67.

56. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с
57. Жеребко О. І. Юридична природа зразків для порівняльного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 185-195.
58. Завидняк І. О. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та його консультативна допомога. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 453-456.
59. Застосування безпілотних літальних апаратів під час досудового розслідування : практич. poradnik / Когут А. А., Білоус В. В., Костенко Ю. О., Старостін О. Ю. Харків: ФОП Бровін О. В., 2024. 76 с.
60. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків: Апостіль, 2017. 238 с.
61. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. (дата звернення: 25.04.2024).
62. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 028/о «Консультаційний висновок спеціаліста». Наказ МОЗ України від 14.02.2012 № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0683-12> (дата звернення: 03.06.2024).
63. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ: Вид. НАВСУ, 2003. 359 с.
64. Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.
65. Качурін С. Г., Семеніхін М. В. Тактичний арсенал слідчого: системи тактичних прийомів одержання експериментальних зразків почерку

та підписів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 2 (38). С. 112-123.

66. Ключуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 20 с.

67. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 грудня 2020 р.)* Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч. 2. С. 187-190.

68. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 253-262. DOI:10.33766/2524-0323.99.253-262

69. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних: сутність і процесуальний порядок проведення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). С. 187-197. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41>

70. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 4. С. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>

71. Коваленко А. В. Пред'явлення особи для впізнання за 3D-моделлю її зовнішності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 196-204. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>

72. Коваленко А. В. Щодо можливостей використання безпілотних літальних апаратів під час проведення огляду місця події. *Причорноморські публічно-правові читання : матеріали Міжнародної наук. конф. (м. Миколаїв, 10-12 вересня 2021 р.)* Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 122-124.

73. Коваленко В. Деякі особливості підготовки до пред'явлення для впізнання за фотографіями під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами або злочинними організаціями. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова (м. Харків, 17 травня 2024 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 109-111.

74. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

75. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами про провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

76. Коваленко В. В. Використання спеціальних знань під час огляду місця події за фактами крадіжок із квартир. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3 (103). С. 177-188. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.177-188>

77. Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 22-23 лютого 2024 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 418-421.

78. Коваленко В. В. Деякі особливості участі спеціаліста у проведенні одночасного допиту двох чи більше вже опитаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квітня 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 539-541.

79. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.

80. Коваленко В. В. Організаційні і тактичні особливості допиту членів організованої групи чи злочинної організації. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 1. С. 168-180. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.168-180>

81. Коваленко В. В. Організація й тактика огляду вогнепальної зброї та боєприпасів на місці їх виявлення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 182-190.

82. Коваленко В. В. Особливості підготовки матеріалів та призначення судової портретної експертизи у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 306-318. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.29>

83. Коваленко В. В. Стан використання можливостей судових експертиз під час розслідування колабораційної діяльності (за матеріалами судово-слідчої практики). *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 297-317. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.297-317>

84. Коваленко В. В. Участь спеціаліста-криміналіста у слідчому експерименті, що проводиться з метою встановлення спеціальних чи професійних навичок особи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 148-153.

85. Коваленко О. О. Залучення обізнаних осіб при проведенні обшуку : дис. ... д-ра філософ. 081 Право. Харків, 2024. 234 с.

86. Коваль А. А. Актуальні проблеми участі понятих при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *V Юридичні моголянські читання : пошук рішень з актуальних проблем сучасної правової науки : тези доп.*

Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 19 квітня 2019 р.). Миколаїв, 2019. С. 54-58.

87. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 22 с.

88. Ковальова О. В. Форми використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 215-221. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.32>

89. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2 (33). С. 112-123.

90. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (дата звернення: 24.07.2024).

91. Колеснік І. І. Особливості підготовки і проведення слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 212-216.

92. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 27.04.2024).

93. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність. Конвенція від 21.11.2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994575>. (дата звернення: 27.04.2024).

94. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 27.04.2024).

95. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

96. Копча В. В., Човганин М. І. Правове використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Юридичні підстави щодо проведення судових експертиз. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (присвяченої 30-тій річниці з дня проголошення незалежності України), (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 129-138.

97. Коропецька С. О., Юрчишин В. М., Савченко В. А. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 184 с.

98. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

99. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

100. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 08 листопада 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 284-286.

101. Кравченко І. С., Кононець В. П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.

102. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 21 с.

103. Кривонос М. В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 301 с.

104. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. 5-те вид., перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2016. 649 с.

105. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.

106. Криміналістика. Криміналістична техніка. Навчальний посібник. Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

107. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 15.07.2024).

108. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.

109. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 25.04.2024).

110. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

111. Кримінально-процесуальний кодекс України. Закон від 28.12.1960 № 1001-05. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. (дата звернення: 05.08.2024).

112. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Юридичне видання Нарком'юста УРСР. Харків, 1927. 124 с.

113. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, затверджений ВЦВК 13 вересня 1922 року. Харків, 1922. 112 с.

114. Кувшинов О. До питання практики використання висновків спеціаліста як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2024 р.)*. Дніпро : Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 115-118.

115. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 416-424. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50>.

116. Кувшинов О. Д. Актуальні питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 573-577. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/137>.

117. Кувшинов О. Д. Історія становлення та розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration: International scientific conference (November 1–2, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2023. PP. 189-194. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>.

118. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93-106. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.

119. Кувшинов О. Д. Правові висновки Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *European*

potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice : International scientific conference (August 2-3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 141-145. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-36>.

120. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616-612. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/147>.

121. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 256 с.

122. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 16 с.

123. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

124. Кушпін В. П., Палюх А. І., Смуk М. І. Порядок одержання зразків для проведення експертизи і рамках кримінального провадження. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. Т. 26. С. 141-146.

125. Лисиченко В. К. Питання вдосконалення криміналістичної реєстрації та правові межі застосування дактилоскопіювання мешканців України. *Криміналістичний вісник*. 2002. Вип. 3. С. 34-40.

126. Лоза Т. Історичний розвиток правового регулювання експертної діяльності в кримінальному процесі (Historical Development of Legal Regulation of Expert Activities in Criminal Process). *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 4. Pp. 1010-1017.

127. Лук'янчиков Б. Є., Федченко В. В., Микитенко О. Б. Взаємодія працівників поліції України під час проведення освідування. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр.

наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 травня 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 172-175.

128. Лук'янчиков Є. Д. Форми взаємодії в процесі використання спеціальних знань. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2009. № 3. С. 71-79.

129. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Застосування примусу в процесі освідування. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2016. № 1 (13). С. 1-13.

130. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Висновок спеціаліста в інформаційному забезпеченні кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2023. Вип. 1 (101). С. 131-141.

131. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Співвідношення висновку експерта з висновком спеціаліста в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 172-177.

132. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Становлення інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2022 р.). Київ: Університет «Україна», 2022. С. 287-291.*

133. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Учасники освідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2015. № 1. С. 121-132.

134. Марисюк К. Б., Русанюк М. М. Ганс Гросс як історична постать. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса) : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 січня 2016 р.). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. 248 с.*

135. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 19 с.
136. Марченко А. Б. Використання науково технічних засобів під час пред'явлення для впізнання. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 1 (13). С. 77-81.
137. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. / ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». Київ, 2021. 48 с.
138. Мировська А. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 20 с.
139. Мировська А. В. Тактика використання спеціальних знань під час проведення допиту при розслідуванні фальшивомонетництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 89-92.
140. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
141. Молдован В. В., Молдован А. В. Порівняльне кримінально-процесуальне право. Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібник. Київ: ЮРІНКОН ІНТЕР, 1999. 400 с.
142. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.
143. Негребецький В. Використання сучасних інформаційних технологій під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 268-271.
144. Неня О. В. Оптичні методи експертних досліджень мікрооб'єктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2016. 260 с.

145. Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матеріалами роботи на деокупованих територіях) : поради для практичних працівників органів досудового розслідування / Цуцкірідзе М. С., Кримчук С. Г., Вітвіцький С. С. та ін. Кропивницький: Дон. держ. уні-т. внутр. справ; Київ: Гол. слідч. упр. Нац. поліц. України, 2023. 125 с.

146. Одерій О. В. Освідчення особи (теоретичний аспект). *Проблеми кримінального процесуального законодавства та шляхи їх розв'язання* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 листопада 2016 р.). Ч. 1. С. 18-20.

147. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. (дата звернення: 25.04.2024).

148. Павлова Н. В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2 (34). С. 7-16.

149. Первинний огляд трупа на місці виявлення: навчально-методичний посібник. / Бачинський В. Т., Кулик О. Ф., Сапка І. Г., Ванчуляк О. Я. Чернівці, 2010. 212 с.

150. Пилипенко О. М. Основи методики розслідування незаконної порубки лісу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 181 с.

151. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.

152. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 17 с.

153. Пиріг І. В. Шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 134-143.

154. Пиріг І. В. Щодо питання віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 58-68.

155. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

156. Пілюков Ю. Допит експерта в суді як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 176-179.

157. Повстяний В. А., Мішалов В. Д. Відмінності «висновку спеціаліста» та «висновку експертного дослідження» у випадках проведення судово-медичних експертиз на договірних засадах. *Forensic-medical examination*. 2023. № 2. С. 5-11.

158. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система : монографія. Харків: Арсіс, 2002. 160 с.

159. Полуніна Л. В. Отримання зразків для проведення експертизи в кримінальному провадженні: поняття та процесуальний порядок. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 357-359.

160. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 26.01.2023 у справі № 183/3452/19. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155>.

161. Постанова Касаційного Кримінального суду Верховного Суду 22.05.2018 у справі № 296/4041/16-к. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74537042>.

162. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29.05.2023 у справі № 583/877/21. / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111348306>.

163. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25.09.2023 у справі № 165/93/22. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113927796>.

164. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 03.06.2024).

165. Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування : метод. рек. / М. П. Климчук, А. А. Саковський, Р. М. Дударець та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 60 с.

166. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (дата звернення: 25.04.2023).

167. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n664>. (дата звернення: 15.07.2024).

168. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні. Закон України від 09.10.2024 № 4009-IX. (дата звернення: 01.11.2024).

169. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>. (дата звернення: 15.07.2024).

170. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії

кібератакам. Закон України № 2137-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>. (дата звернення: 21.03.2023).

171. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>. (дата звернення: 25.04.2024).

172. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України. Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>. (дата звернення: 24.07.2024).

173. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. Наказ Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23>. (дата звернення: 25.04.2024).

174. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Наказ Мінпраці України від 29.12.2004 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04>. (дата звернення: 25.04.2024).

175. Про затвердження Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Наказ Мінсоцполітики України від 29.03.2017 № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17>. (дата звернення: 25.04.2024).

176. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні [...]. МВС України; Наказ, Інструкція від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>. (дата звернення: 07.08.2024).

177. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства

внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події. Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>. (дата звернення: 07.08.2024).

178. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF>. (дата звернення: 15.07.2024).

179. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. (дата звернення: 12.07.2024).

180. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні. Наказ Служби безпеки України № 138 від 19.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>. (дата звернення: 25.04.2024).

181. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України. Наказ МВС України від 30.08.1999 № 682. URL : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc. (дата звернення: 15.07.2024).

182. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників. Постанова Кабінету Міністрів України від

14.06.2000 № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF>. (дата звернення: 25.04.2024).

183. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України. Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343 (у редакції наказу МВС України від 22.12.2021 № 972). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>. (дата звернення: 07.08.2024).

184. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів. Наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12>. (дата звернення: 25.07.2024).

185. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094905-22#Text>. (дата звернення: 07.08.2024).

186. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України. Наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22>. (дата звернення: 25.04.2024).

187. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини. Наказ МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 №

807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>. (дата звернення: 25.04.2023).

188. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України. Наказ Головного КРУ України, МВС України, СБУ України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>. (дата звернення: 26.04.2023).

189. Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти». Наказ Мінекономіки України від 19.10.2021 № 755-21. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/357-nakaz_755.pdf. (дата звернення: 24.04.2024).

190. Про затвердження професійного стандарту «Слідчий (поліція)». Наказ Національної поліції України від 28.06.2024 № 724. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/629-profesijnij_standart_slidcij_policia.pdf. (дата звернення: 15.07.2024).

191. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти», «Вчитель закладу середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Наказ Мінекономіки України від 23.12.2020 № 2736. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/266-nakaz_2736.pdf. (дата звернення: 25.04.2024).

192. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>. (дата звернення: 26.04.2024).

193. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. (дата звернення: 25.08.2024).

194. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. (дата звернення: 15.06.2024).

195. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 08.12.2024).

196. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. (дата звернення: 25.08.2024).

197. Про Службу безпеки України. Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. (дата звернення: 25.08.2024).

198. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. (дата звернення: 13.07.2024).

199. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (дата звернення: 21.05.2024)

200. Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.1998 № 617. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-98-п>. (дата звернення: 01.03.2024).

201. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13.12.2007 № 1233. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/jf0y900a?ed=2007_12_13. (дата звернення: 15.07.2024).

202. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 19.05.2003 № 3456-1 URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3456-1&skl=5. (дата звернення: 15.07.2024).

203. Процюк О. М. Обов'язкова участь педагога або психолога під час допиту неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми досудового*

розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 червня 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 253-257.

204. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 9-е вид., зі змінами. Київ, Львів : Край, 2007. 188 с.

205. Ревека В. М. *Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 21 с.

206. Ревенко О. І. *Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 188 с.

207. Ревенко О. І. *Особливості допиту свідків при розслідування незаконного видобування вугілля. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності* : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. (м. Сєверодонецьк, 23 грудня 2016 р.) ; Сєверодонецьк : Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е.О. Дідоренка, 2017. С. 282-285.

208. Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. / Координаційний центр з надання правничої допомоги. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/reyestr-psyhologiv>. (дата звернення: 15.08.2024).

209. *Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: навч. практ. посіб.* / В. С. Бондар, О. В. Бочковий, М. В. Кривонос та ін. ; за заг. ред. Комарницького В. М., Вербенського М. Г., Фоменка А. Є. 2-ге вид. перероб. і доп. ТОВ «НОВІК-ПРІНТ». Київ, 2021. 534 с.

210. *Розслідування колабораційної діяльності* : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.

211. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 21 с.
212. Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Федчишина В. В. Славетні сторінки історії: до 100-літнього ювілею КНДІСЕ. Київ : АНТОЛОГІЯ, 2013. 288 с.
213. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 21 с.
214. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
215. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
216. Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 253-260. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.38>
217. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 110-120.
218. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.
219. Сокиран М. Ф. Отримання слідчим зразків для експертизи за участю спеціаліста. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 153-161.
220. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.
221. Сокиринська О. А. Криміналістичні та процесуальні питання ідентифікації людини за слідами відображеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 16 с.

222. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 553-562.
223. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монограф. Київ: НАВСУ, 2005. 272 с.
224. Степанюк Р. Технології швидкого ДНК-тестування: ідентифікація жертв війни та вирішення інших завдань розслідування. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.) : у 2-х ч. Дніпро : ДДУВС, 2024. Ч. 1. С. 63-64.
225. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 38-42.
226. Степанюк Р. Л., Шевцов С. О. Проблеми техніко-криміналістичної підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 2. Т. 31 (70). Ч. 3. С. 128-132.
227. Стефанюк Ю. В. Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 42-45.
228. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.
229. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
230. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. Вип. 3. 366 с.
231. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.
232. Таранова А. Участь спеціаліста в проведенні допиту під час розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або

фармацевтичним працівником. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Т. 106. №. 1. С. 312-324.

233. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2020. 228 с.

234. Теплицький Б. Б. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2021. 268 с.

235. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпро, 2002. 432 с.

236. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 214 с.

237. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 37 с.

238. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 411 с.

239. Тимчишин Д. М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

240. Тіщенко С. О. Особливості організації і тактики проведення огляду місця події. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №. 4. С. 409–413.

241. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів : метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 68 с.

242. Фролов О. П. Спеціаліст як суб'єкт обшуку у формі спеціальної операції. *Держава та регіони*. Серія: «Право». 2019. № 4 (66). С. 169-173.

243. Хахуцяк О. Ю., Степанова Г. М. «Зелена кімната» в Україні. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 травня 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 271-273.

244. Чаплинський К. О. Підготовка до пред'явлення для впізнання як необхідна умова якісного проведення слідчої дії. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 227-231.

245. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

246. Чекотило В. І. Окремі питання допиту експерта під час досудового розслідування. *Наше право*. 2015. № 4. С. 131–135.

247. Чернецький О. К. Слідчий експеримент в кримінальному судочинстві: тактика і психологія : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2013. 218 с.

248. Черниченко І. В. Окремі аспекти становлення дактилоскопії до 1900 р. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 133-138.

249. Чисніков В. М. Альфонс Бертільйон – основоположник «наукової поліції» (до 160-річчя з дня народження). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 213-218.

250. Чисніков В. М. Ганс Гросс – основоположник науки криміналістики та кримінальної психології (до 170-річчя від дня народження). *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2. С. 144-153.

251. Чичиркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час слідчого експерименту при розслідуванні порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 424-433.

252. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

253. Шарай М. Є. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Текст і постатейний практичний коментар. Харків, юридичне видання Нарком'юста УРСР, 1928. 230 с.

254. Шепітько В. Ю. Від візії Ганса Гросса – до доктрини криміналістики та судової експертизи. *II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : збірник тез Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці : Чернівець. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 42-45.

255. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник. Харків : Право, 2001. 554 с.

256. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

257. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11-18.

258. Шепітько В. Ю. Роль професора Ганса Гросса у формуванні наукової парадигми криміналістики в Україні. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : збірник тез Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2021. 280 с.

259. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософ. 081 Право. Київ, 2021. 256 с.

260. Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 43-51.

261. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз : навч. посібн. Харків: Фактор, 2011. 400 с.

262. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

263. Щербаковський М. Г. Слідчий експеримент при розслідуванні знищення або пошкодження майна. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 323-333. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.29>

264. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 42 с.

265. Щербаковський М. Г., Золотухін І. І. Використання спеціальних знань на стадії порушення кримінальної справи. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 38-45.

266. Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови, тактика відібрання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 189-203. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.18>

267. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 18 с.

268. Юрчишин В. М. Процесуальний порядок відібрання біологічних зразків в особи в ході досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 153-160.

269. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 500 с.

270. Юсупов В. В. Реєстраційна діяльність поліцейських установ як основа утворення експертних закладів та здійснення судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи

розвитку. 2015. [Електронний ресурс]. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8a7cea81-8561-4127-a865-497b02d97ea9>.

271. Юсупов В. В. Роль Харківського НДІСЕ ім. Заслуженого професора М. С. Бокаріуса в розвитку науково-дослідної діяльності вітчизняних експертних установ на етапі їх становлення. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 54-56.

272. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 21 с.

273. Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. № 10. Т. 2. С. 1-9.

274. Яремчук В. О. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 231-239.

275. Яремчук В. О. Роль спеціаліста у проведенні допиту. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 204-211.

276. Яремчук В. О. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: історія і сучасність. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 1-11.

277. Baudžiamojo proceso kodeksas LIETUVOS RESPUBLIKOS. Žin. 2002, Nr. 37-1341; Žin. 2002, Nr.46-0, i. k. 1021010ISTA00IX-785. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr>. (дата звернення: 15.07.2024).

278. Criminal Procedure Law (as amended up to July 15, 2023), Latvia. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21960>. (дата звернення: 15.07.2024).

279. Kodeks postępowania karnego Rzeczpospolita Polska Stan prawny aktualny na dzień: 24.04.2024. Dz.U.2024.0.37 t.j. - Ustawa z dnia 6 czerwca 1997

r. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-postepowania-karnego/>. (дата звернення: 15.07.2024).

280. Kohler J., Scheel W. Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl V. Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses. 1900. 153 s.

281. Kriminaalmenetluse seadustik Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166 jõustumine 01.07.2004. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019>. (дата звернення: 15.07.2024).

282. Latvijas Kriminālprocesa kodekss. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57436-grozijumi-latvijas-kriminalprocesa-kodeksa>. (дата звернення: 15.07.2024).

283. Zhuravel, V., Kovalenko, A. & Kovalenko, V. From a piece of paper to court evidence: the means of collection and examination of physical documents in Ukrainian criminal justice. *Archives Des Sciences*. 2024. Vol. 74. Issue 2. Pp. 195-201. DOI: <https://doi.org/10.62227/as/74226>.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

опитування практичних працівників (слідчих/дізнавачів НП України, прокурорів, спеціалістів-криміналістів НП України та судових експертів, які мають досвід участі у кримінальному провадженні як спеціалісти) щодо теоретичних практичних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Шановні респонденти! У Донецькому державному університеті внутрішніх справ проводиться дисертаційне дослідження на тему «Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)».

Просимо Вас допомогти в опрацюванні даного питання та поділитися власним практичним досвідом організації залучення спеціалістів у кримінальному провадженні. Ваші відповіді повністю анонімні. Результати опитування будуть подані в узагальненому вигляді.

Ваш рід діяльності:

- А) прокурор;
- Б) слідчий/дізнавач;
- В) спеціаліст-криміналіст;
- Г) судовий експерт.

Ваш стаж роботи у сфері кримінальної юстиції:

- А) до 5 років;
- Б) від 5 до 15 років;
- В) більше 15 років.

Регіон, у межах якого Ви здійснюєте професійну діяльність:

_____.

1. Чи потребують, на Вашу думку, змін чинні положення КПК України про випадки обов'язкового залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій?

А) ні, чинні положення є оптимальними;
Б) так, доцільно збільшити кількість регламентованих законом випадків, коли участь певного спеціаліста у проведенні процесуальної дії є обов'язковою;

В) так, доцільно зменшити кількість випадків обов'язкового залучення спеціаліста або повністю скасувати такі положення.

2. Чи вважаєте Ви за доцільне закріпити у КПК України способи підтвердження компетентності спеціаліста (освіта, досвід роботи у певній сфері, наявність сертифікатів тощо)?

- А) ні;
- Б) так, для всіх процесуальних форм використання допомоги спеціаліста;
- В) так, але тільки для випадків обов'язкового залучення спеціаліста;

3. Чи вважаєте Ви за доцільне передбачити можливість допиту спеціаліста у кримінальному провадженні (аналогічно до допиту експерта)?

- А) ні;
- Б) так, під час досудового розслідування та у судовому розгляді;
- В) так, але тільки під час судового розгляду.

4. Який варіант правової регламентації висновків спеціаліста у кримінальному провадженні Ви вважаєте оптимальним?

- А) чинні положення КПК України щодо висновку спеціаліста є оптимальними;
- Б) дозволити отримувати висновки спеціалістів під час розслідування злочинів, встановити, що висновок експерта має вищу доказову силу;
- В) визначити висновок спеціаліста як письмове роз'яснення, засноване на його спеціальних знаннях, та письмовий вираз консультації спеціаліста;
- Г) виключити з КПК України положення про висновок спеціаліста.

5. Чи доцільно, на Вашу думку, регламентувати у КПК України порядок отримання консультацій спеціаліста під час досудового розслідування?

- А) так, зміст консультації може мати доказове значення;
- Б) так, але зміст консультації не має доказового значення;
- В) ні;
- Г) інше: _____.

6. Чи доцільно, на Вашу думку, встановити винагороду спеціаліста за надання консультаційної допомоги?

- А) так;
- Б) ні.

7. До проведення яких процесуальних дій у Вашій практиці найчастіше залучаються спеціалісти?

- А) допит;
- Б) пред'явлення для впізнання;
- В) огляд місця події;
- Г) огляд комп'ютерної техніки чи комп'ютерних даних;
- Г) огляд речей чи документів;

- Д) обшук;
- Е) освідкування;
- Є) слідчий експеримент;
- Ж) негласні слідчі (розшукові) дії;
- З) отримання тимчасового доступу до речей та документів;

9. Чи користуєтесь Ви консультаціями спеціалістів у межах підготовки до призначення судових експертиз в кримінальному провадженні? (для прокурорів, слідчих, дізнавачів)

Чи звертаються слідчі, дізнавачі, прокурори до Вас за консультаціями у межах підготовки до призначення судових експертиз в кримінальному провадженні? (для спеціалістів-криміналістів та судових експертів)

- А) так;
- Б) ні.

Додаток Б

Результати анкетування 360 практичних працівників (слідчих/дознавачів НП України, прокурорів, спеціалістів-криміналістів НП України та судових експертів, які мають досвід участі у кримінальному провадженні як спеціалісти) щодо теоретичних практичних питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Загальна кількісна та якісна характеристика вибірки респондентів

	Абсолютний показник	Відносний показник
Рід діяльності респондента		
Слідчий/дознавач	140	38,9 %
Прокурор	123	34,2 %
Спеціаліст-криміналіст	53	14,7 %
Судовий експерт	44	12,2 %
Стаж роботи респондента у сфері кримінальної юстиції		
До 5 років	96	26,7 %
Від 5 до 15 років	150	41,6 %
Понад 15 років	114	31,7 %
Регіон, у межах якого респондент здійснює професійну діяльність		
Донецька область	131	36,4 %
Полтавська область	118	32,8 %
Івано-Франківська область	32	8,9 %
Миколаївська область	25	7,2 %
Київська область та м. Київ	24	6,7 %
Луганська область	12	3,3 %
Дніпропетровська область	11	3,1 %
Одеська область	6	1,6 %

*Узагальнені результати відповідей респондентів на поставлені
в анкеті питання*

Варіант відповіді	Слідчі/дознавачі		Прокурори		Спеціалісти-криміналісти		Судові експерти		Всього	
	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн
1. Чи потребують, на Вашу думку, змін чинні положення КПК України про випадки обов'язкового залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій?										
Ні, чинні положення є оптимальними.	74	52,9%	40	32,5%	32	60,4%	26	59,1%	172	47,8%
Так, доцільно збільшити кількість регламентованих законом випадків, коли участь певного спеціаліста у проведенні процесуальної дії є обов'язковою.	55	39,3%	67	54,5%	14	26,4%	16	36,4%	152	42,2%
Так, доцільно зменшити кількість випадків обов'язкового залучення спеціаліста або повністю скасувати такі положення.	11	7,8%	16	13%	7	13,2%	2	4,5%	36	10%
2. Чи вважаєте Ви за доцільне закріпити у КПК України способи підтвердження компетентності спеціаліста (освіта, досвід роботи у певній сфері, наявність сертифікатів тощо)?										
Ні	29	20,7%	20	16,3%	17	32,1%	13	29,6%	79	21,9%
Так, для всіх процесуальних форм використання допомоги спеціаліста	50	35,7%	51	41,4%	13	24,5%	14	31,8%	128	35,6%
Так, але тільки для випадків обов'язкового залучення спеціаліста	61	43,6%	52	42,3%	23	43,4%	17	38,6%	153	42,5%
3. Чи вважаєте Ви за доцільне передбачити можливість допиту спеціаліста у кримінальному провадженні (аналогічно до допиту експерта)?										
Ні	21	15%	8	6,5%	27	50,9%	11	25%	67	18,6%
Так, під час досудового розслідування та у судовому розгляді	80	57,1%	96	78%	16	30,2%	21	47,7%	213	59,2%
Так, але тільки під час судового розгляду	39	27,9%	19	15,4%	10	18,9%	12	27,3%	80	22,2%
4. Який варіант правової регламентації висновків спеціаліста у кримінальному провадженні Ви вважаєте оптимальним?										
Чинні положення КПК України щодо висновку спеціаліста є оптимальними.	71	50,7%	31	25,2%	24	45,3%	23	52,3%	149	41,4%
Дозволити отримувати висновки спеціалістів під час розслідування злочинів, встановити, що висновок	37	26,4%	34	27,6%	7	13,2%	6	13,6%	84	23,3%

Варіант відповіді	Слідчі/дознавачі		Прокурори		Спеціалісти-криміналісти		Судові експерти		Всього	
	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн
експерта має вищу доказову силу.										
Визначити висновок спеціаліста як письмове роз'яснення, засноване на його спеціальних знаннях, та письмовий вираз консультації спеціаліста.	30	21,5%	49	39,8%	6	11,3%	5	11,4%	90	25%
Виключити з КПК України положення про висновок спеціаліста.	1	0,7%	9	7,4%	15	28,3%	10	22,7%	35	9,7%
Інше.	1	0,7%	0	0%	1	1,9%	0	0%	2	0,6%
5. Чи доцільно, на Вашу думку, регламентувати у КПК України порядок отримання консультацій спеціаліста під час досудового розслідування?										
Так, зміст консультації може мати доказове значення.	71	50,7%	75	61%	18	34%	14	31,8%	178	49,4%
Так, але зміст консультації не має доказового значення.	42	30%	26	21,1%	17	32%	17	38,6%	102	28,4%
Ні	26	18,6%	22	17,9%	18	34%	13	29,6%	79	21,9%
Інше	1	0,7%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,3%
6. Чи доцільно, на Вашу думку, встановити винагороду спеціаліста за надання консультаційної допомоги?										
Так	58	41,4%	71	57,7%	30	56,6%	27	61,4%	186	51,7%
Ні	82	58,6%	52	42,3%	23	43,4%	17	38,6%	174	48,3%
7. До проведення яких процесуальних дій у Вашій практиці найчастіше залучаються спеціалісти?										
Огляд місця події	290				80,6%					
Огляд комп'ютерної техніки чи комп'ютерних даних	193				53,6%					
Обшук	186				51,7%					
Огляд речей чи документів	147				40,8%					
Слідчий експеримент	144				40%					
Освідування	87				24,2%					
Допит	60				16,7%					
Негласні слідчі (розшукові) дії	32				8,9%					
Отримання тимчасового доступу до речей та документів	26				7,2%					
Пред'явлення для впізнання	16				4,4%					
8. Чи доцільно, на Вашу думку, закріпити в КПК України обов'язок уповноважених осіб залучати спеціаліста до проведення огляду комп'ютерної техніки чи комп'ютерних даних?										
Так, в усіх випадках	39	27,9%	41	33,4%	4	7,5%	7	15,9%	91	25,3%
Так, але тільки у випадках, коли потрібно вилучати комп'ютерну техніку або	49	35%	42	34,1%	16	30,2%	14	31,8%	121	33,6%

Варіант відповіді	Слідчі/дознавачі		Прокурори		Спеціалісти-криміналісти		Судові експерти		Всього	
	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн	Абс	Відн
копіювати дані з фізичних носіїв										
Ні, спеціаліст має залучатися на розсуд особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію	52	37,1%	40	32,5%	33	62,3%	23	52,3%	148	41,1%
9. Чи користуєтесь Ви консультаціями спеціалістів у межах підготовки до призначення судових експертиз в кримінальному провадженні? (для прокурорів, слідчих, дізнавачів)										
Чи звертаються слідчі, дізнавачі, прокурори до Вас за консультаціями у межах підготовки до призначення судових експертиз в кримінальному провадженні? (для спеціалістів-криміналістів та судових експертів)										
Так	109	77,9%	81	65,9%	37	69,8%	33	75%	260	72,2%
Ні	31	22,1%	42	34,1%	16	30,2%	11	25%	100	27,8%

**Порівняльна таблиця
запропонованих у дисертації змін до КПК України**

Чинна редакція (станом на 18.07.2024)	Редакція з урахуванням запропонованих змін і доповнень	Сторінки дисертації, на яких обґрунтовано зміни
КПК України (Закон від 13.04.2012 № 4651-VI)		
<p>Стаття 71. Спеціаліст</p> <p>1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.</p> <p>2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання довідок, висновків та інших документів у випадках, передбачених пунктами 7, 8, 9 частини четвертої цієї статті.</p> <p>відсутнє</p>	<p>Стаття 71. Спеціаліст</p> <p>1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати усні консультації та письмові роз'яснення, довідки висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.</p> <p>2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання довідок, висновків та інших документів у випадках, передбачених пунктами 7, 8, 9 частини четвертої цієї статті.</p> <p>Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі спеціаліста, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його</p>	<p>107</p> <p>118-119</p>

<p>...</p> <p>5. Спеціаліст зобов'язаний:</p> <p>...</p> <p>відсутнє</p>	<p>права і обов'язки.</p> <p>Якщо залучення такого спеціаліста відповідно до положень цього Кодексу є обов'язковим, особа, яка його залучила, має також пересвідчитися у його компетентності. З метою підтвердження своєї компетентності спеціаліст має продемонструвати учасникам процесуальної дії оригінал або нотаріально завірену копію документа про наявність у нього вищої освіти за профілем спеціальних знань, а також за наявності документів про проходження підвищення кваліфікації. Копії таких документів додаються до протоколу процесуальної дії.</p> <p>...</p> <p>5. Спеціаліст зобов'язаний:</p> <p>...</p> <p>5) у разі виклику для допиту в судовому провадженні давати правдиві показання щодо ходу та результатів процесуальних дій, у яких спеціаліст брав участь, та застосованих ним спеціальних знань.</p>	103
<p>Стаття 72. Відповідальність спеціаліста</p> <p>...</p> <p>2. За завідомо неправдивий висновок спеціаліст несе відповідальність, встановлену законом.</p>	<p>Стаття 72. Відповідальність спеціаліста</p> <p>...</p> <p>2. За завідомо неправдивий висновок, відмову від давання показань та давання завідомо неправдивих показань спеціаліст несе відповідальність, встановлену законом.</p>	103
<p>Стаття 95. Показання</p> <p>1. Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим,</p>	<p>Стаття 95. Показання</p> <p>1. Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим,</p>	

свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.	свідком, потерпілим, експертом, спеціалістом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.	103
<p>Стаття 99. Документи</p> <p>...</p> <p>4. Дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.</p>	<p>Стаття 99. Документи</p> <p>...</p> <p>4. Дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки, визнаються судом як оригінал документа.</p>	186
<p>Стаття 360. Консультації та роз'яснення спеціаліста</p> <p>...</p> <p>відсутнє</p>	<p>Стаття 360. Отримання консультацій та роз'яснень, а також допит спеціаліста</p> <p>...</p> <p>3. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд може викликати спеціаліста для допиту щодо обставин застосування ним спеціальних знань під його час участі у проведенні процесуальних дій на стадії досудового розслідування. Перед допитом спеціаліста головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю говорити суду правду і лише правду». Після цього головуючий</p>	103-104

	<p>попереджає спеціаліста про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Допит спеціаліста проводиться за загальними правилами допиту експерта в суді.</p>	
--	---	--

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

11 2024 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ірина СИРМАМІЇХ, т.в.о начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії:

1. Андрій ШУЛЬГА, доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету №4, кандидат юридичних наук, професор
2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Кувшинова Олексія Дмитровича на тему: «Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесу та криміналістики.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

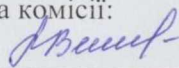
– процесуального статусу спеціаліста в кримінальному судочинстві: 1) юридичні норми, які регламентують його права, обов'язки та

завдання у кримінальному провадженні; 2) легальне визначення спеціаліста (ч. 1 ст. 71 КПК України), ключовою ознакою якого є володіння спеціальними знаннями; 3) процесуальні (юридичні) форми участі та завдання спеціаліста в кримінальному провадженні (надання допомоги в ході проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, надання висновку спеціаліста, надання усних консультацій або письмових роз'яснень у судовому провадженні); 4) права та обов'язки спеціаліста, а також додаткові гарантії захисту й невтручання в його процесуальну діяльність; 5) юридична відповідальність спеціаліста за невиконання чи неналежне виконання його процесуальних обов'язків: кримінальна процесуальна, дисциплінарна (осіб, для яких виконання функцій спеціаліста пов'язане з їх офіційною трудовою діяльністю), адміністративно-правова та кримінально-правова; 6) обмеження щодо участі спеціаліста в кримінальному провадженні; 7) регламентація оплати роботи спеціаліста;

– сутності висновку спеціаліста, як нової процесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, яка на практиці отримується та застосовується як процесуальне джерело доказів у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст.ст. 111-1, 125, 185, 436-2 КК України;

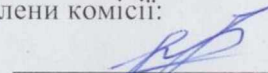
– можливостей використання допомоги спеціаліста під час підготовки та призначення судових експертиз, зокрема щодо обрання виду судової експертизи, моменту її проведення, конкретного експерта чи експертної установи, відібрання та підготовки матеріалів дослідження, формулювання запитань, оцінки висновку експерта тощо.

Голова комісії:

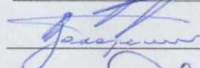

Ірина СИРНАМІЇХ

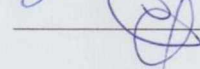
Члени комісії:

Андрій ШУЛЬГА

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

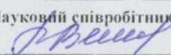
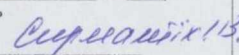

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ
« 20 » 11 2020р.

Науковий співробітник ВОНП

(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

2024 р.

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ірина СИРМАМІЇХ, т.в.о начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Ольга КОВАЛЬОВА, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» галузі знань 08 Право, зі спеціальності 081 «Право», доктор юридичних наук, доцент

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Кувшинова Олексія Дмитровича на тему: «Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ у процесі викладання дисциплін ОК21 «Кримінальний процес» та ОК27 «Криміналістика» галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право. Зокрема в частині:

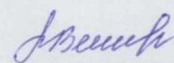
– генези інституту спеціаліста у кримінальному провадженні, у якій виокремлено п'ять основних етапів розвитку: 1) дореволюційний (до 1917 року); 2) радянський (від 1917 до 1991 року); 3) перехідний або пострадянський

(від 1991 до 2012 року); 4) змагальний (від 2012 до 2019 року); та 5) євроінтеграційний (від 2019 року);

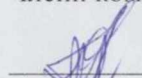
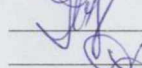

– процесуального статусу спеціаліста (сукупності відповідних юридичних норм, легального визначення поняття спеціаліста, його процесуальних (юридичних) форм участі у провадженні, прав та обов'язків, додаткових гарантій, відповідальності, обмежень щодо участі в судочинстві, а також порядку оплати роботи), а також сутності й процесуальної природи висновку спеціаліста як форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві;

– тактико-криміналістичних засад залучення та використання допомоги спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема поділу спеціалістів обов'язкових, універсальних та ситуативних, а також особливостей використання їх допомоги під час проведення огляду місця події, огляду комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних, обшуку, огляду речей і документів, слідчого експерименту, освідування, допиту, пред'явлення для впізнання й окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Голова комісії:

 Ірина СИРНАМІЇХ

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК

Ольга КОВАЛЬОВА

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО	
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес	
Донецького державного університету внутрішніх справ	
« 20 » 11 2024 р.	
Науковий співробітник ВОН	 Сирнаміїх І.В.
	(підпис, прізвище)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного управління – начальник слідчого управління Головного управління Національної поліції в Полтавській області
полковник поліції

Сергій РЕКУН

«20» 08 2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кувшинова Олексія Дмитровича «Спеціаліст у кримінальному провадженні
(кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)»
в практичну діяльність слідчого управління Головного управління
Національної поліції в Полтавській області

Комісія у складі: голова комісії – заступник начальника СУ ГУНП в Полтавській області Павленко-Слив'як Галина Володимирівна; члени комісії – заступник начальника управління – начальник відділу розслідування злочинів, скоєних проти особи СУ ГУНП в Полтавській області Бузало Сергій Миколайович, начальник відділу розслідування злочинів скоєних у сфері транспорту СУ ГУНП в Полтавській області Браславець Віталій Сергійович, заступник начальника відділу розслідування особливо тяжких злочинів СУ ГУНП в Полтавській області Горбань Давид Рашидович, старший слідчий відділу розслідування злочинів загальнокримінальної спрямованості СУ ГУНП в Полтавській області Гармаш Ігор Юрійович, старший слідчий відділу розслідування злочинів у сфері господарської та службової діяльності СУ ГУНП в Полтавській області Руденко Сергій Іванович, склала цей акт про те, що результати наукового дослідження Кувшинова Олексія Дмитровича на тему «Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 08 Право, галузь знань 081 Право використовуються в практичній діяльності Слідчого управління ГУНП в Полтавській області під час організації призначення судових експертиз, участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, отриманні висновків спеціалістів:

1. Кувшинов О. Д. Актуальні питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 573-577. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/137>;

2. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід США та деяких країн Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 284-292. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.42>;

3. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 416-424. DOI: 10.32850/LB2414-4207.2023.29.50;

4. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616-621. DOI: http://www.lsej.org.ua/1_2024/149.pdf;

5. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93-106. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>;

6. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід зарубіжних країн. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 червня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 141-146. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-35>;*

7. Кувшинов О. Д. Правові висновки Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice : International scientific conference (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. pp. 141-145. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-36>;*

8. Кувшинов О. Д. Історія становлення та розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration: International scientific conference (November 1–2, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2023. pp. 189-194. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>.*

Голова комісії: Г.В. Павленко-Слив'як

Члени комісії: С.М. Бузало
 В.С. Браславець
 Д.Р. Горбань
 І.Ю. Гармаш
 С.І. Руденко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

2024 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кувшинова Олексія Дмитровича «Спеціаліст у кримінальному
провадженні (кримінальний процесуальний
та криміналістичний аспекти)»
в практичну діяльність Полтавського відділення Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України**

Комісія у складі:

голови комісії – заступника директора з наукової роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, доктора юридичних наук, професора,

членів комісії – Михальського Олега Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника,

Зайцевої Марини Сергіївни – юрисконсульта Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, доктора філософії з галузі права,

Воробйової Олени Юріївни – в. о. завідувача Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

склала цей акт про те, що результати наукового дослідження Кувшинова Олексія Дмитровича на тему «Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти)» на здобуття

ступеня доктора філософії за спеціальністю 08 Право, галузь знань 081 Право використовуються в практичній діяльності Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» під час надання консультацій слідчим з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та участі співробітників відділення в слідчих (розшукових) діях у якості спеціалістів:

1. Кувшинов О. Д. Актуальні питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 573-577. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/137>

2. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід США та деяких країн Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 284-292. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.42>

3. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 416-424. DOI: [10.32850/LB2414-4207.2023.29.50](https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50)

4. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616-621. DOI: http://www.lsej.org.ua/1_2024/149.pdf

5. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93-106. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>

6. Кувшинов О.Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід зарубіжних країн. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 червня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 141-146. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-35>*

7. Кувшинов О.Д. Правові висновки Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice : International scientific conference (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. pp. 141-145. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-36>*

8. Кувшинов О. Д. Історія становлення та розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration: International scientific conference (November 1–2, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga,*

Latvia: "Baltija Publishing", 2023. pp. 189-194. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>

Голова комісії:

Елла СІМАКОВА-ЄФРЕМЯН

Члени комісії:

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Марина ЗАЙЦЕВА

Олена ВОРОБІЙОВА

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

1. Кувшинов О. Д. Актуальні питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 573-577. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/137>.

2. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід США та деяких країн Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 284-292. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.42>.

3. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 416-424. DOI : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50>.

4. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616-621. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/149.pdf.

5. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93–106. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

6. Кувшинов О. Д. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні: досвід зарубіжних країн. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 червня 2023 р.). м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 141-146. DOI : <https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-35>.*

7. Кувшинов О. Д. Правові висновки Верховного Суду щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice* : International scientific conference (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 141-145. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-36>.

8. Кувшинов О. Д. Історія становлення та розвитку інституту спеціаліста у кримінальному провадженні. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration*: International scientific conference (November 1–2, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2023. pp. 189-194. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-49>.

9. Кувшинов О. Д. До питання практики використання висновків спеціаліста як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2024 р.). Дніпро: Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 115-118.